

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HALUK EYİDOĞAN
Depremde erken uyarı
ve yapay zekâ

BİLİŞİM DÜNYASI
Web3, metaevren ve
ademi merkezîyetçilik

AHMET KALE
'Komün Gücü'
kitabını kim yazdı?

Bilim ve Gelecek

Aylık bilim, kültür, politika dergisi | Mart 2022 | 35,00 TL (KDV'den muafır)

215

ESKİ İSLAMCILAR YENİ DİNSİZLER ARAŞTIRMASI

İslam'dan çıkmış 60 ilahiyatçı
ve din görevlisiyle söyleşi

- Dinden ve İslam'dan neden uzaklaştılar?
- Koptuktan sonra hangi görüşü benimsediler?
- Çevrelerine açıkladılar mı?
- Pişmanlar mı, mutlular mı?

Çin'in dünyadaki yeri ne, gelecekte ne olabilir?

İngiliz gizli
belgelerinde
Kızıldere

- İngilizler olayı nasıl gözleyip yorumlamışlar?
- Almanya merkezli bir arabuluculuk girişimi

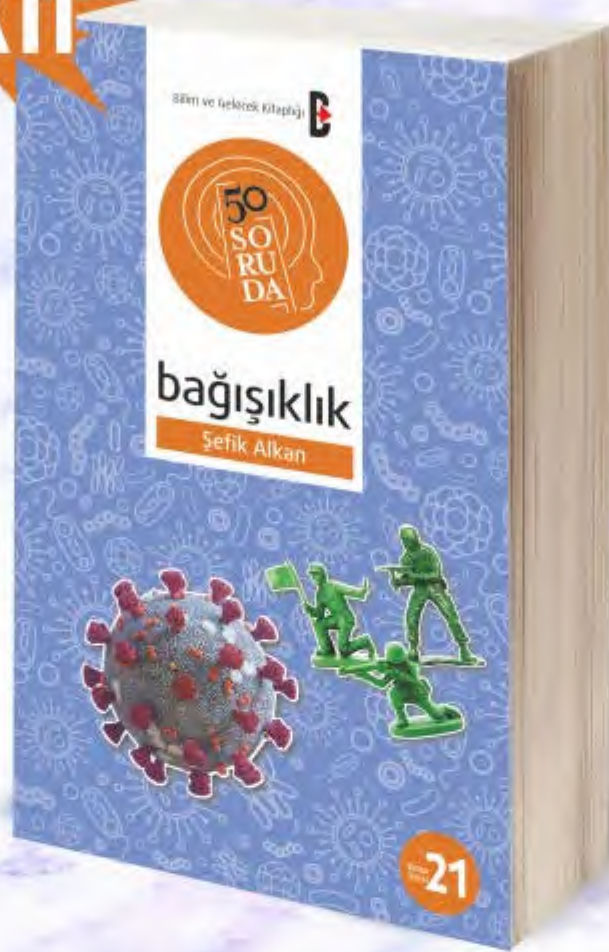
ISSN 1304-6756



9 771304 675614



ÇIKTI



Prof. Dr. Şefik Şanal Alkan
50 Soruda Bağışıklık

Bağışıklık sistemimiz, trilyonlarca mikrop barındıran doğada sağ kalabilmemiz için her türlü düşman istilasını durdurmayı evrimsel süreçte öğrenmiş bir ordu gibi çalışır. **Prof. Dr. Şefik Şanal Alkan** bu kitapta, hastalık yapan minicanelerin her birini tanımak ve etkisizleştirmek için çok farklı silahlar geliştirmiş olan bağışıklık sistemimizi, keşif tarihi de dahil olmak üzere, tüm yönleriyle ele alıyor. Değindiği kimi soru başlıkları şöyle:

Bağışıklığın organ, hücre ve molekülleri nelerdir? Bağışıklık beyinle konuşurken hangi dili kullanır? **Minicaneler ve bağışıklık, yaşamımızı nasıl şekillendiriyor?** Bağışıklık sistemi vücudumuzun dış ve iç yüzeylerini nasıl korur? **Bağışıklık nasıl keşfedildi?** İnsan çiçek aşısı, Türkiye'den Avrupa'ya nasıl geçti? **Toplum bağışıklığı nedir ve aşı-karşıtları neden yanlış yolda?** Bağışıklık koronavirüslerle (CoV) nasıl savaşıyor? **Doğuştan veya sonradan bozulan bağışıklıkla nasıl yaşanır?** Bağışıklığı içten çökerten HIV virüsüne karşı ne yapılabilir? **Alerji nedir?** Bağışıklık öz-vücuduna düşmanlık yapabilir mi? **Bağışıklık baskılayıcı ilaçlar ne işe yarar?** Kanserin bağışıklık tedavisi var mıdır? **Bağırsak mikrobiyotası tüm vücudu nasıl etkiliyor?** Bağışıklık bir savaş ordusu mu, yoksa barış gönüllüsü ordusu mu? **Minicaneler dost mu, yoksa düşman mı?**

YENİ BASKILARIYLA KİTAPÇILARDA!



Sibel Özbudun - Gülfem Uysal
**50 Soruda
Antropoloji**



Atakan Altınörs
**50 Soruda
Dil Felsefesi**



Mehmet Özdoğan
**50 Soruda
Arkeoloji**

Bilim ve Gelecek dergimize ulaşamayan okurları abone olmaya çağırıyor!



Basılı dergi ve e-dergi aboneliği için
<https://bilimvegelecek.com.tr>



Aboneliklerle ilgili daha detaylı bilgi almak için bize ulaşabilirsiniz.

bilgi@bilimvegelecek.com.tr • 0216 345 26 14

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://rantey.org>



Bilim ve Gelecek
Aylık bilim, kültür, politika dergisi

SAYI: 215 / MART 2022

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Ender Helvacıoğlu

YAZI İŞLERİ

Özgür Can Özudoğlu

İDARI İŞLER

Deniz Karakaş

TEKNİK HAZIRLIK

Baha Okar

ADRES

Osmanağa Mah. Osmancık Sok. No:9,

D:13, Betül Han, Kadıköy-İstanbul

TEL: (0216) 345 26 14

www.bilimvegelecek.com.tr

E-posta: bilgi@bilimvegelecek.com.tr

YURTIÇİ ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 375 TL / 6 aylık: 190 TL

(Bilgi almak için dergi büromuzu arayınız.)

Kurumsal abonelik: 1 yıllık 400 TL

YURTDIŞI ABONELİK KOŞULLARI

Avrupa ve Ortadoğu için 80 Euro

Amerika ve Uzakdoğu için 150 Dolar

e-ABONELİK KOŞULLARI

1 yıllık: 100 TL / 6 aylık: 60 TL

(Bilgi almak için: www.bilimvegelecek.com.tr)

7 RENK BASIM YAYIM FILMCİLİK

LTD. ŞTİ. ADINA SAHİBİ

Ender Helvacıoğlu

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ

Deniz Karakaş

BASILDIĞI YER

Ezgi Matbaacılık (Sertifika no: 45029),

Sanayi Cad. Altay Sok. No: 10,

Çobançeşme - Yenibosna/ İstanbul

Tel: (0212) 652 62 62

YAYIN TÜRÜ: Yerel - Süreli (Aylık)

ISSN: 1304-6756 DİLİ: Türkçe

— BÜRO ve TEMSİLCİLERİMİZ —

BÜYÜKÇEKMECE BÜROSU: Mimaroba Mah., Mustafa

Kemal Bulvarı, No: 36-A/2, Büyükçekmece/İstanbul

Temsilci: Ahmet Doğan / (0532) 333 84 15 /

ahmetdogan51@hotmail.com

ANKARA: Özgür Can Özudoğlu / (0539) 268 24 94 /

ozgurcanozudogru@gmail.com

İZMİR: Levent Gedizlioglu / (0532) 256 88 64

Baha Okar / (0535) 016 47 74

SAMSUN: Hasan Aydın / (0505) 310 47 60 /

hasanaydn@hotmail.com

ESKİŞEHİR: Cemil Can Vural / (0530) 683 29 35 /

cemilcanvural@hotmail.com

TARSUS: Uğur Pişmanlık / (0533) 723 47 89 /

aratosdergisi@gmail.com

AVUSTURYA: Murat Naroğlu / murat.naroglu@gmail.com

BELÇİKA: Emre Sevinç / emre.sevinc@gmail.com

KANADA: Erdem Eriñ / erdem_e@hotmail.com

Aydökümü

Bilim ve Gelecek 18 yaşında

Bilim ve Gelecek 18. yaşını doldurdu. İnsan ömrü için 18 yaşı doldurmak reşit olmak anlamına geliyor. Dergi yaşamı için ne demek, bunu gelecek belirleyecek. Umarız Bilim ve Gelecek için de reşit olmak anlamına gelsin ve dergimiz daha uzun yıllar yaşasın.

Elinizdeki dergi -bizce- yıldönümüne yaraşır nitelikte bir sayı oldu. Gerek kapak dosyası gerekse içerideki makalelerin çoğu güncel haber değeri de taşıyan nitelikli çalışmalar. Kapak dosyamız Hamdi Tayfur'un müthiş bir anket çalışmasına dayanıyor: Eski İslamcılar Yeni Dinsizler Anketi. Tayfur, ilahiyatçı, imam-hatipli ve eski İslamcı olan yaşları 25-60 arası 60 kişi ile tek tek söyleşi yapmış ve dinden ayrılmalarnın nedenlerini tespit etmeye çalışmış. Verilen yanıtlar, İslam'dan çıkışların siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür geçici rüzgârdan ibaret olmadığını, aksine bilgiye dayalı ciddi araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğunu gösteriyor. Bu eğilim son 10-12 yılda artmış; yani Siyasal İslamcı AKP iktidarı dönemi. En çarpıcı sonuç, bu kişilerin İslam'dan çıktıkları için hiçbir pişmanlık duymadıklarını ve bu kararlarından dolayı mutlu ve huzurlu olduklarını ifade etmeleri. Dosyada ankete verilen yanıtlardan da örnekler sunduk. Okuduğunuzda siz de göreceksiniz ki, Türkiye'de yeni ve farklı bir aydınlanma akımı geliyor. Prof. Dr. Hasan Aydın'ın anketi değerlendiren makalesi ile dosyamız son buluyor.

Bir diğer önemli çalışma Orkun Saip Durmaz'ın "İngiliz gizli belgelerinde Kızıldere" adlı makalesi. Bilindiği gibi Mahir Çayan ve 9 arkadaşı bundan tam 50 yıl önce Kızıldere'de katledilmişlerdi. Durmaz, Britanya arşivlerinde Kızıldere olayıyla ilgili belgeleri incelemiş ve ilginç ayrıntıları aktarıyor. Yazı daha önce gündeme gelmemiş, üzerinden atlanmış ya da yeterince tartışılmamış kimi meselelerin izini Britanya arşivlerinde sürmek amacıyla kaleme alındı. Mahir'lerin anısına saygıyla...

Sosyalizm tarihine ilişkin bir diğer önemli makale, Ahmet Kale'nin, şimdiye kadar Hikmet Kıvılcımlı'ya ait olduğu sanılan "Komün Gücü" adlı kitabın aslında Süleyman Şaşmaz tarafından yazıldığını, çok acayip bir sahtekârlıkla Şaşmaz tarafından Kıvılcımlı imzasıyla yayımlandığını ortaya seren yazısı. Demek ki Kıvılcımlı'nın çilesi daha bitmemiş.

Vahap Samanlı'nın "Çin işi, Dünya işi..." adlı makalesine de dikkat çekmek istiyoruz. Samanlı, Çin'in sosyal ve ekonomik düzlemde geldiği noktayı ve olası geleceğini, tarihsel derinliği içinde ele alıyor. Çin'i (yani Dünya'yı) merak edenler için ayrıntılı bir bilgi hazinesi. Bu sayımız diğer makaleleriyle birlikte son derece zengin içerikte ve tartışmalar yaratacak nitelikte.

Bilim ve Gelecek Kitabevi'nin "50 Soruda" dizisi yeni bir kitaba kavuştu: Prof. Şefik Şanal Alkan'ın "50 Soruda Bağışıklık" adlı çalışması raflardaki yerini aldı. İki yıldır yaşadığımız pandemi sürecini daha temel bir noktadan anlayabilmek, insan-mikrop ilişkisini son bulguların ışığında çözümleyebilmek için çok önemli bir kitap. Alkan, konuyu herkesin anlayabileceği bir dille ve örnekleriyle açıklıyor. Bu güzel eseri herkese öneriyoruz.

Sunuşu bitirirken, 18 yıldır Bilim ve Gelecek'i destekleyen okurlarımıza, yazarlarımıza ve dostlarımıza teşekkür ediyoruz. Ve elbette, bu 18 yıl içinde dergi mutfağına katkı koyan, koymaya devam eden tüm emekçi arkadaşlarımıza sonsuz sevgiler.

Dostlukla kalın...

Bilim ve Gelecek

İçindekiler

■ ■ KAPAK DOSYASI

Hamdi Tayfur

Eski İslamcılar yeni dinsizler anketi 4

Ankete verilen yanıtlardan örnekler 14

Prof. Dr. Hasan Aydın

Eski İslamcılar, yeni dinsizler

İslam'ı neden terk ediyorlar? 26

Orkun Saip Durmaz

50 yıl sonra...

İngiliz gizli belgelerinde Kızıldere 32

Ahmet Kale

Komün Gücü ve Allah-Peygamber-Kitap kitapları

üzerine yeni bir durum 42

■ ■ BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Web3 ve ademimerkeziyetçilik 46

Vahap Samanlı

Çin işi, Dünya işi... 54

Hamit İzgi, Melike Dönertaş ve Mehmet Somel ile

Söyleşi: Gülseli Kırgıl

'Yaşlanmayla birlikte ne olur?' sorusuna bir yanıt daha:

Yaşlanma sürecinde doku ve hücre

kimliği kayboluyor 67

Özgür Can Özudoğru

X-ışını çiftlisi 2S 1417-624'te neler oluyor? 70

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan

Deprem için erken uyarı ve

yapay zekâ uygulamaları 74

Ahmet Doğan

John Dewey'in raporu köy enstitüleri oluşumu

için esas kaynak mıydı? 79

■ ■ MATEMATİK SOHBETLERİ / Ali Törün

Bu da dahil, tüm genellemeler yanlıştır! 86

■ ■ BULMACA / Hikmet Uğurlu 88

■ ■ KİTAPÇIL / Özer Or 89

Kemal Yılmaz

Osmanlı'da bilim, kültürel yaratı ve

bilgi alışverişi 90

TAVAN ARASI / Elif Bolu

Selimiye'ye çıkarken bir uğrak:

Rüzgâr Kitabevi - Edirne 94

ÜÇÜNCÜ TEKİR ŞAHİS / Anıl Ceren Altunkanat

Sulu gözlü çevirmenleri de seviniz 96

KAPAK DOSYASI

Eski İslamcılar Yeni Dinsizler Araştırması



Hamdi Tayfur

Eski İslamcılar yeni dinsizler anketi

4

Anket sadece ilahiyatçı, imam-hatipli ve eski İslamcı olan 60 kişi üzerinde uygulandı. 25-60 yaş arası kesim tercih edildi. Dinden ayrılma nedenleri öğrenilmeye çalışıldı. Verilen yanıtlar, İslam'dan çıkışların siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür geçici rüzgârdan ibaret olmadığını, aksine bilgiye dayalı ciddi araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğunu gösteriyor. Bu eğilim son 10-12 yılda artmış. En çarpıcı sonuç, bu kişilerin İslam'dan çıktıkları için hiçbir pişmanlık duymadıklarını ve bu kararlarından dolayı mutlu ve huzurlu olduklarını ifade etmeleridir.

Ankete verilen yanıtlardan örnekler

14

Prof. Dr. Hasan Aydın

Eski İslamcılar, yeni dinsizler İslam'ı neden terk ediyorlar?

26

50 yıl sonra... İngiliz gizli belgelerinde Kızıldere

Orkun Saip Durmaz

32



Britanya arşivlerinde Kızıldere olayıyla ilgili belgeler incelendi. 50. yılında Kızıldere'ye ilişkin özgün bir katkı sunmanın, elimizde böyle de bir imkân varken, önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu yazı daha önce gündeme gelmemiş, üzerinden atlanmış ya da yeterince tartışılmamış kimi meselelerin izini Britanya arşivlerinde sürmek amacıyla kaleme alındı.

Mahir'lerin anısına saygıyla...

54

Çin işi, Dünya işi...

Vahap Samanlı

Çin'in sırf ekonomisini büyüterek, çevre ülkeleri sindirerek lider ülke olması mümkün değildir. Çin mevcut sistem içinde bölgesel bir güç olarak yer alabilir, zaten bu güce günümüzde de erişmiştir. Ama küresel liderlik yumuşak gücü de gerektirir.

BİLİŞİM DÜNYASINDAN / İzlem Gözükeleş

Web3 ve ademimerkeziyetçilik

Web3'ün daha ademimerkeziyetçi bir toplumun altyapısını oluşturabileceğini öne sürenler var. Ağın teknik olarak ademimerkeziyetçi olması ağdaki sosyal, ekonomik veya politik ilişkilerin merkezi birimlere ihtiyaç duymaksızın, tamamen ademimerkeziyetçi biçimde örgütlenebilmesi için yeterli olacak mı?

46



74

Deprem için erken uyarı ve yapay zekâ uygulamaları

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan

Deprem için erken uyarı yapma sürecinde amaçlanan gelişme, depremin ilk gelen sismik dalgasını en az hatayla tanıyıp, onun nerede ve ne büyüklükte bir depreme ait olduğuna hızla karar verip iletilmesidir. Erken uyarı için bu konuda daha hızlı ve akıllı otonom düzeneklere gereksinme vardır. Yapay zekâ bu noktada devreye girer.

John Dewey'in raporu köy enstitüleri oluşumu için esas kaynak mıydı?

Ahmet Doğan

79

John Dewey, cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim sorunlarını inceleyip öneriler getirmesi için ülkeye davet edilen yetkin uzmanlardan biri. Biri kısa diğeri ayrıntılı iki rapor hazırlar.



Eski İslamalar yeni dinsizler anketi



Anket sadece ilahiyatçı, imam-hatipli ve eski İslamcı olan 60 kişi üzerinde uygulandı. 25-60 yaş arası kesim tercih edildi. Dinden ayrılmalarının nedenleri öğrenilmeye çalışıldı. Verilen yanıtlar, İslam'dan çıkışların siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür geçici rüzgârdan ibaret olmadığını, aksine bilgiye dayalı ciddi araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğunu gösteriyor. Bu eğilim son 10-12 yılda artmış. En çarpıcı sonuç, bu kişilerin İslam'dan çıktıkları için hiçbir pişmanlık duymadıklarını ve bu kararlarından dolayı mutlu ve huzurlu olduklarını ifade etmeleridir.

Ülkemiz dünyada da benzer örneklerinde olduğu gibi (Arabistan, İran) “din krizi” diye adlandırabileceğimiz bir süreçten geçiyor. İslam ülkeleri içerisinde ateizmin en fazla yaygınlaştığı ülkeler olarak İran ve Arabistan gösteriliyor. Bunlardan birisi Şii, diğeri ise Selevi fanatikliğinin hâkim olduğu ülkelerdir.

Ülkemizin de bu süreci yaşadığı söyleniyor. Elimize veri olmasa da ilahiyat ve imam-hatiplerde deizmin ve ateizmin yaygınlaştığı söylentileri dolaşıyor. Bu konuda tam bir çalışma yapılamamıştır. Çünkü devletin başı Erdoğan ve iktidarın ortağı Bahçeli tarafından bu söylenti kesinlikle yalanlanmış, MEB ve Diyanet ise amirlerine uyup en üst düzeyde bu söylentiye yalanlamıştır. (bkz. <https://www.diken.com.tr/ensar-arastirmasi-deizme-kayan-imam-hatipliler-ya-atelistler-hakliysa-diye-soruyor/>)

Ancak atalar ne güzel demiş: “Güneş balçıkla sıvanmaz.” Bu ülkede herkesin gizlice konuştuğu fakat din baskısından dolayı açıkça dillendiremediği bir gerçek ilerliyor (deizm, ateizm, agnostisizm...) Sessiz ve derinden ilerliyor. Bu ilerlemeyi sadece

Hamdi Tayfur

iktidarın dindar nesil arzusuyla yaptığı uygulamalarına veya hikâyeci üslupla dini ön plana çıkartanları (yıllardır hükümete yakın kanallarda Nihat Hatipoğlu'nun vaaz vermesi gibi) desteklemesine bağlayamayız.

Mesele, bunu ve bu gerekçeleri aşmıştır. Tekrar edelim; bu sessiz ve derinden gelen yeni akım, sadece din baskısı ve hurafeci dinin öncelenmesinden kaynaklanıyor değildir. Konu daha derinden gelen bir dip dalgadır. Esas gerekçelerin başında dijital çağa girilmesi ve insanlara bilgi akışının sadece belli başlı hocalardan değil, herkesten daha bilgili ve anında bilgi sunan Google gibi bir evrensel bilgi edinme aracının ortaya çıkmasıdır.

Artık eski hocalık devri bitmiştir. Kafasında şüphesi olan tepkisinden çekindiği bir din bilginine korkarak sormaktansa, en detaylı bilgileri elindeki telefondan alabilmektedir. Dinlerin açık noktaları, ilkesizlikleri, akla ters hükümleri özellikle 50 yaş altındaki insanları dinden uzaklaştırmaktadır.

Sonuçta bu engellenemeyen bir süreçtir ve Batı'da da artık çok ileri bir düzeye gelmiştir. Bugün özel-

likle Kuzey Avrupa'da Hristiyanlık hemen hemen bitmiştir. Tahminimizce dünyada da "İlahi Dinler" denilen İbrahimi dinlerin ömrü en fazla 50 yıl kadar sürecektir.

Bu çalışma bu gelişmeyi tespit için başlatıldı ve 25-60 yaş arası grup üzerinden bir anket yapıldı. 25 yaş altı zaten din ile ilgisi asgari düzeyde gözüküyor. 60 yaş üstü ise artık görüşlerini değiştirmesi zor gözükken bir jenerasyon.

Anket için 10 soru soruldu. Anket sadece ilahiyatçı, imam-hatip ve eski İslamcılar üzerinde uygulandı. Bu üç kesimin dinden ayrılışı ve bunun nedenleri öğrenilmeye çalışıldı. Hiçbir kimsenin ismi, zarar görmemesi için verilmedi.

Sözü fazla uzatmadan söyleyelim ki; dini terk etmiş olan bu üç kesim yeni hayatlarında çok mutlular. Anketin benim için en ilginç noktası burasıydı.

Yaş, eğitim ve meslek

Örnekler 25-60 yaş arasından seçildi.

25-39 yaş arası: 19 kişi.

40-49 yaş arası: 21 kişi.

50-60 yaş arası: 20 kişi.

Z kuşağı ve 60 yaş üstü kuşaklar dışarıda bırakıldı. Bunun birinci nedeni, girişte de belirttiğimiz gibi Z kuşağının zaten dinle ilgisinin ve dini geçmişinin daha az olması ve 60 yaş üstünde değişimin zor olması iken ikinci nedeni ise Türkiye'de İslam'ı terk etmenin sadece gençler arasında görülen bir durum mudur sorusuna cevap bulmaktır. "Gençler deist oluyor!" sloganı ile mesele çoğunlukla gençlere özgü bir durummuş gibi görülmekte veya gösterilmektedir. Oysa düşünülenin aksine, neredeyse bütün yaş gruplarında, üstelik de dini eğitim almış, dini iyi bilen kişiler arasında dine dönük bir sorgulama ve dinden uzaklaşma dalgası vardır.

60 kişi arasındaki eğitim ve meslek dağılımı ise şu şekildedir:

- İmam-hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi mezunu, din kültürü ve meslek dersleri öğretmeni: 12 kişi.

- İmam-hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi mezunu, ilahiyat fakültesi öğretim görevlisi: 6 kişi.

- İmam-hatip lisesi ve ilahiyat fa-

kültesi mezunu, ilahiyat dışı alanda öğretim görevlisi: 1 kişi.

- İmam-hatip lisesi ve ilahiyat fakültesi mezunu, müftü: 2 kişi.

- İmam-hatip lisesi mezunu, imam: 1 kişi.

- İmam-hatip lisesi, ilahiyat fakültesi mezunu, ilahiyat dışı alanda çalışıyor: 11 kişi.

- İmam-hatip lisesi mezunu, ilahiyat dışı alandan üniversite/yüksek okul mezunu, ilahiyat dışı alanda çalışıyor: 7 kişi.

- İmam-hatip dışı lise, ilahiyat dışı alandan üniversite mezunu, ilahiyat dışı alanda çalışıyor: 18 kişi.

- Belirtmemiş: 2 kişi.

60 kişinin 2/3'ü dini eğitim veren kurumlardan mezundur. Diğerleri ise dindar veya İslamcı bir geçmiş olduğunu ifade etmiştir.

Dini eğitim veren okullardan mezun, hâlen ilahiyat alanında görev yapan, dini akademik olarak çalışan ve bilen kişilerin İslam'dan çıkıyor olması, konunun siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür gençlik rüzgârından ibaret olmadığını, bunun bilgiye dayalı ciddi araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğunu göstermektedir.

İslam'dan sonra benimsenen inanç kategorileri

"İslam'dan kopuştan sonra kendinizi hangi inanç kategorisinde görü-

yorsunuz?" sorusuna verilen cevaplar şu şekildedir:

- Agnostik: 28 kişi.

- Ateist: 10 kişi.

- Deist 7 kişi.

- Ate: 1 kişi.

- Agnostik apeteist: 1 kişi.

- Deizm agnostisizm arası: 1 kişi.

- Panteist agnostik: 1 kişi.

- Panteist: 1 kişi.

- Panenteist: 1 kişi.

- Apateist: 1 kişi.

- Anonim Hristiyan: 1 kişi.

- Hakikat arayıcısı/yolcusu: 2 kişi.

- Bilimsel gerçeklik arayıcısı: 1 kişi.

- Hiçbiri: 1 kişi.

- Netleştirme gereği duymuyorum: 1 kişi.

- Tek bir kelimeyle ifade edemem, dinlerin tanrıları bakımından ateistim, felsefi olarak agnostığım, pratik hayatım açısından ateistim, Tanrı'nın hayatımda yeri yok: 1 kişi.

Görüldüğü gibi cevaplar çeşitlidir. Çoğunluk kendisini agnostik olarak görmektedir. Agnostisizmi bir tür şüphecilik ve hakikatin belirlenemezliği, bilinemezliği olarak alır ve kendini belli bir kategoride görmeyen, arayış içinde olduklarını söyleyen veya tüm bu kategorilerin yetersiz kaldığını ve bunların dışında olduklarını söyleyenleri de buna dâhil edersek belli bir anlayışı benimsemeyenlerin çok büyük bir oranı oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Kişiler, deizm, ateizm gibi yönedikleri yeni anlayışların tesirinde kaldıkları için değil, İslam'ın yetersizliğini gördükleri için dinden çıkmaktadırlar.



Buradan şu önemli sonucu çıkarabiliriz: Kişiler, deizm, ateizm gibi yöneldikleri yeni anlayışların tesirinde kaldıkları için değil, İslam'ın yetersizliğini gördükleri için dinden çıkmaktadırlar. Sorun, karşılaştıkları dinsel, düşünsel veya metafizik akımların cazibesine kapılmaları değil, İslam'ın kendisinde gördükleri problemlerdir.

İslam hakkında şüpheye yol açan olaylar

İslam hakkında şüpheye yol açan olaylar veya nedenler konusunda çok çeşitli cevaplar verilmiş ve çok sayıda neden sıralanmıştır. Bu nedenler kendi içinde sınıflandırıldığında bunları iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Dışsal etkenler, içsel etkenler.

DIŞSAL ETKENLER

Dışsal etkenler ile kastettiğimiz şey İslam'ın sorgulanmasına neden olan, sorgulama sürecini başlatan veya tetikleyen dış sebeplerdir. Bu etkenler kişilerin İslam'a dönük sorgulama yapmaya başlamasına neden olmuştur. Bu sorgulamaların öncelikle İslam'ı savunmak ve görülen olumsuz örneklerin İslam'dan kaynaklanmadığını görmek veya göstermek amacıyla başlamış olması muhtemeldir. Ancak süreç içerisinde sorulan sorulara, yapılan eleştirilere cevap bulunamaması ve eleştiri konusu hususların İslam'dan kaynaklanan çok kuvvetli emarelerin olduğunun fark edilmesi, sorgulama ve eleştiri oklarının İslam'a ve İslam'ın kaynaklarına yönelmesine yol açmıştır. Bunu bazı cevapların

satır aralarında gözlemlemek mümkündür.

Verilen cevaplarda zikredilen bu dışsal etkenler şu şekilde sıralanabilir:

- **İslam'ın kaynaklarını doğrudan okuma:** Örneğin *Kuran*'ı doğrudan mealinden okuma, İslam tarihini, hadisleri kaynaklarından okuma... Bu okumalar kapalı cemaat yapıları içinde kafalar karışmasın diye gizlenen, zikredilmeyen, sumen altı edilen veya farklı yorumlanarak kurtarılmaya çalışılan bilgi ve ayetlerin gün yüzüne çıkmasına ve sorgulanmasına tesir etmiştir.

- **Farklı alanlarda yapılan okumalar ve bunların İslam ile karşılaştırılması:** Örneğin dinler ve karşılaştırmalı dinler tarihi ve genel tarih okumaları; farklı dinlere ait *Tevrat*, *İncil* vb. kutsal kitapların okunması; Sümer, Mısır, Yunan kaynaklarının ve bunlarda var olan mitolojilerin araştırılması İslam'ın farklı dinlerle karşılaştırılmasına, onlardan fazlasıyla etkilendiğine, kökeninde geçmişten gelen çok sayıda mitolojik unsurun yer aldığına, orijinalliğinin bulunmadığına ve onların bir derlemesi olduğuna dair sonuçların çıkartılmasına yol açmıştır.

Felsefe, antropoloji, bilim felsefi gibi alanlarda okumalar yapmak ise kazanılan antropolojik ve felsefi bakış ile İslam'ın kaynaklarının ne kadar insani düşünceler olduğuna dair düşüncelerin üretilmesine ve bilimin insanı ve doğayı açıklama biçimi ile dinin mitolojik ve yaratılış temelli bilim dışı açıklama biçimi a-

rasındaki temelli farkların görülmesine yol açmıştır.

- **İŞİD, Taliban, Boko Haram gibi radikal İslamcı örgütlerin ve İran, Suudi Arabistan, Afganistan gibi İslam devletlerinin eylem ve uygulamaları:** Bu örgüt ve devletlerin tasvip görmeyen, zamanın algı ve anlayışlarıyla zıtlaşan eylem ve uygulamalarının *Kuran*, Hz. Muhammed'in Hayatı, Sünnet, Hadisler gibi en temel kaynaklarda yer alıyor olması, İslam'a aykırı olmaması ve bu örgüt ve devletlerin İslami kaynaklar tarafından onaylanan hükümlere dayanarak bu eylemleri yapması, bir sorgulama gerekçesi olmuştur.

- **Dinin politik, ekonomik ve diğer çıkarlar için kullanılması:** Bu konuda en başta gelen örnek İslamcılara ait AKP iktidarındır. İkinci önemli örnek ise FETÖ'dür. AKP iktidarının, lideri Erdoğan'ın dine referans vererek uyguladığı ekonomik ve siyasi politikaların kötü sonuçları ve gerek hükümet içindeki kurumlarda gerekse belediyelerde görülen yolsuzluklar ve iktidar ortağı iken 15 Temmuz darbe girişiminde bulunarak tek başına iktidarı ele geçirmeye çalışan FETÖ örgütü, sorgulamaların doğrudan İslam'ın kendisine yönelmesine yol açmıştır.

- **İslamcı cemaat yapıları ve tarihatlardaki menfaate dayalı ilişkiler, yapılan haksızlıklar, ahlaksızlıklar, liderlerin müritleri ve elemanları sömürmesi.**

- **İslam dünyasındaki ahlaki yozlaşma, yoksulluk ve gerilik:** Bu olumsuz tablonun gittikçe büyümesi ve insanların artık İslam dünyasındaki ülkelerde yaşamak istememesi ve kâfir olarak gördükleri müreffeh ve gelişmiş Batı ülkelerine göç etmek istemesi.

- **İnternetin tesiri:** İnternet sayesinde bilginin globalleşmesi ve ona ulaşımın kolaylaşması, öncesinde kapalı cemaat ve tarikat yapıları içinde dışsal tesirlere karşı koruma altında olan dindarların, mürit ve cemaat bireylerinin bu tesirlere karşı açık hâle gelmesine yol açtı. Sosyal medya hesaplarında ve bloklarda özellikle dine muhalif olan, İslam'a ve *Kuran*'a dönük eleştirilerini açıkta yapan sitelere kolay erişim sayesinde herkes bu tartışmalardan



İslam'ın kaynaklarının özellikle *Kuran*'ı doğrudan mealinden okunması, İslam'dan çıkışı hızlandırmıştır (Osman Hamdi Bey'in "*Kuran Okuyan Kız*" tablosu).

haberdar oldu. Turan Dursun gibi İslam'ı çok iyi bilen ama İslam'dan çıkıp onu eleştiren çok sayıda kitap yazan pek çok yazarın bu eleştirileri ve bunlara eklenen pek çok eleştiri ve İslam'a dönük sorular ve sorgulamalar farklı siteler tarafından ortaya serildi. İslam'a dönük bu eleştirilere karşı ciddi ve tatmin edici cevaplar verilemedi. Verilen cevaplar apolojistikti ve eleştiriye dönük rivayetin inkâr edilmesinden, inkâr edilemeyenlerin ise yüzyıllardır anlaşılan manalarından saptırılıp farklı anlamlar verilme çabasından öteye geçemedi.

İlginç bir şekilde bazı kişiler için İslam'ı farklı yorumlama çabaları da İslam'ı doğrudan eleştiri aşamasına geçmelerinde bir etken oldu. İslam'ın sol yorumları, tarihselci bakış gibi modern döneme ait İslam yorumlarından etkilenenler bunlar sayesinde kazandıkları eleştirel bakış ile bir süre sonra eleştirinin yönünü İslam'ı savunmaktan İslam'ı sorgulamaya doğru çevirmiş gibi görünüyorlar.

İÇSEL ETKENLER

İçsel etkenler veya nedenler derken kastettiğimiz ise, sorulara cevap veren kişilerin İslam'dan ayrılma-larına neden olan, İslam inançlarında, *Kuran'da*, hadislerde, Hz. Muhammed'in hayatında var olan çelişkiler, akıl, bilim ve mantık dışı bilgiler, vicdana sığdıramayan emir ve uygulamalardır. Bunlara yeterli ve tatmin edici cevaplar bulunamadığı için, İslam bu kişiler nezdindeki değerini yitirmiştir.

Bunlardan derlediğimiz çokça zikredilen bazı örnekler şu şekilde sıralanabilir:

- *Kuran'ın* tanımladığı Allah'ın yasakçı, şiddetli bir şekilde cezalandırıcı bir tanrı olması.
- Allah'ın buna mecbur olmadığı hâlde adaletsiz bir dünya yaratması.
- İmtihan olayının mantığının izah edilememesi ve saçma bulunması.
- Allah'ın dünyadaki olaylara du-yarsız kalması.
- *Kuran'da* kullanılan tanrı dilinin tehditkâr, kaba, kızgın, seviyesiz bir dil olması.
- Allah'ın ihtiyaç ve duaları karşılamaması.
- Kötülük problemi... Allah, yer-

yüzündeki kötülükleri engelleyecek güce sahip olduğu hâlde neden engellemiyor? Neden kötülerin imti-hanına masum ve savunmasız iyileri alet ediyor?

- Allah'ın sadece peygamberlere hitap edip tarihten çekilmesi.
- Allah'ın yarattığı evrenin mükemmel olmaması. Allah daha iyi bir evren yaratabilirdi.
- *Kuran'da* yer alan çelişkili, tutarsız, mantık dışı, bilime aykırı ayetler. Allah'ın korunmuş ve bir harfi dahi değişmemiş kitabı olduğu iddia edilmesine rağmen metin yapısında gramer hatalarının, cümle bozukluklarının bulunması.
- *Kuran'ın* yetersiz bir kitap olması. Evrensel olmaması, tamamen yerel ve tarihsel olması, yaşadığımız çağa ve çağın değer, yaşam tarzı ve yargılarına uymaması.
- *Kuran'ın* sadece bir bölgeye indirilmesi ve sadece bir bölgede yaygın bir din olması nedeniyle, bu bölgelerde doğmayanların, sırf Müslüman olmayan bir ülkede doğdukları için hidayet bulamayanların haksız bir şekilde cehenneme gidecek olması ve cennetten mahrum kalacak olması.
- *Kuran'da* evrensel olmayan, tarihe ait, hükmü kalkmış ahlaki hükümlerin yer alması.
- Hayata tatbiki mümkün olmayan *Kuran* hükümlerinin mevcudiyeti. Geçerliliğini kısa zamanda yitirecek hükümleri Allah *Kuran'a* neden koymuş?
- *Kuran'da* insan vicdanına sığmayan ayetlerin ve emirlerin bulunması.
- *Kuran'ın* ilahi oluşunun ve ko-

runmuş oluşunun kanıtsız oluşu. İ-niş şekline dair anlatıların tamamen mantıksız, mitolojik hikâyelere dayanması.

- *Kuran'ın* Hz. Muhammed'in rüyasında aldığını söylediği vahiylerle dayanması.
- *Kuran'daki* ayetlerin orijinal olmaması ve farklı kaynaklarda benzer anlatılara ve bilgilere rastlanması.
- *Kuran* metinlerinin yazılması, çoğaltılması sürecine dair rivayetlere dair şüpheler ve bunlar arasındaki çelişkiler.
- *Kuran'ın* genel dilinin ve hitap tarzının kaba, ayrıştırıcı, korkutucu, tehditkâr olması.
- Miras hukukuna, had cezalarına dair *Kuran* hükümlerinin adaletsiz olması.
- *Kuran'ın* kadına bakışındaki olumsuzluklar, kadını aşağılaması ve değersiz görmesi.
- Ganimet ayetleri ve *Kuran'ın* yağmayı helal kılması.
- *Kuran'da* esir edilen evli kadınlarla ilişkiye girilmesine *Kuran'ın* köleliği, cariyeliği ve cariyelerle cinsel teması onaylaması izin verilmesi.
- *Kuran* tarafından ifade edilen iman esaslarının (nübüvvet, melekler, ahiret) akla aykırı olması.
- *Kuran'daki* bazı ayetlerde bilimle çatışan bilgi ve ifadelerin yer alması.
- *Kuran'daki* kıssaların gerçek dışı, tarihte yaşanmamış, uydurma olaylar olması ve bu kıssaların içinde mantığa ve vicdana aykırı olaylara eleştirmeden yer verilmesi.
- *Kuran'daki* yaratılış kıssasının akla, bilime ve mantığa aykırı olması.

İslamcı cemaat yapıları ve tarikatlardaki menfaate dayalı ilişkiler, yapılan haksızlıklar, ahlaksızlıklar, liderlerin müritleri ve elemanları sömürmesi önemli bir dinden çıkış nedenidir.



- İsa'nın babasız dünyaya gelişinin saçma oluşu.

- Kısa dünya hayatına karşı ebedi cehennem cezasının adaletsiz oluşu.

- *Kuran*'da hüre hür, köleye köle gibi adaletsiz hükümlerin yer alması.

- Hz. Muhammed'in hayatında göz önünde tutulmaya çalışılan yüceltici yönler kadar, dikkatlerden kaçırılan olumsuz yönlerin de bulunması.

- Hz. Muhammed'in bir çocukla evlilik yapması.

- Hz. Muhammed'in evlilikleri, cinsel hayatı, eşleriyle özel hayatı ve problemleri gibi konularla ilgili ayetlerin *Kuran*'da yer alması.

- Hz. Muhammed'in evlatlığının eşiyle evlenmesi ve bunun *Kuran*'da onaylanması.

- Hz. Muhammed'in peygamberlik iddiasının siyasi bir manevra olması.

- İslam'ın siyasi etkilerle oluşmuş bir din olması.

- *Kuran* peygamberliğin delili olarak sürekli geçmiş kavimlere verilen mucizeleri örnek gösterdiği hâlde Hz. Muhammed'in kavminden gelen

mucize taleplerini, nasıl olsa iman etmeyecekler bahanesine sığınarak karşılayamaması.

- Hz. Muhammed'in ve İslam tarihinin sonradan üretilmiş bir kurgu olma ihtimaline dair işaret ve delillerin olması.

- Peygamberler silsilesinin saltanat sistemi gibi babadan oğula geçmesi.

- Sahabenin Hz. Muhammed'in ölümünden sonra büyük ihtilaf ve ayrılıklar yaşamaları, birbirlerini katletmeleri, Müslümanların genel tarihinin bu tür çatışma ve kavgalarla dolu olması.

- Semavi dinlerin tarihi insanlık tarihinin çok küçük bir kısmını oluşturmaya rağmen, *Kuran*'da tarihin bundan ibaret gibi gösterilmesi.

Burada dikkat çeken en önemli nokta, kişilerin İslam'dan çıkışına neden olan hususların, bazı çevrelerin iddia ettiği gibi dinin yanlış uygulanması, dine sonradan sokulan hurafeler, batıl inançlar değil, bizzat *Kuran* ayetlerinde yer alan problemler ve Hz. Muhammed'in hayatında yer alan vicdanen ve mantıken o-

naylanması mümkün olmayan olaylar olmasıdır.

İnançla ilgili en derin çıkmaz, bunu aşma şekli ve İslam'dan çıkışa neden olan olaylar

"İnancınızla ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız?" şeklindeki soruya "İslam hakkında sizi şüpheye sevk eden olaylar nedir?" şeklindeki soruya verilen cevaplara benzer ve paralel cevaplar verilmiştir. Bu soruya da bir önceki gibi fazla sayıda cevap verilmiş olmasına rağmen bazı noktalarda yoğunlaşma olduğu, bazı konuların çok sayıda kişi için İslam'dan çıkmadan önce bir çıkmaz olduğu görülmektedir.

Çok sayıda kişi tarafından derin bir çıkmaz olarak nitelenen hususlardan bazıları şunlardır:

- *Kuran*'ın bir vahiy ürünü olup olmaması ve Tanrı'nın bir insanla konuşmasının mantıklı bir izahının olmaması.

- *Kuran*'daki çelişkili, mantık dışı, bilimle çatışan, tarihsel gerçeklerle uyuşmayan ayetlerin olması, Tanrı'nın nasıl bu kadar çelişkili bir kitabı göndermiş olabileceği sorunu.

- *Kuran*'ın bir yöreye ve zamana ait kurallar ve geçerliliğini yitiren hükümler içermesi, bir yöreye ve bir halkın diliyle gönderilirken tüm insanlığın bu kitaptan sorumlu tutulması.

- *Kuran*'daki çatışmacı ve yüzeysel dil.

- Peygamberliğin sadece belli bir bölgede çıkması.

- *Kuran*'da Hz. Muhammed'in şahsına ve özel hayatına ait ayetlerin yer alması.

- Cariye ve kölelik meselesi.

- *Kuran*'daki kadınlarla ilgili ayetler.

- *Kuran*'daki ganimet ayetleri.

- Zeyd-Zeynep meselesi, Hz. Muhammed'in gelini ile evlenmesi.

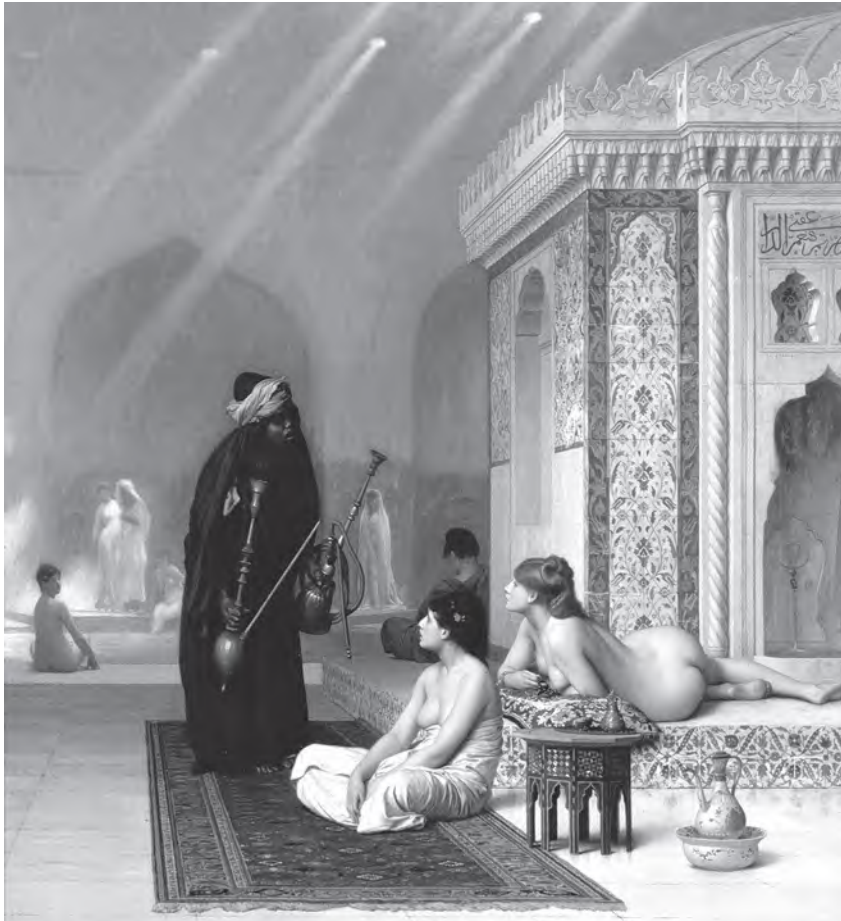
- Hz. Muhammed'in çocuk yaşta birisiyle evlenmesi.

- Allah'tan yardım taleplerinin ve duaların karşılıksız kalması.

- Kötülük problemi.

Bunların dışında çıkmaz olarak ifade edilen bazı hususlar şunlardır:

- *Kuran*'daki yaratılış teorisi ve



insan neslinin enest ilişki (kardeş evliliği) yoluyla çoğalması.

- İslam'ın derleme ve eklektik bir din olması, diğer din ve mitolojilerden toplanmış olması.

- Dinin ortaya çıkışının siyasi nedenlere dayanması.

- Allah'ın kulları arasında ayırım yapması.

- Tanrı'nın varlığının kanıtlanamaması.

- Dindeki sorgusuz itaat kültürü.

- İbadetlerin zorluğu (beş vakit namaz, sabah erken saatte kalkıp namaz kılmak vb.).

- Allah'ın bizim ibadetimize ihtiyacı yokken ibadeti emretmesi.

- İslam önceki semavi dinlerin devamı olduğunu iddia ediyorken Kâbe'nin diğer dinlerle bir ilgisinin olmaması.

- Kuran'ın şiddete onay vermesi.

- Kuran'da insan haklarına aykırı ayetlerin yer alması.

- İslam'ın dayandığı temel inançların geçerli bir kanıta dayandırılmaması.

- Hz. Muhammed'in ölümünden sonra sahabenin birbiriyle çatışması.

Bu örnekler İslam'ın özellikle, kaynakları, bu kaynaklarda yer alan bilgiler, inanç esasları, Hz. Muhammed'in hayatı, Kuran'daki bilgi ve hükümler ve bunların uygulandığında ortaya çıkan sorunlarla ilgilidir. Bunları "epistemolojik çıkmazlar" olarak niteleyebiliriz. Bunların dışında bazı kişiler psikolojik çıkmazlardan da söz etmişlerdir.

"Psikolojik çıkmaz" olarak ifade ettiğimiz hususlardan bazıları şunlardır:

- İslam'dan çıkmanın önündeki epistemolojik engeller aşıldığı halde bunu psikolojik olarak kabul edememek, mantıken ve aklen doğruladığı sorguların içsel olarak kabul edilememesi ve bunun getirdiği ruhsal bunalım.

- Ya yanıyorsam, ya cennet ve cehennem gerçekte korkusu.

- Toplumsal, çevresel baskıdan duyulan korku ve eş, aile, akraba, arkadaş çevresine İslam'dan çıkışın açıklanmasının getirdiği zorluk.

- İslam'dan çıkınca yerine bir alternatif bulma, anlam boşluğunu doldurma kaygısı.

Bahsettiğimiz bu çıkmazların a-

şılma şekline dair soruya verilen cevaplar da şu şekildedir:

- Tarafsız okumalar yaparak aşım.

- Bilim ve felsefe okuyunca aşım.

- Kuran'ı anlayarak okuyunca aşım.

- İslam doğru, Müslümanlar hatalı modundan kurtulunca aşım.

- Vahiy olayını çözümleyince aşım.

- İslam'ın ilahi değil, tarihsel ve siyasi bir hareket olduğunu görünce aşım.

- Hz. Muhammed'in ve sahabelerin hayatını detaylı olarak okuyup öğrenince aşım.

İslam'dan çıkışa neden olan olay sorusuna ise büyük bir çoğunluk somut bir olayla cevap vermemiş buna ya fazla sayıda olayın neden olduğunu ya da çıkışın aşama aşama, yavaş yavaş ve uzun bir sürece yayılarak gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu ise bize İslam'dan çıkışların basit etkillemelerle gerçekleşmediğini, geçici bir hevesin eseri olmadığını, aşağıda örneklerini vereceğimiz somut olaylarla bir çıkış olsa bile bunun mutlaka bir sorgulama sürecinin sonucu olduğunu göstermektedir.

Dinden çıkış aşaması olarak nitelebilecek somut olaylardan bazıları şunlardır:

- Tanrı'ya uzun süre yalvardım cevap vermeyince dinden çıktım.

- Beş vakit namazı bırakınca dinden çıktım.

- Kızımın din hakkındaki soruları, sorgulamaları karar vermeme yol açtı.

- Alkol almaya başlayınca.

- Bir gün sabah namazına kalktım ve kılmadım. Bir daha da kılmadım. Dinden çıktım.

- İçkili namaz kılan kocama Allah'ın müdahale etmediğini görünce karar verdim.

- Duanın anlamsızlığını ve bir karşılığının olmadığını anlayınca dinden çıktım.

Aydınlanma yaşayalı kaç yıl olduğu, bunu kimlerle paylaştıkları

"Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı şu şekildedir.

- 6 ay: 1 kişi

- 9 ay: 1 kişi

- 1 yıl: 1 kişi

- 2 yıl: 8 kişi

- 3 yıl: 3 kişi

- 4 yıl: 2 kişi

- 5 yıl: 11 kişi

- 6 yıl: 4 kişi

- 7 yıl: 1 kişi

- 8 yıl: 5 kişi

- 9 yıl: 4 kişi

- 10 yıl: 6 kişi

- 11 yıl: 1 kişi

- 12 yıl: 3 kişi

- 25 yıl: 1 kişi

- 30 yıl: 1 kişi

- Devam eden bir süreç diyenler: 3 kişi

- Belirtmeyen: 4 kişi.

Görüldüğü gibi kişilerin büyük bir çoğunluğu son 1 yıl ile 12 yıl arasında İslam'dan çıkmıştır. Sorgulamaya başlama süreçleri de bundan biraz daha geriye gitmektedir.



Son 15 yıl içindeki siyasi ve toplumsal gelişmeler ve internetin yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması bu sürecin oluşmasında ciddi bir etkisi vardır. Çünkü son 15-20 yıl içindeki iletişim ve bilgiye erişim anlamında en önemli gelişme internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşması olmuştur.

“Bunu kimlerle paylaşıyorsunuz?” şeklindeki soruya verilen cevapların dağılımı ise şu şekildedir:

- Kimseyle paylaşmıyorum diyen toplam 7 kişi.

- Beni anlayacak kişilerle veya sadece bir iki kişi ile veya kısıtlı bir çevre ile veya aynı görüşten kişilerle paylaşıyorum ve ailemle ve diğer çevre ile paylaşmıyorum diyen toplam 31 kişi.

- Eşimle ve birkaç arkadaşım ile paylaştım diyen 2 kişi.

- Çocuklarımla paylaştım diyen 1 kişi.

- Uygun gördüklerimle diyen 1 kişi.

- Ailem ve çevreme duyurdum hepsi biliyor diyen toplam 6 kişi.

- Herkese açıkladım diyen toplam 11 kişi.

- Belirtmeyen 1 kişidir.

Görüldüğü gibi kimseyle paylaşmayan veya sadece güvendiği birkaç kişiyle paylaşp ailesine ve çevresine duyurmayanlar büyük bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Herkese açıkladığını söyleyenler ise çoğunlukla ilahiyat dışı alanda iş yapan kişilerdir. İlahiyat alanında

çalışırken İslam’dan çıktığını açıklamamanın vereceği zarar bunun açıklanmasını engellemektedir. Türkiye ortamının düşünce ve inançları özgürce açıklamaya çok uygun olmaması ve mahalle baskısının çok yoğun bir şekilde hissedilmesi de bunu etkileyen bir diğer faktördür. Aynı şekilde aileye ve özellikle anne-babaya açıklama konusunda bir çekince görülmektedir. Bunun nedeni ise değişme ihtimali olmayan yaşlı insanları üzmemeye isteği gibi görülmektedir.

Aile, akrabalar ve arkadaşlar ile ilişkilerdeki değişiklikler

Bu soruya büyük bir çoğunluk ailesine, arkadaşlarına ve çevresine İslam’dan çıktığını tümüyle açıklamadığı veya sadece güvendiği kişilere açıkladığı için aile, akraba ve arkadaşlarıyla ciddi bir sorun yaşamadım, şeklinde cevap vermiştir.

İslam’dan çıktığını tümüyle veya kısmen açıklayanların bir kısmının ilişkilerinde ise bazı değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Bunlardan bir bölümü bazı aile bireyleriyle, büyükleriyle, babasıyla, eşiyle ve bazı arkadaşlarıyla sorun yaşadığını ifade etmektedir. Kendilerine tavır alınanlar, arkadaş çevresinden dışlananlar, ilişkileri soğuyanlar veya bozulanlar ve ilişkilerinin azaldığını, yalnızlaştıklarını, tekfir edildiklerini söyleyenler mevcuttur. Hatta bir örnek, ailesinin kendisini reddettiğini ve ö-

lümle tehdit ettiğini bile söylemektedir. Bazı kişiler ise bilinçli olarak eski çevresini değiştirdiğini, yeni arkadaşlar edindiğini, dindar çevrelerle daha az görüştüğünü, görüşse de dini konulara girmediklerini ve insanlarla ilişkilerini artık inanç temeli üzerinden değil insanlık üzerinden yürüttüğünü ifade etmektedir. Örnekler yetişkin çevreden olduğu için onlara gelen baskılar ve dışlamalar nispeten daha az etkilidir. Eğer söz konusu yaş aralığı 25-60 değil de 15-25 arasından seçilseydi aile ve çevre baskısının daha şiddetli görüleceği muhtemeldir.

Görevlerini nasıl yerine getiriyorlar?

“İslam dininden ayrıldığımız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?” sorusu görevi ilahiyat alanında olanlar için sorulmuştu. İnanmadıkları bir dinle ilgili bir işte çalışıyor olmanın etkileri, zorlukları ve göreve devam etmenin gerekçelerini ortaya çıkarmak ve çalışırken karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla sorulmuştu.

Bu soruyu hemen hemen tamamen ilahiyat alanında görev yapan, öğretmenler, öğretim görevlileri, imam ve müftüler cevaplandırdı.

Cevap verenlerin ikisi dışındaki İslam’dan çıktıklarını çevrelerine ve ailelerine açıklamayan kişilerdir.

Bunların önemli bir kısmı işini profesyonelce, profesyonel bir din öğreticisi olarak ve titizlikle yürüttüğünü; sorumluluklarını inandığı dönemlerdeki gibi yerine getirmeye devam ettiğini; gerçek inanç ve düşüncelerini gizlemesine, takiiye yapmasına, İslam şemsiyesi altındaymiş gibi davranmasına rağmen, herhangi bir inancı inançsız birinin anlatmasında etik bir sorun görmediğini ve bu esnada objektif ifadeler kullandığını; işi dinle ilgili olsa da bunun kendi inancı ile ilgisinin olmadığını; öğrencilerine ahlaklı olmayı öğrettiğini ifade etmiştir. Öğretim görevlisi bir kişi de işine akademik yaklaştığını (konu din bile olsa) hiçbir dinin bilim insanını ilgilendirmeyeceğini söylemiştir.

Bazı kişiler ise Müslümanlığı bir kültür gibi düşündüklerini, onu bir kültür olarak yaşamaya devam et-



tiklerini, kültürel bir Müslüman gibi davrandıklarını, ortak yapılan dini vecibelere (Cuma namazı gibi) katılım gösterdiklerini, düşünmek ve entelektüel faaliyette bulunmayı dini alandaki kamu görevinden ayrı gördüklerini, Nietzsche gibi düşünüp Cübbeli gibi yaşadıklarını, inanç sistemine inanmasa da toplumsal işlevinin bilincinde olduklarını, hatta (sanırım olaya objektif baktıkları için) görevlerini daha iyi yerine getirdiklerine inandıklarını ifade etmişlerdir.

Ancak bu gruplardan farklı olarak bazı kişilerin bu durumdan rahatsız oldukları da gözlemlenmektedir. Kimlik bunalımı yaşadıklarını, inanmadığı şeyleri inanıyor gibi yapmaktan yorulduklarını, inanmadığı bir din hakkında yalan söylemekten zorlandıklarını ve bu durum karşısında savunma psikolojisi içine girerek ikiyüzlü davranmayı kendilerinin seçmediğini, bu şartlarda böyle davranmak zorunda olduklarını, başka yapabilecekleri bir işleri ve meslekleri olmadığı için bunu sürdürmek zorunda olduklarını, kimseye bir şey empoze etmeden müfredata sadık kalarak işlerini yapıp emeklerinin karşılığını aldıklarını söylemektedirler.

Bir kişi ise İslam'dan çıktığı hâlde bu alanda görev yapmayı etik bulmadığı için başka alanda çalışmayı tercih etmiştir.

Diğer bir örnek ise, görevi esnasında inanmadığını açıkladığı için tepkiler aldığını; mobing, hakaret, soruşturma ve sürgünlere uğradığını ve sonunda erken yaşta emekliliğini istemek zorunda kaldığını belirtmiştir. Hatta emekli olduktan sonra bile arkasından soruşturmalar açılmıştır. Bu ise diğer kişilerin İslam'dan çıktıklarını gizleyerek görevlerini sürdürmeye çalışmakta ne kadar haklı olduklarını göstermektedir.

İfşa olmaları durumunda başlarına neler gelebilir?

Bu da görevi ilahiyat alanında olan ve İslam'dan çıktığını açıklamayanlar için sorulmuş bir soru idi. Ancak çoğu kişi tarafından cevaplandırıldı. Durumunu açıklamış veya ifşa olmuş olanlar başlarına gelen durumları aktarırken, diğerleri de

korku ve endişelerini aktardılar.

Ifşa olma durumunda başlarına gelebilecek şeylerle ilgili belirtilen korku ve endişeler şunlardır:

- Aile ve çevre ile ilişkilerin bozulması, sorunların ortaya çıkması, aileden kopmak, dışlanmak, aforoz edilmek.

- Anne ve babanın çok üzülecek olması.

- Evlatlıktan reddedilmek.

- Ifşa olduğu için kendisi yüzünden ailesinin ve yakın çevresinin de zarar görmesi.

- Artık mürtet sayıldığı için eşinden boşanmak zorunda kalmak.

- Evlatlarının elinden alınması (Kafir bir annenin çocuklarını yetiştirmesi istenmediği için).

- İnsanların nefret ettiği birisi olmak.

- Kınanmak.

- Karalanmak.

- Hakkında olumsuz algının oluşması.

- Yalnızlaşmak.

- Mobinglere ve yıldırmalara maruz kalmak.

- İtibarsızlaştırılmak veya itibar kaybına uğramak.

- Mahalle baskısına maruz kalmak.

- Yaptırımlara maruz kalmak.

- Kamu ya da özel sektör fark etmeksizin işle ilgili sıkıntı yaşamak, işten atılmak, görevine son verilmek.

- Yapılan işin ya da ticaretin bozulması.

- Yaşanılan yeri değiştirmek zo-

runda kalmak.

- Hedef gösterilmek.

- Fiziki saldırıya uğramak.

- Can güvenliğinin ortadan kalkması, öldürülmek.

Ifşa olma durumunda ortaya çıkacak tüm bu endişe ve korkular yersiz midir? Hayır! Çünkü kişiler arasında ifşa olmuş veya durumunu açıklamış bazıları bu tür durumları yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bir kişi araştırma görevliliğinden atılmış ve doçentliğe yükselmesi engellenmiştir. Aynı zamanda yazdıkları nedeniyle tehditler almaktadır. İslam'dan çıkan bir diğer kişiyi bizzat ailesi ölümle tehdit etmiş ve bu da yetmemiş radikal İslamcı gruplardan tehdit almıştır. Başka birisi İslam'dan çıktığı için çevresinin çok üzüntü duyduğunu ifade etmiştir. Bir diğer kişi ise durumunu sosyal medyada paylaştığı için tehditler ve hakaretler aldığını, yazdıkları hakkında şikâyet edildiği için savcılığa ifade vermek zorunda kaldığını söylemiştir. Bir öğretmen ise okulda mobinge maruz kaldığını, şikâyet edildiğini, hakkında soruşturmalar açıldığını, kendisine baskı uygulandığını, sürgün edildiğini, erken yaşta emekliliğini istemek zorunda kaldığını özellikle belirtmiştir. Bu örnekler bize İslam'dan çıktıklarını açıklamayanların ifşa olmaları durumunda karşılaşacakları durumlarla ilgili taşıdıkları korku ve endişelerde hiç de haksız olmadıklarını göstermektedir.

Tarafsız okumalar yapmak, bilim ve felsefe okumak...



Gelecekte gizlilik devam edecek mi?

“Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?” soruları henüz ifşa olmamış kişilere sorulmuştu. Verilen cevaplar içinde durumlarını açıklamayı hiç düşünmeyenlerin sayısı çoğunluğu oluşturmaktadır. Hatta bunu ölene kadar bu şekilde açıklamadan sürdüreceklerini söyleyenler de vardır. Bazıları ise buna sınır ve şart getirmişlerdir. Bilmediklerini ve henüz karar vermediklerini söyleyenlerin yanı sıra emekli olana kadar açıklamayacağım, annem babam vefat edince açıklayacağım, gidişata göre açıklayacağım, yurt dışına gidip yerleşince açıklayacağım, çevremden uzaklaşınca açıklayacağım, siyasi ve toplumsal şartlar değişince açıklayacağım, toplum bu durumu kabullenecek olgunluğa erişince ve aydınlık bir ülke olduğumuzda açıklayacağım, din yakın gelecekte değerini yitirecek bir değişim ve dönüşüm yaşıyor bu gerçekleşince açıklayacağım şeklinde bazı cevaplar verilmiştir.

Bu durum bir önceki soruya verilen cevaplarda ortaya çıkan endişe ve korkuların doğal bir sonucudur.

Pişmanlık ve mutluluk

En şaşırtıcı sonuçlardan birisi “Hiç pişmanlık duyuyor musunuz, mutlu musunuz?” sorusuna verilen cevaplarla ilgilidir. Kişilerin tümü pişman olmadığını ifade etmiştir. Farklı olarak sadece, pişman olmadıklarını ironik bir tarzda “çok pişmanım!” şeklinde ardından gelen

yorumlarıyla tersini anlatmaya çalışarak ya da genç yaşlarını veya ömürlerinin büyük bir kısmını dindar geçirmekten, İslami camiaya hizmet etmekten, daha erken yaşta aydınlanmamaktan, geç kalmaktan, din ile sorgulamadan boşa geçen yıllarından dolayı pişmanlık duyduklarını ifade ederek söyleyenler olmuştur. Bu da İslam’dan çıkmanın kimse üzerinde pişmanlık etkisi oluşturmadığını göstermektedir.

Aynı şey mutlu musunuz sorusu için de geçerlidir. Mizaç gereği mutlu olmayan, cehaletin verdiği ve dinde tüm sorulara yanıt bulunduğu için sahip olunan mutluluğu özlediği, aydınlanmanın getirdiği sorumluluk nedeniyle, yeterince açılıp kendini özgürce ifade edemediği için mutlu olmadıklarını söyleyen birkaç kişi dışında tüm kişiler mutlu olduklarını, kendilerini daha dingin ve huzurlu hissettiklerini ifade etmişlerdir.

Özet sonuç

1) İslam’dan çıkış dalgası, sadece gençler arasında görülen bir olay değildir. Tüm yaş gruplarında böyle bir eğilim gözlemlenmektedir.

2) İslam’dan çıkış, geçmişi itibarıyla oldukça dindar veya İslamcı olan ve imam-hatip lisesi ve üniversite düzeyinde ilahiyat eğitimi veren okullarda eğitim gören ya da bu üniversitelerde yüksek lisans ve doktora düzeyinde akademik çalışmalar yapan ve hâlihazırda yaptığı iş ilahiyat ve din alanında imam, müftü, din bilgisi öğretmeni, araştırma görevlisi, doçent ve profesör olan kişiler arasında da mevcuttur.

3) Dini akademik düzeyde bilen kişiler arasında İslam’dan çıkışların

olması bu durumun siyasi, sosyal ve psikolojik tepkilerden veya bir tür geçici rüzgârdan ibaret olmadığını, aksine bilgiye dayalı ciddi araştırma ve sorgulamaların neticesi olduğunu göstermektedir.

4) İslam’dan çıkanlar, deizm, ateizm gibi yeni karşılaştıkları akımlardan etkilendikleri için değil, İslam’ın yetersizliğini gördükleri için dinden çıkmaktadırlar. Sorun karşılaştıkları dinsel, düşünsel, felsefi veya metafizik akımların cazibesine kapılmaları değil, İslam’ın kendisinde gördükleri problemlerdir.

5) Kulaktan dolma dolaylı bilgiler yerine İslam’ın temel kaynaklarının -örneğin Kuran’ın ve İslam tarihinin- doğrudan okunması ve incelenmesi, İslam hakkındaki şüpheleri, sorgulamaları ve çıkışları artırmaktadır.

6) Farklı alanlardaki okumalar -felsefe, antropoloji, karşılaştırmalı dinler tarihi, farklı dinlere ait kutsal kitaplar, genel tarih, mitoloji, bilimsel disiplinler vs. gibi- ve bunların İslam ile karşılaştırılması, İslam hakkındaki şüpheleri ve sorgulamaları artırmakta ve İslam’dan çıkışlara neden olmaktadır.

7) İslam adına ortaya konulan bireysel, siyasi ve toplumsal uygulamalar, cemaat yapılarındaki dikkat çeken menfi yönler ve ilişkiler, İslamcılarının iktidarda gösterdikleri olumsuz çizgi ve başarısızlık, yönetimlerindeki yozlaşma, ahlaksızlık ve yolsuzluklar, İslamcılarının kendi aralarındaki siyasi çatışma ve iktidar kavgaları, İslam dünyasındaki ahlaki çöküş ve gerilik, İslam’a dönük eleştiri, sorgulama ve nihayetinde İslam’dan çıkışta tetikleyici işlev görmektedir.

8) İnternet öncesi dönemlerde İslam’a dair tartışma ve eleştiriler dar bir çevrede yürüyor ve dışı kapalı İslami çevreler, cemaatler ve eğitim kurumları içinde yer alanlar bu tarz tartışma ve eleştirilerin etkisinden korunup uzak tutuluyordu. Ancak son 15-20 yıl içinde internetin ve sosyal medyanın kullanımının hızla artmasıyla birlikte bilgiye ve bu tür ortamlarda yapılan tartışmalara ulaşmak son derece kolay hâle geldi. Bu ise İslam hakkındaki şüphe, sorgu ve eleştirilerin herkes ta-



rafından kolayca öğrenilmesine yol açmaktadır ve İslam'dan çıkışları hızlandırmaktadır. Batı dünyasında matbaanın Hristiyanlığa yaptığı yıkıcı tesiri, internet ve sosyal medya hızlı bir şekilde İslam'a yapmaktadır. Yakın bir gelecekte İslam dini de Hristiyanlığın kaderini paylaşacak gibi görünmektedir.

9) İslam'ı savunmak için ortaya konulan apolojist tutum ve aklamacı tavırla dine yeni yorumlar getirme çabaları işe yaramamakta, tersine bu tür savunma ve tartışmaların içine dahil olanlar bir süre sonra bu savunmacı yorum ve açıklamaların işe yaramadığını ve bir temelini olmadığını görerek eleştiri oklarını İslam'a yöneltmekte ve dinden çıkmaktadırlar. Bu tartışmaların içine dahil olmak eleştirel bakışı ve sorgulama gücünü artırmakta ve bu da İslam'ın daha güçlü bir şekilde sorgulanmasına yol açmaktadır.

10) İslam'ın sorgulanmasına yol açan hususlar çoklarıncı iddia edildiği gibi İslam'a sonradan sokulan hurafeler ve Müslümanların uygulamalarından kaynaklanan sorunlar değil, bizzat *Kuran* ayetlerinde ve Hz. Muhammed'in hayatında yer alan vicdanen ve mantıken onaylanamayan problemler ve olaylardır. Kişilerin tamamı doğrudan temel inançlar, *Kuran*'ın ilahlılığı, *Kuran*'daki ayetlerde yer alan hüküm ve bilgiler veya Hz. Muhammed'in ve

sahabenin hayatında gördükleri bazı işler ve olaylarla ilgili yanlış, mantık dışı, bilim dışı, tarihsel gerçeklerle uyummayan, vicdana uymayan hususlarla ilgili sorgu ve eleştirilerini belirtmişlerdir. Sorgulanan şey sadece hurafeler ve yanlış uygulamalar değil, *Kuran* ayetleri, vahyin mahiyeti, sünnet/hadisler, Hz. Muhammed'in ve sahabenin hayatları yani İslam'ın bizzat kendisidir.

11) Kişilerde İslam'a dair konuların aşılmasında ve çözümlemesinde yaşanan sıkıntıların arka planında epistemolojik sorunlar kadar bunların psikolojik olarak aşılması sorunu da vardır. Esasen bu daha etkili bir sorundur. Bilgi olarak temelsizliğinin aklen onaylanmasına rağmen içsel ve çevresel sorunlar nedeniyle psikolojik olarak, bunların kabul edilmesinde sorun yaşanmaktadır.

12) İslam'dan çıkışlar tek bir olayın etkisinde kalarak bir kerede ortaya çıkan bir durum değil, aşama aşama ve uzun bir sürece yayılarak gerçekleşen bir sorgulamanın neticesidir. Bu ise bize İslam'dan çıkışların basit etkilenmelerle gerçekleşmediğini, geçici bir hevesin eseri olmadığını, mutlaka bir sorgulama sürecinin sonucu olduğunu göstermektedir.

13) İslam'dan çıkışların ortalama son on yıllık sürece yayılıyor olması, internetin ve siyasi olayların yaptığı

tetiklemenin bu çıkışlarda ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

14) Kişilerin büyük bir bölümü İslam'dan çıktığını gizlemektedir. Bunun en önemli nedenleri Türkiye'de düşünce özgürlüğünün yeterli olmaması; siyasi iktidarda yer alanların İslamcı kimliğinin oluşturduğu baskı; ilişkilerde bürokraside, kamuda, iş ortamlarında inanca dayalı kimliğin belirleyici olması; aile, çevre ve mahalle baskısının etkileri; can güvenliğine dair duyulan endişelerdir.

15) Çoğunluğun İslam'dan çıktığını açıklamaması ve gizlemeye devam etmesi görünenden çok daha fazla kişinin din ve inançlarıyla bağını kopardığını göstermektedir. Dipten gelen dalga ve aysbergin görünmeyen kısmı görünenden çok daha büyüktür ve bu dalga büyüyerek gelmektedir. Tetikleyici bir nedene bağlı olarak dipten gelen bu dalganın yüzeye çıkması önüne geçilmez çok daha büyük dalgalara neden olacaktır.

16) Bu çalışmanın belki de en çarpıcı kısımlarından birisi, sorulara cevap verenlerin neredeyse tamamına yakınının İslam'dan çıktıkları için hiçbir pişmanlık duymadıklarını ve bu kararlarından dolayı son derece memnun, mutlu ve huzurlu olduklarını ifade etmeleridir. Bilakis pişmanlık, inanarak geçirilen geçmişe dönüktür.



HUKUK DEFTERLERİ
USULÜETİ MUKALAH
20 TL

34.sayı ÇIKTI

www.facebook.com/Hukuk-Defterleri
@hukukdefterleri
www.hukukdefterleri.com

Ankete verilen yanıtlardan örnekler



D in Kültürü öğretmeni (25 yaşında) - Halen MEB'te çalışıyor

- Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?

Ateist olarak görüyorum.

- Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıktaki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?

- Her çocuk gibi ailem Müslüman olduğu için Müslümanların geleneklerine göre yetiştim. Lise dönemine kadar ailemden ne gördüysem Müslümanlık benim için o kadardı. Belli başlı ibadetleri öğrendim, namaz, oruç gibi. Lisede zorla imam-hatibe gönderildim. Sonra da Kuran kursuna gittim ve tamamen hayatım değişmişti. Ailede en dindar denebilecek şahsiyet bendim. Hafız olmak için okulu bile bırakmayı düşünmüştüm. Neyse ki hayat şartları beni bu düşüncemden vazgeçirmişti. Okul beni hayatın içine soktuğu için kurstaki alışkanlıklarımdan yavaş yavaş uzaklaştım ama ibadetlerimi yapmaya gayret ederdim. Müslümanlıktaki derecem anlattıklarımın bakılırsa inişli çıkışlıydı. İlahiyat lisans mezunuyum.

- Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?

- Üniversite 2. sınıfa kadar taklid-i iman şeklinde inancımı sürdürüyordum. Bana ne verilirse kabul eder sorgulamazdım. O zamanlar bazı hocaların da görüşleri bana çok anlamsız gelirdi. Neden mi? Bana hiç böyle öğretilmemişti. O zamana kadar öğretilenler çok farklıydı. Neyse ki üniversite 2. sınıfın yarısında bana düşünmeyi, sorgulamayı öğreten hocamla yollarım kesişti. Ne okursam sorgulamaya başladım. Günah yazmak için peşimizde koşan bir Allah... Şunu giymeysen günah, şarkı söylersen günah... Müslüman ülkesinde doğmayıp

Dosyamızın bu bölümünde Hamdi Tayfur'un 60 kişiyle gerçekleştirdiği anketten bazı örnekleri sunuyoruz. Yapılan söyleşilerin tamamı son derece çarpıcı, ama aynı zamanda da tanıdık. Çevremizde de bu eğilimde olan insanları biliyoruz. Gerçekten de Tayfur'un belirttiği gibi bu bir dip dalgası. Söyleşileri dikkatle ve üzerinde düşünerek okumanızı öneriyoruz. Çünkü Türkiye'nin geleceğinde etkili olacak yeni bir aydınlanma akımının öncüleridir bu insanlar.

sırf başka ülkede doğduğu için annesi babası başka dinde olduğu için Müslüman olarak yetiştirilmeyip sonrasında Müslüman olarak ölmezsen seni ebedi cehennemine atacak olan bir Allah! Müslüman coğrafyasında doğup her türlü kötülüğü içinde barındıran insanı da cennetine alacak bir Allah! Evet, ilk şüphem tanrının adaletsizliği. Peygamber silsilesi de kafamı çok karıştırıyordu. Aslında padişahlık sisteminden pek de farkı yoktu. Peygamber demişken Muhammed için onca yetimin onca öksüzün hakkına giren Allah, onları aile sevgisinden mahrum bırakmış. Muhammed'in evlatlığının boşadığı karısıyla evlenmesini onaylayan Allah, gönderdiği ayetlerle evlat edinmeyi de yasaklamış. Nasıl oluyor da tek bir kulu için onca küçük canın hakkına girebiliyor? Peki, Allah ne diyordu: Ne ile gelersen gel ama benim karşıma kul hakkıyla gelme. Şimdi bu haklara giren kim?

- İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiginiz somut hangi olayla gerçekleşti?

- Merhamet, sevgi, rahmet, adalet sahibi Allah'ın neden bu dünyayı başıboş bırakıp zulümlere sessiz kalması, öncekilere karşılık verirken şimdi her şeye susması hep sorguladığım içinden çıkamadığım bir meseleydi. Aslında Allah'ın hiçbir zaman dünyaya karışmadığı her şeyin bir uydurma olduğunu anladığım an aşmıştım. Adem ve Havva'dan geldiğimiz

söyleniyor değil mi? Nasıl olur da iki kardeşten üreyerek sapasağlam kişiler ortaya çıkabiliyor? Gen ortaklığı bilimce kanıtlanmış bir gerçekken nasıl olur da hâlâ Adem ile Havva'dan geldiğimize inanabilirim? Madem kardeş evliliği meşru idi Allah sonra neden yasakladı? İnsanların ihtiyaçları mı değişti? Demem o ki sorularımın cevaplarını somut gerçeklerden buldukça İslam'dan çıktım.

- **Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?**

- Dört yıl oldu. İslam'dan ayrılışımı sadece hocam biliyor. Benim çevremdeki insanlar bu gibi görüşlere saygı duymazlar. Mantıklı gelse dahi korkarlar. Onlara hak vermiyor değilim; bir kültüre göre yetişmiş zihinleri var ve asla yeniliğe açık değiller.

- **Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?**

- Hayır olmadı. Çünkü kimse bilmiyor. Eminim ki bilseler bana su bile vermezler. Tanrılarını hiçe sayıyorum sonuçta. Namaz falan kılmadığım için onca söz işitirken bir de inanmıyorum dersem onlar da beni hiç yerine koyar. Ama kendi açımdan söyleyecek olursam artık daha geniş düşündüğümünden herkese ayrı saygı duyuyorum. Bir olay yaşandığında (Hristiyan-Yahudi-Müslüman tartışmalarında) kim olursa olsun sesimi çıkarıyor meselenin din olmadığını insanlık olduğuna dair vurgular yapıyorum. Yeni hayatım daha çok insanlık üzerine kurulu.

- **İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?**

- Aslında her gün inanmadığım şeyleri inanır gibi yapmaktan yoruluyorum. Çocuklar bir soru sorduklarında onu İslam'a uygun bir şekilde anlatmak çok zoruma gidiyor. Çünkü her gün yalan söylüyorum. Saygı sevgi empati çerçevesinde derslerimi işlemeye çalışıyorum ki kimse kimseyi dışlamasın hor görmesin. Ramazan aylarında oruç tutar gibi yapmak da ayrı bir mesele tabi. Böyle daha ne kadar sürdürebilirim bilmiyorum.

- **İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?**

- Ailem diye bir şey olmaz. Hayatımı yeni taşlar üzerine kurmak zorunda kalırım.

- **Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?**

- Sürdürebildiğim kadar. Yani açıklamayı hiç düşünmedim. Kimse buna hazır değil. Daha özgür bir gelecek planlıyorum. İnsanlara insan gözüyle bakmayı öğretmek istiyorum. Hâlâ öğretmenliğe devam edersem tek derdim sevgiyi saygıyı hoşgörüyü aşılacak olacak

- **Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?**

- Hayır. Hiç olmadığım kadar mutlu, hiç olmadığım kadar huzurluyum.

İlahiyat hocası (31)

- **Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?**

- Deizme yakın hissediyorum

- **Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?**

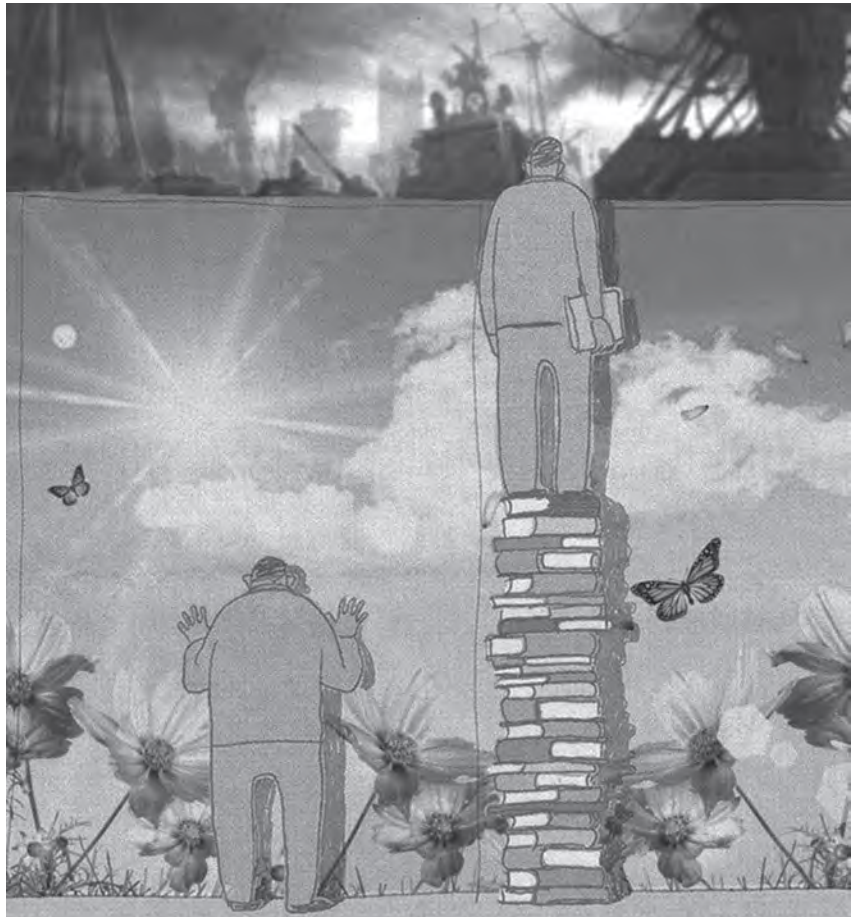
- Ahlaki boyuta her zaman önem verdim. Eskiden de böyleydim. İbadetlerini tam olarak yerine getirmeye gayret eden fakat dış görünüş konusunda duvarları olmayan bir insandım. Hiçbir zaman çok radikal bir Müslüman olmadım. Yüksek lisans mezunuyum. Çocukluğumdan beri araştıran ve sorgulayan yapımdan dolayı tarikat mensuplarıyla önceden de anlaşılamadım.

- **Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?**

- Bazı ayetler ve İslam'da yepyeni olarak düşündüğümüz bilgilerin İslam'dan önce var olduğunu görmüş olmam beni etkileyen önemli unsurlardandı. Ayrıca iddia edildiğinin aksine Kuran'ın kadına bakış açısı. Köleliği kaldırmamış olması. Ayrıca Tanrı algısının problemlili olması. Sonsuz ve yüce bir Tanrı'nın insana "ayağını yıka" diyeceğini (abdest) düşünmüyorum. Tanrı bu kadar basit bir varlık olmamalı.

- **İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiginiz somut hangi olayla netleşti?**

- Diğer dinleri ve mitolojiler oku-



muş olmam çıkış eşliğim oldu. Toplama bir din olduğunu hissettim. Araştırmalarım esnasında bir süre ruhsal bunalım yaşadım. Sonra bize aşılana, toplum tarafından dikte edilen her şeyin doğru olamayacağını düşünerek ve birkaç yakınım ile konuşarak bu süreci aştım.

- **Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?**

- 6 yıl oldu. Fakat araştırmayı bırakmadım. Ailemle paylaşamıyorum. Çok üzülürler. Birkaç arkadaşım ile paylaşıyorum.

- **Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?**

- Hayır olmadı. İnanmak gerçekten afyon içmek gibi. İnanan insanları hem aklen zafiyete düşürüyor hem de daha mutlu yapıyor. Bu mutluluğu gördüğüm insanlara saygı duydum. Dini, kendi çıkarları için dillerinden düşürmeyenleri istisna sayarsam tabi. Başka insanların samimi duygularını kullandıkları için onlarla aynı ortamda nefes almak dahi istemiyorum.

- **İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?**

- Eğer anlayabilecek insanlarla konuşuyorsam bazı mantık hatalarından bahsediyorum.

- **İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?**

- Bilemiyorum. Fakat görevden alınabileceğimi düşünüyorum.

- **Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?**

- Bilemiyorum. Aslında tepkisel bir tutumum yok. İnsanlar birbirlerini kullanmaya çalışmadıkları sürece her türlü düşünceye ve inanca sahip olabilirler. Saygı duyarım. Fakat özellikle dindar geçinen insanların ahlak zafiyetleri ve efendi olduklarını zannetmeleri düşüncelerimi açıklamamda tetikleyici olabilir. Ailem için yapmayabilirim.

- **Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?**

- Zihnimde düşüncelerim oturduğu için huzurlu hissediyorum yalnızca. Bu duruma gelmeden önce bir cenderede gibiydim. Az düşünen insan daha mutludur aslında. Bazen daha az mı düşünseydim, diye aklımdan geçmiyor değil.

Araştırma görevlisi / İlahiyatçı (35) - Halen bir üniversitede çalışıyor

- **Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?**

- Agnostik.

- **Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?**

- Babamın bölgede yaygın olan

bir tasavvufi tarıkata mensup olması sebebiyle, kendimi bildim bileli böylesi bir tarikatın gereklerini yerine getiren biriyim. 22 yaşına kadar, İslam'ın gerekli-gereksiz tüm vecibelerini yerine getiren katı muhafazakâr bir insandım. Benim gibi yaşamayan, benim gibi düşünmeyen hiç kimseyle samimi olmayan, görüşmeyen ve sözümün geçtiği insanlara da böyle yaşamalarını tavsiye eden biriydim. Şu anda Türkiye'nin bilinen bir üniversitesinin ilahiyat fakültesi bölümünde araştırma görevlisiyim. Bulduğum tarikat içerisinde bir medreseden icazet aldığım, tarikat içinde saygı duyulan ve sözü dinlenen bir insandım.

- **Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?**

- 1) Katı medrese eğitimi sonrasında ilahiyat fakültesine başlayıp, farklı İslami fikirlerle tanışmam. Hayatımın bu aşaması, tanıştığım yeni fikirlerin içime düşürdüğü şüphelere mantıklı açıklamalar bulmakla geçti. 2) Yunan mitolojisi başta olmak üzere, diğer din ve inançlarla tanışmam ve Kuran'ın aslında yeni bir şey getirmediği sonucuna ulaşmam. Bu aşamada zihnimdeki benzersiz ve büyük İslam algısı kırılmaya, mevcut dinlerden herhangi bir din olduğu gerçeği şekillenmeye başladı. 3) Muhammed zamanında yaşanmış ve bize doğru aktarılmayan birçok konunun doğru olan taraflarıyla karşılaşmam. (örneğin; Muhammed'in Medine'de eli kırılıp tutan 700 kişiyi öldürtmesi). Bu aşamada doğru olan İslam'ın zihnimde şekillenmesi ve eski bilgilerimin doğru olmadığı gerçeğiyle yüzleştim.

- **İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?**

- En derin çıkmazım, tanrının bana hiçbir zaman varlığına dair ne bir işaret ne bir delil sunmaması olmuştur. O'nun varlığına dair kelam kitaplarında geçen hiçbir delilin beni tatmin etmemesi ve varlığının hep bir sır kalacağı, ayrıca tam bir iman ve inancın mümkün olup olmayacağı düşüncesi. Okuyup öğrendiğim her şeyi aklın rehberliğinde değerlendirmeye başladıktan sonra bu çelişkiler yumağından kurtulmaya



başladım. İslam'dan çıkmam, herhangi bir somut olaya dayanmıyor. Geçirdiğim bu uzun şüphe dönemi ve araştırmalar artık sona yaklaşınca, bir gece yatsı namazını kılmadan uyudum ve o akşamdan sonra hiçbir İslami vecibeyi yerine getirmedim.

- **Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşabiliyorsunuz?**

- İslam'dan ayrılalı takriben 8-9 yıl oldu. Aile fertlerimden hiç kimse bu durumumdan haberdar değil. Çevremde benimle aynı durumda olan birkaç arkadaşım dışında kimse mevcut durumumdan haberdar değil.

- **Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?**

- Aile ve akraba çevremle olan ilişkilerimde hiçbir değişiklik olmadı. Ailemle olan ilişkilerimin bozulmamasını önemsedğimden ve hali hazırda bu düşünceme saygı duymayacaklarını bildiğimden, şimdilik bir şey bilmelerini istemiyorum. Ancak arkadaş çevrem sil baştan değişti. Tarikat çevrelerinden olan arkadaş ve hocalarımla olan ilişkilerim zamanla kesildi. Zamanla yaşam tarzımı yadırgamayan ve dindar olmayan bir arkadaş grubu edindim. Ancak edindiğim bu arkadaş grubuyla da mevcut fikirlerimi paylaşmıyorum.

- **İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?**

- Maalesef görev yaptığım yerde tam bir ehlişünnet savunucusu gibi davranmak zorundayım. Zaman zaman bu tarz fikirlere açık olduğumu düşündüğüm bazı meslektaşlarımla "modern İslam" kılıfı altında mevcut İslam'a bir takım eleştirilerde bulunuyorum ancak bunu da "İslam" şemsiyesi altından çıkmadan yapıyorum.

- **İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?**

- İfşa olmam durumunda öncelikle görev yaptığım yerde ciddi mobinglere maruz kalabilir, hatta görevden atılabilirim. Muhtemelen eşimle boşanma aşamasına gelirim. Ailem tarafından dışlanırım ve aile efradımın çoğu benimle olan ilişkisini keser. Babam tarafından evlatlıktan reddedilebilirim.

- **Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?**

- Şimdilik nasıl bir yol izleyeceğimi bilmiyorum. Ancak ekonomik olarak iyi bir noktaya gelirim ve babamın ölümünden sonra belki daha rahat davranabilirim.

- **Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?**

- Hiçbir şekilde pişmanlık duymuyorum. Aksine daha berrak ve net bir zihne sahip olduğum için çok daha mutluyum. Bunun yanında İslam dininin üzerime yıktığı beş vakit namaz, abdest ve oruç gibi hem zamanımı alan hem de hayatımı zorlaştıran birçok zorunluluktan kurtulduğum için daha az stresli ve daha sade bir hayata geçmiş olmanın verdiği hafiflikle çok daha mutluyum.

Ev hanımı / İmam-Hatipli (35) - Halen üniversitede okuyor

- **Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?**

- Aklım beni agnostisizme yönlendiriyor ama bir tanrı varlığına inanma ve sığınma alışkanlığımı terk edemiyorum. Bu durum beni deist de yapmaya yetmiyor. Mutlaka bir üst varlık olmalı ama o nasıl bu kadar kayıtsız ve zalim olabilir ki? Sorularına aslında hiçbir şey şu an cevap veremiyorum. Ben anlamsızlıkta ve boşlukta savruluyorum. Sadece dinlerin insan üretimi olduğu kanaatimde kesinim.

- **Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?**

- Ortaokuldan imam-hatipliyim ve çok erken yaşlarımdan beri tarikathıym. Farzları düzenli olarak yapan, sünnete uyan, haramdan kesin bir şekilde kaçınan çok iyi bir Müslümandım. Ama kalben çok daha dindardım. Kaderciydim. Her şeyin Allah'tan geldiğine şüphesiz iman halindeydim, yaptıklarından dolayı kimseye kızmıyor intikam almıyor sadece sabrediyordum. Kafamın içinde aykırı tek düşünce yoktu. Şu an üniversite öğrencisiyim.

- **Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?**

- Afganistan'da Taliban eliyle yürütülen şer'i sistem, içimdeki tüm inancı yıktı. Bizim bir ütopyamız vardı. Şeriat gelecek ve tüm insanlara eşit koşullar tesis edecekti. Ama onlar kadınları tüm sahalardan çekerek, örterek, karaktersizleştirerek, alıp satarak ütopyamı kana buladı. Bu adamlarla aramızda bir savaş olsa, 12 yaşındaki bir çocuğa ganimet ve cariye olarak el konulmasını ve tecavüz edilmesini İslam'da engelleyen ne var? Kadın olarak var oluşum, bir erkek tarafından sistemli bir tecavüze uğrarken, bunun cenneti kazanma vesilem olarak görmem ve o erkeğin hizmetine kendimi adamamdan ibaret. O erkeği seçme hakkım bile yok. Hiçbir hakkım yok. O düzende bir insan değilim ben. Ben bir erkek kadar akıllı



ve faydalı olduğumu, din haricinde faydalı olabileceğim bir alanda kendimi yetiştirebileceğimi anladığımda, din sınırlarında bir isyancı ya da asimile olmuş bir yabancı oldum.

- Bir diğer mevzu da bize gözyaşlarıyla anlatılan sahabenin, halifele-
rin, kutsal karakterlerin de çözüm-
cül olmadıklarını, kendi yaşadıkları
çağı bile yakalayamamışken, benim
çağında bana rehber olamayacakla-
rını gördüğümde oldu. Ayrıca Kuran
yazmalarının çoğaltılma süreci, ha-
dislerin nakillerindeki şaibeler, kö-
lelik cariyelik savaş hukuku derken
yıllardır karşı çıktığım laik sistem ta-
rafından korunduğumu fark ettim.
Bir silsile halinde her tarafsız okuma,
domino etkisiyle birbirini yok etti.

- **İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?**

- İnancım ile ilgili çıkmazım ken-
di hayatımdı. Yıllarca nasihat dinle-
dim. Yıllarca ağladım ve yardım iste-
dim. Kıssalardaki gibi görünmez bir
el gelecek diye inandım. Ama beni
kimse duymuyordu. Ayağa kalktum
ve kendi yaşamımın sorumluluğunu
aldım. İlahi bir yardımdan ziyade ne
çalışırsam onu elde ettim. Mucizevi
mistik şeyler, görünmeyen canlılar
yoktu. Yalnız olduğumu anladım.

Somut olarak dinlerin ve İslam'ın
tarihini tarafsız olarak inanan inan-
mayanlar taraflarından dinlemem
diyebilirim. Inananların cevaplaya-
madığı sorular çok fazla. Kendileri

bile emin değiller sanki. Hemen ce-
hennemi işaret ediyorlar. Tehdit ve
korkudan nefret ediyorum. Akılcı
insan akılcı cevap istiyorum sadece.
Ama ortada cevaplar değil, teviller,
bahaneler var.

- **Aydınlanma yaşayalı kaç yıl ol-
du? İslam'dan ayrılışınızı aile ve
çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyor-
sunuz?**

- Birkaç yıl oldu ve kimseyle pay-
laşmıyorum. Ben böyle bilinmek
istemiyorum ve çevremdekilerin
aydınlanmasını da aslında istemi-
yorum. İyi kötü bir şeye tutunuyor-
lar, tutunsunlar. Bu güzel bir şey.
Ahiret inancı hem çok umut verici
hem de suç anlamında dizginleyici.
Din bireysel kaldığı müddetçe ben-
ce faydalı. Bir yönetim sistemine dö-
nüştüğünde tehlikeli. Çevremden
kimseyle paylaşmıyorum. Sosyal
medya arkadaşlarım içinde benle ay-
nı durumda olanlarla birbirimizi bi-
liyoruz ama bu konuda pek konu-
şmuyoruz.

- **Aileniz, akrabalarınız ve arka-
daşlarınız ile ilişkilerde bir değişik-
lik oldu mu?**

- İlişkilerim olağan şekilde devam
ediyor.

- **İslam dininden ayrıldığınız hal-
de görevinizi yerine getirmede nasıl
bir yol izliyorsunuz?**

- İşimin bununla ilgisi yok ama
olsaydı da normlara savaş açmaz-
dım. Tekil çatlak sesler cılız bir ye-
nilgi ve karşı cenah için de vahşi bir
zafere dönüşür ancak. Kitle gücü en

yıkıcı güç bence. Benden başkasını
ilgilendirmiyor diye düşünüyorum.

- **İfşa olmanız durumunda başını-
za neler gelebilir?**

- İfşa edenler bunu kanıtlayamaz
ben de inkâr ederim muhtemelen.
İnsanlar din sistematigi adına beni
yok etmek ister. İtibarım yok olur
ve can güvenliğim kalmaz.

- **Durumunuzun gizliliğini ne ka-
dar devam ettirmeyi planlıyorsunuz?
Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi
hesaplıyorsunuz?**

- Ölene kadar sürdüreceğim. Ge-
lecekte biraz daha özgür bir yaşa-
mım olabileceğini ümit ediyorum
ama tam bir düşünce ve ifade özgür-
lüğü olma ihtimali olacağını sanmı-
yorum.

- **Hiç pişmanlık duyuyor musu-
nuz? Mutlu musunuz?**

- Mutluyum, pişman değilim.
Kendimi akışa bıraktım...

İmam-Hatip (40) - Halen bir camide imam olarak çalışıyor

- **Kendinizi deist/ateist/agnostik
hangi kategoride görüyorsunuz?**

- Agnostik.

- **Geçmişte nasıl bir Müslümandı-
nız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta-
ki ve Müslümanlar arasında derece-
niz sizce nasıldı?**

- Önlisans İlahiyat mezunuyum.
Yıllarca okudum, araştırdım, öğren-
dim. Öğrendiklerimi insanlara an-
lattım, sosyal medyada savundum.
Evrenselci, sonra tarihselci oldum,
Sorguladıkça inandığım şeylerin ha-
zır bulunmuşluk ve şartlanmışlık ol-
duğunu, kitabın içinde yüzlerce çe-
liški olduğunu ve mutlak bir tanrıya
ait olamayacağını fark ettim. Ondan
sonra dinin ve dine dair her şeyin
mitolojiden ve kültürel etkileşim i-
le coğrafya ve insanın anlam arayışı,
hayatı düzenleme ihtiyacından doğ-
muş yorumlar olduğunu anladım.

- **Sizi şüphelere sevk eden olaylar
zincirinden üç tanesini söyler misiniz?**

- Dünyadaki organizasyonun ba-
şarısız olduğu, benim bile daha iyi-
sini yapabileceğim hissi.

İnsanların dinin kaynağı denen
kitaplarla birleşmek yerine daha çok
ayrıştığını görmek.

Normal akıllı bir insanın yirmi



madde yazsa Hammurabi gibi sorunların ortadan kalkabileceğine inanmak.

- *İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiğiniz somut hangi olayla netleşti?*

- Köleler ve kadınlarla ilgili ayetler, ilk insan ve yaratılış, peygamberin şahsına özel ayetler, dinin tanrısının kesinlikle erkek olduğunu anladığım ayetler vs vs.

- *Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?*

- Yaklaşık 5 yıl oldu. Ailem ve çok yakın dostlarım dışında kimse ile paylaşmadığım ve gerek de duymadığım bir konu; kendi iç aydınlanmam ve bireysel yolum olarak görüyorum.

- *Aileniz akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?*

- Olmadı desem yalan olmaz, çünkü ilişkilerimi daha çok davranış ahlak odaklı kurardım, düşünce üzerinden kurmam öncelikli olarak. Beni anlayacağı ya da yargılamaya çağından emin olduğum insanlar ile paylaşırım farklı ve genel kabule aykırı görüşlerimi. Hatta bu aydınlanmış yönüm daha da hoşlarına gidiyor gibi. Bana karşı daha rahat oluyorlar. Din üzerinden insanları yargılamadığım için.

- *İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?*

- Hala kültürel Müslümanım en nihayetinde; kamusal alanda ona uygun davranmamak kendini inkâr etmek ve hayatını zora sokmak demek. Düşünmek insanın entelektüel bir faaliyeti ve bu ikisini ayrı görüyor ve kendimi iyi hissetmemi böyle sağlıyorum.

- *İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?*

- Görevim dışında aslında korkacağım bir şey yok.

- *Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?*

- Ülkede okumaya, fikirlere değer verilmediği sürece böyle devam edecek. Belki kurum değişikliği ile bu i-

kircikli durumdan kurtulabilirim ve ilk hedefim de sanırım bu.

- *Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?*

- Hayır, hiç pişman değilim. Çok mutluyum, netim, huzurluyum.

Eski müftü / İlahiyatçı (40) - Halen bir üniversitede çalışıyor

- *Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?*

- Ad koymak hadd koymaktır. Diğer bir ifadeyle kesin bir yargıya varmaktır. O yüzden kendimi bunlardan biriyle sınırlamıyorum. Ben varoluşu-hakikati menzili olmayan bir yol, dermanı olmayan bir dert olarak düşünüyorum. Aslında “derman” ve “menzil” diye yola çıkarız, çok sonra aslında derdin, dermanın, yolun, menzilin ta kendisi olduğunu anlarız. Niyazi Mısıri'nin ‘Derman arar idim derdime derdim bana derman imiş’ dizelerinde vurgulandığı gibi. Özetle; ad koymak durağı menzil sanıp inektir. Ben kendimi sadece yolcu olarak tanımlıyorum.

- *Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?*

- İlahiyat ve DİB ihtisas mezunuyum. İmamlık, vaizlik ve müftülük görevlerinde bulundum. Daha sonra kurum değiştirdim. Küçük yaşlardan beri medreselerde ve bir dönem Mısır'da din eğitimi aldığım için çevremde iyi ve güvenilir bir hoca olarak bilinirdim. Genel olarak inandığı gibi yaşayan ve dini emirlere olabildiğince riayet eden bir Müslümandım. Kürsülerde sahip olduğum hakikati iddia ediyor ve kendimden emin, ağız dolusu sözlerle onu pazarlamaya çalışan bir hocaydım; ama şimdilerde sadece düşünmenin, farklı görüşlere saygının, yeni fikirlere açık olmanın öneminden söz edebiliyorum. Tanrı'nın insanı iddiasından vurduğunu, tüm iddialarımı kaybedince anladım.

- *Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?*

- İnsanın inanç ve doğmalarını kendisi gibi düşünen kapalı çevrelerde sürdürmesi kolaydır. Herkesin

birbirine benzediği ve farklı olanın görülmediği yerde ne şüphe gelişir ne de itiraz. Ben de uzun bir süre böyle bir ortamda yetiştim. Dinin iman esaslarındaki nübüvvet, melekler ve ahiret konuları o dönemde de aklıma yatmıyor ve zihnimi kurcalıyordu. Ama aklın pek sevimsiz görüldüğü bir cemaatten geldiğim için şeytanın vesvesesidir deyip geçiştirdim hep. Felsefe, tarih ve antropoloji okumalarıyla beraber akla olan güvenim ve cesaretim arttı. Koca bir insanlık tarihini semavi dinlerin 1400, 2000, 6000 yıllık gibi tarihleriyle yorumlamak çok yetersiz kalıyor ve çoğu şeyi dışarda bırakıyordu. Kaldı ki 12 milyarlık evrenin ve 4,5 milyarlık dünyanın tarihi yanında insanlık tarihi küçük önemsiz bir dipnottan başka bir şey değildi. Yüzleşmekten çekindiğim ve zihnimi kemiren ne kadar soru ve çelişki varsa onların üzerine cesaretle gittim. Haklı olmaktansa yanlışlığımı kabul edip hakikate boyun eğdim. Şimdi kendimi 5 yaşındaki bir çocuk gibi hissediyorum ve çocukça sorularımı yeniden sormaya ve bu sorulara cevaplar aramaya devam ediyorum. Önceden verilmiş hazır, paket cevaplar yerine bizatihi kendimin bulması gerektiği cevaplar. Ayrıca her inanç sistemi kendisi gibi inanmayan büyük bir çoğunluğu kâfir ilan ediyor ve cehenneme gideceğini söylüyordu. Oysa seçme şansımızın olmadığı tamamen hazır olarak atalarımızdan hasbelkader tevarüs ettiğimiz bir inanç nasıl olur da hak, diğerleri batıl olabilir. Bu beni en çok rahatsız eden çelişkiydi. Ben de bütün gayretimle evrensel bir dünya görüşü arayışına koyuldum. Sonuç olarak şu kaniya vardım: Dini adalet, dili sevgi ve ırkı insan olan herkesi -varsa- cennetine alacak bir tanrıya inanıyorum.

- *İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiğiniz somut hangi olayla netleşti?*

- İnsanları kandırmak, kandırıldığına inandırılmaktan daha kolaymış. Ben de kolay kandırılmıştım ama bunu kabullenmem kolay olmadı. Bir yıldan fazla kendimle boğuştum sonra duruldum ve uğruna çocukluğumu, gençliğimi verdiğim inancımı bırakmak zorunda kaldım. Haklı ol-

mayı bırakıp hakikatli olmayı yeğledim. İnsanın güvenli limanını terk etmesi kolay değil tabii ki. Belki de “Tekne limanda güvendedir ama teknenin amacı bu değildir” sözünde denildiği gibi, asıl olan güvenli limanımızı terk etmektir deyip sınırsız ve sahipsiz okyanusa açıldım.

Bir vaktini bile kaçırmadığım namazı artık kılamadığımda, İslam’dan çıktığımı anladım.

- *Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam’dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?*

- Beş yıldan fazla oldu. Daha çok benzer düşüncelere sahip olduğum yeni arkadaşlarımla ve bir kuzenimle paylaştım.

- *Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?*

- Düşünce dünyamda kıtalar yer değiştirip; yanımdakiler karşıma, karşımdakiler yanıma geçse de gerçek dünyada şu aşamada eşimi, işimi ve çevremi değiştirme şansım yok maalesef. O yüzden genel olarak bir değişiklik olmadı diyebilirim.

- *İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?*

- Ortama ayak uyduruyorum. Herkes gibi davranmak zorunda kalıyorum. Bir nevi takiiye yapıyorum; Nietzsche gibi düşünüp Cübbeli gibi yaşıyorum.

- *İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?*

- Doğrusu kestirmek zor. Ama aile ve arkadaş çevrem için bir hayal kırıklığı olurdu herhalde. Dışlanır ve hatta belki aforoz edilirdim.

- *Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?*

- Bu coğrafya çocuklarına kendi hayalinin kurbanı olmayı bile lüks görüyor maalesef. Bu yüzden herkes gibi ben de aile ve çevrem hayallerinin kurbanıyım. Üzülmelerini istemediğim anne ve babam hayatta oldukları sürece ifşa olmayı düşünmüyorum. Onlardan sonra istifa edip belki daha farklı yol izleyebilirim.

- *Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?*

- Varsa bir pişmanlık o da daha genç yaşta bunları fark etmediğim içindir. Aksi halde zincirlerini kırmayı başarıp yüzünü güneşe dönmüş biri, gölgelere inanmadığı için nasıl pişmanlık duyabilir ki? İnançlıyken daha çok mutluydum ama geriye baktığımda bunun ne denli sığ olduğunu görebiliyorum. Şimdiye hüznün eşlik ettiği derin bir mutluluğum var diyebilirim.

Ev hanımı / İlahiyatçı (42) - İlahiyat yüksek lisans mezunu

- *Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?*

- Yaşam sürecimi ve inanç evrimi düşündüğümde agnostik ve deistlikle başlayıp ateist olarak sonlanan bir kategori diyebilirim.

- *Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?*

- Geçmişte çok inançlı bir Müslümandım. 5 vakit namazını kılan her namazın arkasından Yasin okuyan, elinden tespih dilinden duaların düşmediği bir Müslüman. Hem yaşayışı hem de davranışları ile ideal bir Müslüman seviyesinde olduğumu söyleyebilirim. İlahiyat Fakültesi yüksek lisans mezunuyum.

- *Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?*

- Bu süreçteki ilk evrem “dua”dır. Peygamberin bir duasıyla mucizeler gerçekleştiren Tanrı’nın benim de dualarıma cevap vereceğini düşündüm. Dualarıma cevap vermesi için her ilmi hali her türlü dua kitabını okudum ve uyguladım. Sonuç olarak hayatımda iyi yönde hiçbir değişiklik olmadı. Bu dualar sadece kötü durumlar için değildi. Çocuklarımin başarısı, eşimin kötü huylarının değişmesi, hastalara şifa gibi çok yönlü dualardı. Bunun sebebini araştırdığımda karşıma hep duada bir eksiklik olduğu yani uygulamalarda sıkıntı olduğu çıkıyordu. Bu da benim psikolojimi etkiliyordu. Neden Tanrı, hataları olduğu halde peygambere her sıkıştığında yardım ederken, her dediğini eksiksiz yapan bir kuluna bir kez olsun dönmüyordu?

İkincisi ise eski çağ araştırmaları-

na ilgim vardı. Özellikle mitoloji ilgimi çeken konular arasında idi. Bu konu ile ilgili okuduğum kitaplarda İslam dininde de geçen bazı konuların benzerliği beni şüphelendirdi. Yaratılış, ilk insan ve tufan gibi mitolojilerin aslında İslam dininden daha önce bilinmesi, konuların neredeyse aynı olması beni çelişkiye düşürdü. İlahiyat fakültesi yüksek lisansla birlikte daha geniş kapsamlı çalıştırdığımda, benzerlik oranları iyice arttı. Kuran’ı iyi biliyordum sonrasında İncil ve Tevrat’ı da okuduğumda eski çağla ilgili daha çok bağlantı olduğunu gördüm. Sanki derleme ya da toplama bir din gibiydi. Bir de Tanrı sadece yeni bir din getirdiğinde bir peygamberle ortaya çıkıyor ve hepsi de son din oluyordu. Bunun dışında Tanrı kayıptı. Bu da beni sınıra taşıyan en önemli etken oldu.

Diğer bir şüphem ise Supernatural diye bir dizi vardı. Doğaüstü yaratıkları konu alan uzun soluklu bir dizi idi. Tabi ki başlarda kurgu olarak izliyordum. İlerleyen sezonlarda tanrı rolünde bir karakter çıktı. Bu karakter insandı. Sezon sonu bölümüydü tanrının dizideki çıkışı. Ne kadar yabancı bir dizi de olsa bu tanrının içki içen kötülöklere göz yuman bir rolü vardı. Dedim bu çok günah, bu aktör tanrı rolünü hangi cesaretle oynayabilir? Kesin çarpılır Tanrı buna müsaade etmez diye düşündüm. Ama dizinin yeni sezonu ve diğer sezonlarında da tanrı aynı aktörle devam etti. Yani Tanrı her ülkede gösterime giren bu dizinin, kendini kötü gösteren bir film ekibini bile görmezden geldi.

- *İnancınız ile ilgili en derin çıkarılmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam’dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?*

- İnancım ile ilgili en derin çıkarılmaz artık inanmayı bırakma dönemimdi. Çünkü küçüklükten itibaren yetiştirilirken bu inançlar benliğimize işliyor. Bir müddet bir mucize göstermesini beklemedim değil. Ama ne zaman ki Tanrıyı sil-dim, hayatım daha basit ve net bir hal aldı. Sorumluluk benimdi. Başarılarım benim kendi kararlarımla ilgiliydi. Dua etmeden sadece çalışarak da çok şeyi başarmıştım.

Somut olarak ise, Müslüman oldu-

gunu iddia eden ve bunu her zaman dile getiren ve uygulayan insanlardı. Bana göre iyi bir Müslüman kesinlikle yalan söylememeliydi, kendi çıkarlarını düşünerek hareket etmemeliydi, İslam'ın şartlarına uygun olmayan işleri başta kendisi yapmamalıydı. Ama öyle olmadı. 15 yaşından itibaren 5 vakit namazını kılan eşimin aldatıp, alkol kullanıp gelip namaza durduğunu gördüğüm zaman bende her şey bitti. Çünkü Tanrı'ya bu bir hakaretti ama o öylece namaz kılabilirdi. En acısı da bunun doğru olmadığını ifade ettiğimde o ayrı o ayrı diye bir cevap almamdı. Tanrının kendine yapılan bu hakareti yanına bırakmayacağını ne kadar düşünsem de somut hiçbir değişiklik olmadı. Yani Tanrı'ya karşı kim ne yaparsa yapsın yanına kâr kalıyordu; en acısı da bu insanlar yaptıklarını doğru sanıyordu. O zaman anladım ki bir Tanrı karmaşası var ve benim inandığım Tanrı böyle olamazdı. İşine geldiği gibi Tanrı kullanılamazdı. Tanrı da buna müsaade etmemeliydi. Bırakın bana yapılanı kendine yapılanlara bile seyirci kalabilen aciz bir Tanrı olabilir mi? Bunun üzerine ben de yüksek sesle artık ona inanmadığımı, varsan eğer çarp beni diye haykırdım. Ertesi gün ve sonraki günlerde bana da bir şey olmadı. Demek ki Tanrı yoktu.

- Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?

- Net olarak İslam'dan ayrılalı 6 yıl oldu. Ailem ve çevremdekilerle paylaşma gibi bir düşüncem olmadı. Çünkü çoğunluğun sahip olduğu bir düşünceye karşı kendimi ifade etme şansım yok. Değişim uzun bir süreç ve çevrem buna müsait değil. O yüzden paylaşmıyorum. Zaten ailem ve çevremden de hiçbir zaman dini yönden bir baskı görmedim.

- Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?

- Hiçbir değişiklik olmadı. Baskıcı bir aile yapımız yok. Fakat kalıplaşmış inançlar mevcut. Bazen inanmadığımı belirttiğimde küçük tepkiler verseler de bunun yaşadıklarımın kaynaklı olduğunu düşünerek yorum yapmamayı tercih ediyorlar.

- İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?

- Bu konulara girmiyorum. Dinle alakalı konuşmalara dahil olmuyorum. Sadece dinliyorum.

- İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?

- İslam dinini ve Tanrı'yı bırakmış olabilirim. Ama hayatıma devam ederken iyi ve doğru insan modelini asla bırakmadım. Yalansız, riyasız ve güvenilir bir insan olarak yaşamaya devam ediyorum. Çevremdeki insanları da bu şekilde seçiyorum. Tabi ki ifşa olmam çevremdekileri etkiler. Ama benimle ilgili düşüncelerini etkilemez. Konum olarak ise mevcut siyasi ortam gereğince yaptırım uygulanabilir.

- Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?

- Bu durum beni rahatsız etmiyor. Kimse bana neden namaz kılmıyorsun, neden oruç tutmuyorsun gibi sorular yöneltmiyor. Ben de kimsenin inancına karışmıyorum. Yani gizliliği bozma ya da kendimi açığa çıkarma gibi bir derdim yok.

- Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?

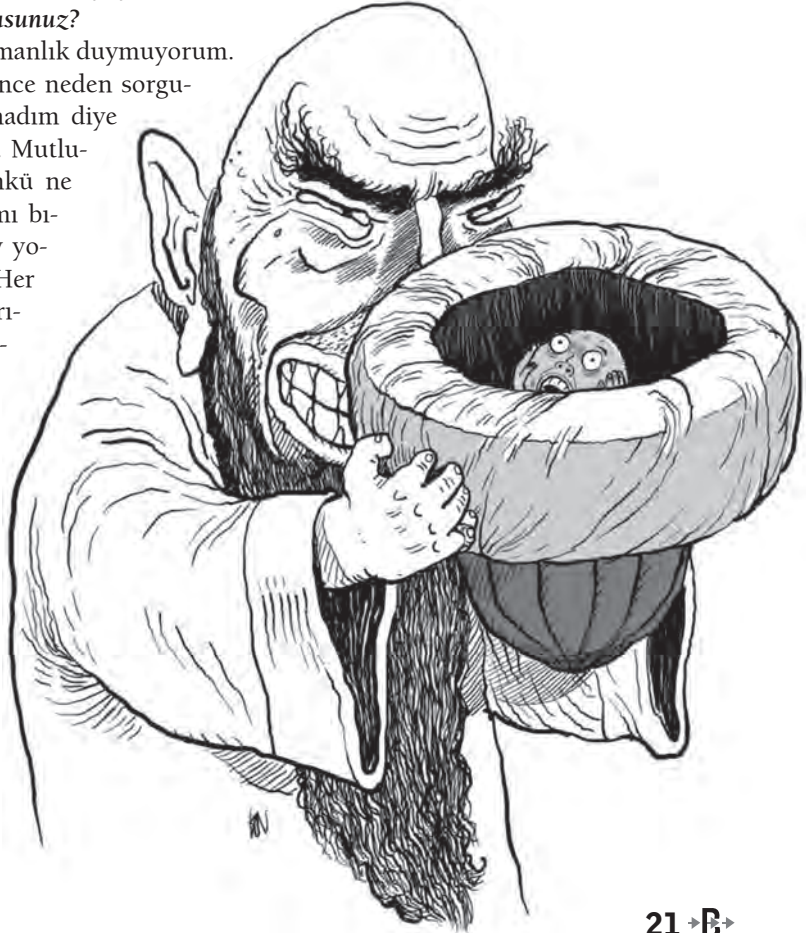
- Hiçbir pişmanlık duymuyorum. Sadece daha önce neden sorgulamaya başlamadım diye düşünüyorum. Mutluyum evet, çünkü ne zaman inancımı bıraktım her şey yoluna girdi. Her işimi her başarıyı kendim elde ediyorum. Dua edip bir kenarda bekleme zamanlarımı bitti. Kendi hayatımın ipleri tamamen kendi elimde. O zamanki benle şu anki ben arasında çok fark var. Şu anki ben başarılarıyla

örnek gösterilen saygı duyulan bir benim. Önceki ben ise hayatı tamamen Tanrı'ya adanmış, her şeyi ondan bekleyen, benim için kararlar veren, hayatımı şekillendiren bir gücün inancı etrafında idi. Ne zaman ki ondan vazgeçtim kendime inandım, aslında kendi kendimin tanrısı oldum.

İlahiyatçı eğitmen (49) - İlahiyat eğitimi veriyor

- Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?

- Tüm Tanrı'ya (panteizm) ve onun insanla mistik bir ilişki içinde olduğuna inanıyorum. Sorudaki terimlerle kendimi tanımlamıyorum. Mevcut dinlerin tanrı kaynaklı olduğuna inanmıyorum. Tarih içinde siyasi ve sosyal koşullar uyarınca ortaya çıkmış beşeri-kültürel yapılar olarak görüyorum. Dinin tanrı ile insan arasında bir ahlak duyarlığı olarak bireysel olduğunu düşünüyorum. Belli bir dine katı biçimde bağlılık göstermeyen mistik yapıların bireysel dinin esnek kurumları olduğunu düşünüyorum ve onlara sempati duyuyorum.



- Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta-ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?

- Geçmişte geleneksel ve örgün İslam bilimleri eğitimi almış, tarikat intisaplı sıkı bir Müslümandım. İlahiyat mezunu, ilahiyat dersleri veren bir ilahiyatçıyım.

- Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?

- Hz. Muhammed'in hayatında yaygın siyer kaynaklarına yansımamış bazı olaylar, Kuran'ın yer yer tutarsız, yer yer yetersiz kalması, Hz. Muhammed'in mucize gösterememiş olması.

- İncancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?

- Hz. Muhammed. Onun, peygamberliğinden bu kadar emin olması, Tanrı adına bu kadar kesin konuşması büyük bir çıkmazdı. Sonuçta kendisi de bir insandı ve yaşadığı mistik hallerde yanılmış olabildi. Tarihte ve günümüzde bu tür ezoterik deneyimler yaşayan binlerce insan var. Daha mütevazı, daha ihtimalli bir dil kullanabilirdi. Ken-

di incancını insanlığa mal etmesi ve bunu belli bir güce ulaştıktan sonra kılıç kullanarak dayatması bende zamanla derin bir çıkmaza dönüştü. Gerek Kuran'daki bazı açmazları gerek Hz. Muhammed'in hayatından -siyer edebiyatına pek yansımayan bazı kesitleri öğrendikçe ona olan itimadım kayboldu. İslam'dan çıkış hikâyem bir anda ve tek bir olayla gerçekleşmedi. Zaman içinde biriken sorunlar ve hayal kırıklıklarıyla gelişti. İlk zamanlar bu sorunları çözmek adına kendimce tutunduğum açıklamalar sorunlar büyüdükçe inandırıcılığını yitirdi.

- Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?

- Aydınlanma yaşayalı yaklaşık 5 yıl oldu. Ailem ve çevrem incancım-daki değişimi biliyor.

- Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?

- Ailemde ciddi sorun yaşamadım. Akrabalardan tek tük gıyabımdan konuşanlar oldu ancak akraba ilişkileri sıkı biri olmadığından rahatsızlık duymadım. Arkadaş çevremle kısmen bağlarım gevşedi.

- İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?

- Profesyonel yaklaşıyorum. Yıllarımı verdiğim bu bilim dallarından başka uzmanlığım yok. Hayatımı verdiğim bu meslekten geçimi sağlamak için hayatımın geri kalan kısmında yararlanmaktan yüksünmüyorum. Emegiimin hakkını alıyorum. Eğitimde mümkün mertebe müfredatta sadık kalıyorum. Kimseye fikirlerimi empoze etmiyorum. Öğrenciler az çok benden neyi alacaklarını bildiklerinden

aramızda bir sorun doğmuyor.

- Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?

- Pişmanlık duymuyorum. Bilakis üzerimden büyük bir yük kalktığı için mutluyum. İçim dışım bir yaşıyorum ve bu büyük bir özgürlük ve rahatlık sağlıyor.

İlahiyat hocası (50) - Halen bir ilahiyatta çalışıyor

- Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?

- Ateist.

- Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta-ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?

- Samimi bir Müslümandım. İlahiyat mezunu. Sabah namazlarına camiye gidecek kadar Müslümandım. Bir tarikattaydım. Onlar camiye pek gitmeyi hoş görmezlerdi ama ben gidiyordum. Dini ciddiye almak istiyordum. Ciddiye alınca da İŞİD'li gibi olduğumu gördüm.

- Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?

- Kuran'daki ayetler. Müslümanların davranışları. İslam ülkelerinin durumu ve Müslümanların kâfir ülkelerine kaçmak istemeleri.

- İncancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?

- En derin çıkmaz Kuran'da yazanlar. Yanlışları, şiddet içeriği, kadın düşmanlığı, insan hakkı ihlalleri.

- Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?

- 2014 de aydınlanma yaşadım. Kimseyle paylaşmıyorum. Sadece benim gibi olan birkaç özel dostum biliyor.

- Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?

- Oldu. Olumsuz değişiklik. Tam bilmeseler de bazı söylemlerimden bir şeyler anladılar ve soğudular.

- İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?

- Görevimi daha iyi yerine getiri-



yorum. Kendim açısından. Ama ortam açısından tabii ki zor. Örnek olarak Cuma namazı namaz kılmak, ramazan orucu vs.

- *İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?*

- İşimi kaybederim.

- *Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?*

- Emekli olana kadar. Belki de ölene kadar. Türkiye şartlarında açıklamak benim için çok zor. Yurtdışına gidersem ifşa edebilirim.

- *Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?*

- Mutluyum. Pişman değilim.

Önemli gördüğüm ve eklemek istediğim bir husus: Gerçeklerle yüzleşmek zordur. Ama ben kişisel olarak gerçeklerle yüzleşmeden edemiyorum. Palavra ve yalanlarla yaşamak bana göre değil. Aydınlanma yaşayan herkes sosyal medyadan müstear isimlerle muhakkak insanlara aydınlanması için yardımcı olmalı.

Öğretim üyesi / İlahiyatçı (50) - Prof. Dr. olarak üniversitede çalışıyor

- *Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?*

- Kendimi deist, ateist veya agnostik gibi tek bir kelimeyle ifade etmem çok zor. Dinlerin tanrı tasarımlarının, oluştuğu toplumların dili, dönemin insanların bilişsel düzeyi ve o tasarımı ortaya koyan peygamberlerin toplumsal siyasal tasarımlarıyla bağlantılı olduğu konusunda en ufak bir kuşku yok. Bu yüzden dinlerin tanrıları bakımından ateist olduğum kesin gibi gözüküyor. Ama felsefi bakımdan tanrı idesine yöneldiğimde, varlığının ve yokluğunun gösterilemeyeceği konusunda da eminim, felsefi bakımdan, özellikle epistemolojik bakımdan agnostik bir tavır içerisinde olduğum da açık. Ancak pratik açıdan bakıldığında, yaşamımda tanrı kavramının bir işlevi kalmadığı için, pratik ateist gibi yaşadığımda ortada.

- *Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?*

- Ben imam-hatip lisesi okudum, ardında ilahiyat eğitimi aldım, bu alanda doktora yaptım. Ancak geriye doğru yaşantıma ve günlüklerime baktığımda din ve tanrı konusunda içimde hep bir kuşkunun var olduğunu görüyorum. Eskiden oruç tutar, cumalara giderdim; yaklaşık 25 yıldır tüm bunlardan vazgeçtim. İslamcı grubun içerisinde hiç bulunmadım; Müslüman dostlarım oldu ve hâlâ da var. Ancak onlardan bütünüyle farklı olduğum açık.

- *Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?*

- Kutsal kitapları okumak: Sanırım benim yaşantımda dinden uzaklaşmamın ana nedeni, *Kuran* ve hadisleri okuduğumda tam bir hayal kırıklığı yaşamamdır. Peygamber denilen bir kişinin etrafında, onun imgelem gücüyle, ihtiraslarıyla hazırlanmış bir metinle karşılaştım. Bize *Kuran*'ın yetkin bir kitap olduğu öğretilmişti. Ancak içine girince, bir sürü çelişkiler, tanrı ve tanrısallıkla uyuşmayan bir sürü ifadeler, inanmayanlara yönelik ahlaki olmayan bir sürü deyişlerle karşılaşmak büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Hele bir de peygamberin özel hayatı ve yatak odasının Tanrı'yla ilişkili olarak ele alınması, Tanrı'nın öznel amaçlar için kullanılması demekti ki, hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Sonra *Tevrat*, *İncil*, Sümer, Mısır ve Antik Yunan mitolojilerini okudum. *Kuran*'daki kimi anlatıların onlardan geldiğini görünce, metnin hiç de tanrısız olmadığından emin oldum. O yüzden şöyle diyorum: Bir insana *Kuran* olduğunu söylemeden o metni okutun ve eleştirmesini isteyin, her pasajında sorun bulacaktır. Sonra onun *Kuran* olduğunu söyleyin, müthiş bir hayal kırıklığı yaşayacaktır. Diyorum ki, dinsizlik propagandası yapmak için kutsal kitapları okutmak ve tartışmak yeterlidir.

Dinin iktidar için, kişisel çıkarlar için kullanımı: Bu da aslında kutsal kitapların kendisine dayanıyor. Çünkü kutsal kitapları yazan peygamberler kendi politik ve kişisel çıkarları için Tanrı'yı ve dini kullanıyorlar. Bununla kalmayıp tüm siyasal, ekonomik, hukuki vb. eşitsizlikleri Tanrı ve dinle maskeliyorlar.

Daha da kötüsü, bu yapıları görüp eleştirenleri, topluma yeni ufuklar gösterenleri linç etmeye girişiyorlar. İnsanlık daha adil, daha eşitlikçi, daha hümanist bir dünya inşa etmek istiyorsa, dinlerden kesinlikle kurtulmalıdır.

Dindarların ahlaksızlıkları: Dindar insanlar arasında bulunduğum ve çalıştığım yıllarda (imam-hatipler ve ilahiyatlar) en ilginç gözlemim, oldukça çıkarıcı, ahlaki duyarlılıktan yoksun, kayırmacı, aklını bastırdığı cinsellikle bozmuş bir sürü insanla karşılaşmamdı. Sözüm ona din ahlakiliğe hizmet için vardı; ama din alanında uzmanlaşmış insanların işi gücü ahlak dışıydı. Onlar namaz kılıp oruç tuttuklarında ahlaka ihtiyaçlarının kalmadığını düşünüyor gibilerdi. Kısacası dinin ahlaksızlığı meşrulaştırmada kullanıldığını gördüm. Bu beni çok rahatsız etti.

Tüm bu nedenler beni bilim ve felsefe kitapları okumaya yöneltti; orada çok daha eleştirel, çok daha hümanist, çok daha işlevsel düşüncelerle karşılaştım. Böylece kendi felsefi dünya görüşümü inşa ettim.

- *İnancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiginiz somut hangi olayla netleşti?*

- En derin çıkmaz, kutsal kitapların tanrısız hiçbir şey içermemesiydi. Bu müthiş bir hayal kırıklığıydı. İslam'dan kesin olarak çıkışım, yüksek lisans yaparken *Kuran*'la ilgili bir araştırma ödevi hazırlarken gerçekleşti. Aynı konuyla ilgili metinleri bir araya getirince hiçbir tutarlılığın olmadığını görmek, insanın tüm azmini kırıyor. Önce teville uzlaştırmayı deniyorsunuz, ama olmuyor, her seferinde başka bir uzlaşmazlık çıkıyor.

- *Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?*

- Hep kuşkularım oldu aslında, önceleri onları bastırırdım. Ancak 25 yaşlarında buna gerek olmadığını kavradım. Artık zihnimi özgürleştirmem gerekiyordu; kendime şöyle dedim: belki de birileri kendi çıkarları için bizi kullanıyordur. Ben okuyup kendim karar vermeliyim. Hâlâ verdiğim karar pekişerek devam ediyor.

- *Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?*

- Babam, dinsel yaşamdan ayrıldığımı görünce biraz tepki gösterdi. Ancak bana müdahale ettiği bir gün ona, "Sana öyle şeyler anlatırım ki, kendi inancını da kaybedersin. İlahiyatçı olan benim, bu işi sen mi ben mi daha iyi biliyoruz?" dedim. Babam, önceleri "bizim çocuk komünist oldu" dedi, sonra benim özü sözü bir dürüst bir insan olduğuma karar verdi. Bir daha benle dinsel şeyler konuşmadı. Tüm ailem ve akrabalarım benim Müslüman olmadığımı biliyorlar ve beni öyle kabul ediyorlar.

- *İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?*

- İslam'dan kopunca, doğal olarak İslam'la ilgili eleştirel oluyorsunuz. İslamcı çevrede barınmanız olanaksızlaşıyor. Yüksek lisanstan sonra benim dinsiz olduğumu kavradıkları için tam beş yıl doktora almadılar. Neyse ki siyasal iktidarda değişme yaşandı, rektör değişti, dekan değişti ve ben doktora girdim. Doktora yaparken, modernist ilahiyatçılarla ve ilahiyatçı olmakla birlikte eleştirel olanlarla dostluk kurdum. Sonra eğitim fakültesinde çalıştım; bir ara ilahiyata görevlendirildim; orada da çalıştım. O zaman, öğrencilere performansımızı soran anketler düzenleniyordu; benim anket sonuçları hep 98, 99, 100 çıkıyordu. Öğrenciler beni seviyorlardı. Bunun nedeni sanırım akılcı, eleştirel ve hümanist tavrımdı. Onların içinde inancını kaybedip bana gelen benimle paylaşan pek çok öğrencim oldu. Sonra fen edebiyata geçtim. İlahiyat mace-ram tümüyle bitti.

- *İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?*

- İlahiyatlarda nadir de olsa dinsiz olduğu bilinen hocaların olduğunu biliyorum. Benim de dinsiz olduğumu biliyorlardı. Cumaya gitmezdim, oruç tutmazdım; bunları da saklamazdım. İlahiyatta araştırma görevlisiyken, bu tutumlarım yüzünden araştırma görevliliğinden atıldım; doçentlikte yükselmem engellendi vb. Bir sürü olumsuzluk yaşadım. Ama yılmadım, kişiliğimle var olmaya ça-

lıştım, hâlâ da aynen sürdürüyorum. Son yıllarda düşüncelerimi daha açık bir biçimde dile getiriyorum. Bazı yazdığım yazılardan dolayı tehditler aldım, ama takılmadım; ülkenin aydınlanması için birileri bazı şeyleri söylemeli dedim.

- *Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?*

-Ben durumumu gizlemiyorum. Bunu ahlaki bulmuyorum. Gizleseniz bile insanlar bunu seziyorlar. İslam çok biçimsel bir din, ona ait olup olmadığınızı hemen anlaşıyor. Kadınlar biraz daha fazla zorlanıyorlar, başörtüsünü hemen atamıyorlar. Başörtülü olup, Tanrı'ya ve İslam'a inanmadığımı söyleyen bir sürü insanla karşılaştım ben. İnanmadığı halde cumaya giden de gördüm. Bunlar, insan onuruna aykırı şeyler. Onurum için yaşamak daha erdem-

li bence.

- *Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?*

- Dinden kurtulmak, aslında yaşamını kurtarmak demektir. Yaşamının idaresini kendi eline almak demektir. Dinden kurtulmak din dışı kaynaklara yönelip, düşünce açısından bilim ve felsefe aracılığıyla derinleşmek demektir. Kendini tanımak, yeniden inşa etmek, kendin olmak demektir. Ben dinden kurtulmayı, bir hastalıktan, hastalıklı bir düşünceden kurtulmak olarak görüyorum. Kendim olduğum için mutluyum. Koşullanmışlıklarım beni yer yer zorladığında, kutsal kitaplardan pasajlar okuyorum, haklı olduğumu her seferinde kendime gösteriyorum. Onlara tanrı buyruğu gözüyle bakıp hayatlarını felç edenlere, insan olarak üzüliyorum.

Önemli gördüğüm ve eklemek istediğim bir husus: Şunu çok ö-



nemsiyorum: Aydınlanma yaşayan insanlar, kendi aydınlanma deneyimlerini paylaşmalı. Demokratik, özgürlükçü, çoksesli ve hümanist bir dünya için bu zorunludur. Kant'ın deyişiyle insanların aklını kullanmaya cesaret etmesi, aklını özgürce kamu önünde kullanması kaçınılmazdır. Erdemli, olmak, özü ve sözü bir olmak, ikiyüzlü olmamak, maskeler takmak zorunda kalmamak için cesaret diyorum. Cesur insanların sayısı arttıkça, daha başka dünyalar kurmak olası olacaktır.

Öğretmen / İlahiyatçı (60) - Halen emekli İHL meslek öğretmeni

- Kendinizi deist/ateist/agnostik hangi kategoride görüyorsunuz?

- Agnostik, ama "zayıf deist" de diyebilirim. İnsanın doğasına ahlaki özellikler kodlayan bir çeşit "kozmik güç" düşüncesi bana çok makul geliyor. Bununla birlikte, dini/felsefi iddialar hiçbir şekilde kanıtlanamayacağı için, bir insanın Tanrı'nın varlığına inanıp inanmaması benim açımdan hiçbir değer ifade etmiyor.

- Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıkta ki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı?

- Çok sadık ve ateşli bir Müslümandım. İlahiyat fakültesi mezunuyum. İslami ilimlerde derinleşmiş, sürekli dersler ve sohbetler yapan bir hoca olarak itibar görüyordum.

- Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz?

- Modernist yorumlara yönelen bir Müslüman olarak, "İslam'dan çıkan bir insanın öldürülmemesi gerektiğini" savunuyordum. Mürtedin katlinin vacip olduğunu savunan bir hoca arkadaşım bu konuyu enine boyuna tartıştık. Arkadaş, ortaya koyduğu sağlam kanıtlarla beni ikna etti. Bende ki asıl dönüşüm işte o gün başladı. O arkadaşla hâlâ minnet borçluyum!

Kuran okumaları. Aslında çok daha uzun bir süredir ayetlerdeki çelişki ve yanlışlıkları görüyor, ama İslam'ı "çağımızın manevi hastalıklarının yegâne çaresi" olarak gördüğüm için olmadık yorumlarla kendi

mi ve çevremi ikna ediyordum, daha doğrusu kandırıyordum.

Elimizdeki tefsir, fıkıh ve ke-lam kitaplarında yazılı olan gerçek İslam'ı hayata geçiren cemaatler, örgütler ve devletler. Ta o zamanlar bile İŞİD'in gerçek İslam'ı temsil ettiğini söylemekten kendimi alamıyordum.

- İncancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşliğiniz somut hangi olayla netleşti?

- En derin çıkmaz, İslam'ın yerine koyabileceğim bir alternatifinin olmadığı düşüncesi. "Gerçek İslam"ı, evrensel adalet ve ahlakın son kalesi olarak görüyorduk. Bu kadar güzel hükümler barındıran bir dinin, sorunlu olarak görülen ayetlerinin/hükümlerinin akla yatkın bir izahının olması gerekiyordu ama biz onu henüz bulamamıştık. Bu düşünce, uzun yıllar boyunca aydınlanmamı engelledi.

- Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşılabiliyorsunuz?

- 8 yıl oldu. Aslında dönüşüm, benden önce eşimde başlamıştı. Oturup birlikte karar verdik. En büyüğü 25 yaşında olan çocuklarla da açık açık konuştuk. Zaten dine fazla bağlı olmayan çocukları ikna etmek hiç zor olmadı. Çevremde samimi dostlarımdan birkaçını da kolayca ikna ettim ama diğer akrabalarım (ki çoğunun namaza başlamasına ben vesile olmuştum) konuyu konuşmaya bile tahammül edemiyorlar. Bununla birlikte, akrabalık ilişkilerimiz saygı çerçevesinde sürüyor. Eski hoca meslektaşlarımızla da zaman zaman konuşuyoruz. Bazılarının benim gibi aydınlanmış olduğunu görmek sürpriz oluyor ama çoğu kaçamak yorumlarla savunmaya geçiyor ve "nazikçe" de olsa fikirlerimi reddediyor.

- Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu?

- Hayır, köklü bir değişiklik olmadı. Zaman zaman minik tartışmalar olsa da, aile bağları hiç zedelenmedi. Ancak bilgisizce ve fanatikçe tartışan dost ve akrabadan uzak duruyoruz.

- İslam dininden ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz?

- Ben emekli olduktan sonra aydınlandığım için o açıdan şanslıyım. Görevdeyken bu dönüşümü yaşasaydım, karakterim gereği, sanırım bir şekilde bunu belli ederdim ve büyük sıkıntılar yaşardım.

- İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir?

- Vasıfsız bir Müslüman olsaydım hiç endişe etmezdim, ama Hoca olarak bilindiğim için fiziki saldırıya uğrama ve hatta öldürülme ihtimali her zaman vardır.

- Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz?

- Tamamen gizliyor değilim. Yarıktan uzağa olmak üzere, fikirlerimi çevremle paylaşıyorum. Yavaş yavaş eski dostlara ve özellikle hocalarım konuyu açıyorum. Böylece bir süre sonra durumum tamamen açık hale gelecek.

- Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?

- Mutlu muyum? Evet, hem de çok. Size garip gelecek ama inanılmaz bir huzur içindeyim. "Huzur İslam'da" diyorlar ya, bende tam tersi oldu. Yıllarca içimde biriken tortulardan kurtulmuş gibi rahatladım. İnsana sahte bir huzur veren kader, cennet, ilahi yardım gibi inançlar yerine, hayatla gerçek anlamda yüzleşmeyi öngören ve insanı bir anlamda belirsizliğe, bilinmezliğe sürükleyen seküler bakış açısına sahip olmama rağmen, önceki halime nazaran çok çok daha mutluyum.

Pişmanlık duyuyor muyum? Evet, aydınlanmayı bu kadar geciktirdiğim için... Yıllarımı boş bir hayal uğruna harcadığım için o kadar hayıflanıyor, kendime o kadar çok kızıyorum ki... Dinden çıktığını sonradan öğrendiğim eski hoca arkadaşlarıma da sitem ediyorum, niye bana da anlatmadınız diye. Zaten bu yüzden empati yapıyor ve eşime, dostuma doğruyu anlatmaya çalışıyorum. Biz iyi niyetimizin kurbanı olduk ve bedelini çok ağır ödedik, belki onlar daha akıllı davranırlar.

Eski İslamcılar, yeni dinsizler İslam'ı neden terk ediyorlar?



Dinsel inançlarını terk eden insanlar üzerinde derinlikli araştırmalar yaptıkça, onlara yönelik yüzeysel değerlendirmeler ve pek çok önyargılar silinip gidecektir. Dinden uzaklaşmaları, salt tepkiye, modaya, Batılı komploya indirgeyen bakışların sığlığı anlaşılacaktır. Dini terk eden insanların, aslında önceleri çok dindar oldukları, dini ana kaynakları ışığında gayet iyi bildikleri görülecektir. Tayfur'un çalışması, söylediğimiz hususları açıkça ortaya koyuyor. Türkiye'de artık şu açıktır: Dinsiz, din kültür ve ahlak bilgisi öğretmenleri, müftüler, imamlar, ilahiyat hocaları vardır. Bu bir realitedir.

Prof. Dr. Hasan Aydın

Uzun süredir muhafazakâr çevrelerinde, Türkiye'de deizmin yayıldığı yönünde bir tartışma yürütülmektedir. Kimileri söz konusu akımın yaygınlaştığı tezini yadsısa da, genel kanı böyle bir vakianın olduğu yönündedir. Ancak bu konuda ciddi bir araştırmanın yapıldığını söylemek olanaklı değildir. Bazı istatistiksel araştırmalar, 2011'de yüzde 2 olan inançsız/ateist oranının, 2021'de yüzde 7'ye, bazıları yüzde 10 civarına yükselmiş olduğunu gösteriyor.

Muhafazakâr çevreler bu olayı nasıl değerlendiyorlar?

Mustafa Akyol, 16 Nisan 2018 tarihli "Deizm niçin tam da bu devirde yükseliyor?" adlı yazısında "Türkiye'de İslam'a olan inanç, İslamcılığın en muktedir gözüktüğü dönemde niçin zayıflıyor?" sorusu ekseninde konuyu derli toplu bir biçimde değerlendirdiği için, sözü ona bırakmak gerekiyor.

"Türkiye'de İslam'a olan inanç niçin tam bu dönemde -yani İslam'ın en muktedir gözüktüğü dönemde- zayıflıyor? Bu sorunun siyasi görüşlere göre zıt yanıtları var. İktidar destekçilerine göre, deizm salgını Batılı güçlerin necip Türk milletine karşı devreye soktukları sayısız komplodan biri. Bu yaklaşımın bir örneğini *Yeni Şafak* yazarı Yusuf Kaplan ifade etti. Kaplan önce muhafazakâr ailelerin çocuklarında deizmin, daha seküler ailelerin çocuklarında

ise ateizmin yaygınlaştığını gözlemledi. Bunun sebebini ise Batı'nın 'hız, haz, ayartı' kültürü olarak teşhis etti. Kaplan'a göre Türkiye'nin bu salgına karşı İslami eğitimi ve medyayı güçlendirerek direnmesi gerekiyordu. Aksi takdirde 'Emperyalistlerin iki asırdır dışarıdan fiilen işgal edemedikleri ülke, içerden zihnen ele geçirilebilir'di. Öte yandan, İslam'a duyulan inancın Batı'nın etkisinden ziyade bizzat Türkiye'deki gerçeklik yüzünden zayıfladığını düşünenler de var: İslam adına sergilenen her türlü yozluk, hilekârlık, kibir, dar görüşlülük, bağnazlık, zulüm ve kabalığa karşı gelişen tepki yüzünden. Bu görüş, sadece muhalif isimlerden değil hükümet yanlısı ama makul olan bazı kalemlerden de destek buluyor. Örneğin, *Yeni Şafak*'ın bir diğer yazarı Kemal Öztürk deizmin toplumdaki yükselişinin 'toplumu izleyen herkesin ortak kanaati' olduğunu kaydederek bunu, AK Parti'yi yıpratma amaçlı bir girişim ya da 'dış güçlerin' komplosu olarak açıklayanların yanlışlıklarını yazdı. Sebebin içeride aranması gerektiğini savunan Öztürk'e göre sorunun kaynağı dindarların idealleri ile yaşam biçimleri arasındaki derin çelişkiler, 'dogmatik din adamları' ve İslami cemaatlerdeki cahillikler, ahlaksızlıklar ve çatışmaları. İktidara uzun süre destek olmuş ancak son dönemde daha eleştirel bir tutum almış olan köşe yazarı Akif Beki ise meselenin daha somut bir boyutuna işa-

ret etti: **İslam'ın siyasi çıkarlar adına pervasızca istismar edilmesi.** (...) Ben de Akif Beki ve benzer görüşler dile getiren diğer yorumcularla aynı fikirdeyim: İslam'a duyulan inancın zayıflaması, tam da 'İslami kesim'in gücünü artırmasından ve bizzat kendi davranışlarıyla dini iticileştirmesinden kaynaklanıyor." (<https://www.al-monitor.com/tr/contents/articles/originals/2018/04/turkey-why-so-many-turks-are-losing-faith-in-islam.html>)

Akyol'un saptamalarına bakılırsa, muhafazakârların yaşanan süreci Batı'nın komplosuna, hız, haz ve ayardısına, İslam adına sergilenen ahlak dışı davranışlara, dogmatik din adamlarına, İslamcı iktidarın iticileşmesine vb. bağlandıklarını söylemek olasıdır.

Bu gerçekten böyle midir?

Bu soruya doyurucu bir yanıt vermek için, elimizde İslam'ı terk ederek deist, ateist ve agnostisizme yönelmiş insanların beyanlarının olması gerekmektedir. Kuşkusuz sosyal süreçler, insanın düşünce ve inanç değiştirmesinde belli bir rol oynayabilirler; bunu yadsımak olanaksızdır. Ancak inanç değiştirme süreci, salt tepkiyle açıklanamayacak denli karmaşık bir süreçtir ve pek çok içsel/psikolojik ve entelektüel etmeni/saiki de gerektirir. Hele hele olayı Batılı komployla açıklamak, olsa olsa zihinsel bir sayıklama sayılmalıdır.

Denilebilir ki, bu türden süreçlerde dışsal ve içsel koşulların birlikteliği daha belirleyicidir. Bu belirleyici etkiler ise, derinlikli bir nitel araştırma ile inanç değiştiren ya da inançlarını terk eden insanlarla yapılan görüşmelere dayanılarak ortaya konabilir. İnanç değiştirme, aile, mahalle ya da toplum baskısını, dışlanmayı, ötekileştirmeyi vb. beraberinde getireceğinden, bu türden araştırmalarda, kimliklerin gizli kalacağı konusunda araştırmacıya duyulan güvenin de belirleyici olduğu söylenebilir. Türkiye'deki İslamcı kanatta dinsizliğe doğru olan yönelim konusunda, şu ana kadar gördüğüm tek ciddi araştırma, Hamdi Tayfur'un, "Dip Dalga: Eski Müslümanlar, Yeni Deistler/Ateistler" adıyla yayına hazırladığı metindir. Metin, bana *Bilim ve Gelecek* dergisi

genel yayın yönetmeni Ender Helvacıoğlu tarafından iletilmiştir. Çalışma henüz hiçbir yerde yayınlanmamıştır.

Tayfur, 10 sorudan oluşan ve nitel araştırma tekniğini kullanarak, imam-hatip, ilahiyat kökenli veya İslamcı geçmişi olan 25-60 yaş arasındaki 60 deneğe ulaşmış, onların neden İslam'ı terk ettiklerini öğrenmeye çalışıyor. Titizlikle belirlenerek seçildiği anlaşılan bu 60 kişinin içerisinde, 12 tane Din Kültür ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, 6 tane İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, 2 tane müftü, İmam-hatip mezunu olmakla birlikte yükseköğretimde başka alanda öğrenim görmüş 7 kişinin yer alması oldukça ilgi çekici görünüyor. Bu, çalışmaya katılanların iyi bir din eğitimi aldıklarını gösteriyor. Araştırmada sorulan 10 soru şu şekildedir:

"Kendinizi Deist/Ateist/Agnostik hangi kategoride görüyorsunuz? Geçmişte nasıl bir Müslümandınız? Mezuniyetiniz? Müslümanlıktaki ve Müslümanlar arasında dereceniz sizce nasıldı? Sizi şüphelere sevk eden olaylar zincirinden üç tanesini söyler misiniz? İncancınız ile ilgili en derin çıkmaz neydi ve bunu nasıl aştınız? İslam'dan çıkış eşiğiniz somut hangi olayla gerçekleşti? Aydınlanma yaşayalı kaç yıl oldu? İslam'dan ayrılışınızı/aydınlanmanızı aile ve çevrenizden kimlerle paylaşabiliyorsunuz? Aileniz, akrabalarınız ve arkadaşlarınız ile ilişkilerde bir değişiklik oldu mu? İslam dinin-

den ayrıldığınız halde görevinizi yerine getirmede nasıl bir yol izliyorsunuz? İfşa olmanız durumunda başınıza neler gelebilir? Durumunuzun gizliliğini ne kadar devam ettirmeyi planlıyorsunuz? Geleceğinizde nasıl bir yol izlemeyi hesaplıyorsunuz? Hiç pişmanlık duyuyor musunuz? Mutlu musunuz?"

Dinden uzaklaşma son 12 yılda

Bulgular gerçekten, bazı önyargıları yıkacak güçtedir. Araştırmaya katılanların 50'sinin, inanç değiştirme zamanı olarak son 12 yıla işaret ettikleri görülmektedir. Siyasal açıdan bu yıllar AKP'nin iktidar olduğu yıllardır ve bu yıllarda politik, eğitimsel, ahlaki vb. alanlarda dinsele vurgu, bilindiği gibi çok yüksektir. Hatta denilebilir ki, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde din ve dinsel politik düzlemde zirve yaptığı bir dönemdir.

Dinden uzaklaşmalar bu sürece bir tepki midir? Bazı denekler, bu türden bir olguya işaret etmektedirler. Özellikle din ve inanç sömürsünün, kendileri üzerinde bir etkilerinin olduğunu ima etmektedirler. Sözelimi bir denek şöyle demektedir:

"Din bir sömürü mekanizmasıdır. İnsanların Tanrı adına başkalarını sömürmesidir. Sömürmenin ölçüsü de insanların varlık düzeyine göre değişir. Enfal suresi 1. Ayette Muhammed ganimetin tamamını Allah ve resulününundur der itirazlar gelince 41.

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu, inanç değiştirme zamanı olarak son 12 yıla işaret ediyor. AKP'nin iktidar olduğu din ve dinsel politik düzlemde zirve yaptığı bir dönemde.



Ayette beşte biri der. Zekâta bir sınırlama var ama başka çeşitlemeler de yapmışlar. Sadaka infak hibe iskât fitre gibi çok çeşitli sömürü mekanizmaları kurulmuş insanlar sürekli sömürülüyor... İlginç olan ölen ane baba için çocuklarının sadaka adı altında sömürülmesi... Kısaca şunu söyleyeyim insanları sömürmek için her yol deniyor ve çok da başarılılar. Bunu tarikatlar daha iyi yapıyorlar. Öyle ileri boyutlara ulaşıyor ki adamın karısına kızına ve adamın benliğine bile sahip olabiliyorlar. İğrenç, tiksinti verici...”

Bir diğeri ise şöyle diyor:

“İslamcıların özellikle öncü ve cemaatlerde iyi konumlarda olanların grubu ve grup elemanlarını kendi menfaatleri için sömürdüklerine dair açık örneklerle bizatihi şahit oldum. Önce mazeretlere sığındım. Sonra bir süre insanlar hatalı İslam doğru modunu sürdürdüm. Ancak tüm bu kötücül tutumların motivasyon kaynağının dinin bizzat kendisi olduğunu kavradım.”

Agnostisizm, ateizm, deizm...

Bir diğer önemli husus ise, kişilerin kendilerini tanımlayış biçimleridir. Buna göre, kendini agnostik, olarak tanımlayanlar, 31 kişi ile ilk sıradadır. İkincisi sırada, 11 kişiyle ateistler, üçüncü sıradaysa 7 kişiyle deistler yer almaktadır. Bunlara ek olarak kendisini panteist, hakikat arayıcısı, bilimsel gerçeklik arayıcısı olarak tanımlayanlar da bulunmak-

tadır; ancak bunlar çok sınırlıdır. Bu da gösteriyor ki, insanlar deizmden çok agnostisizm ve ateizme yöneliyorlar. Dinleri yadsıyan kişilerin, çeşitli koşullanmışlıklarının etkisi altında, Tanrı'ya inancı sürdürdüğü için deizmi bir ara durak olarak gördükleri, ama daha sonra bundan da uzaklaşıp, agnostisizme ve ateizme yöneldikleri anlaşılıyor. Bir denek, “24 yaşında başlayıp 35 yaşında biten bir süreçti; önce 7-8 sene deizm, ardından ateizm” diyor. Bir diğeri, “Halen deizm ile agnostisizm arasında gitgeller yaşıyorum; gerçeği arıyorum” diyor. Daha çetrefil yorumlar yapanlar da bulunmaktadır. İlginç olduğu için ikisini paylaşmakta yarar var:

“Apateist diyelim. Artık Tanrı veya hakikat umurumda değil. Ama hepsiyle teşrii mesaim oldu. Agnostisizmden şüphe etmeyi öğrendim. Deizmden Tanrı gibi mutlak bir varlıkla insan gibi sınırlı bir varlığın arasında vahiy gibi bir iletişim aracının olmasının saçma ve çelişkili olduğunu öğrendim. Ateizmden ise tüm dinlerin tanrılarının insan ürünü tasarımlar olduğunu öğrendim. Ateizme yöneldiğimde ise ateizmin de tersinden bir tür inanç olduğunu ve ateizm de dahil tüm inanç tarzlarından kaçınmam gerektiğine karar verdim. Hiçbiri umurumda değil.”

Bir başkası ise şöyle diyor:

“Kendimi deist, ateist veya agnostik gibi tek bir kelimeyle ifade etmem çok zor. Dinlerin Tanrı tasarımlarının, olduğu toplumların dili, dö-

nemin insanların bilişsel düzeyi ve o tasarımı ortaya koyan peygamberlerin toplumsal siyasal tasarımlarıyla bağlantılı olduğu konusunda en küçük bir kuşku yok. Bu yüzden dinlerin tanrıları bakımından ateist olduğum kesin gibi gözüküyor. Ama felsefi bakımdan Tanrı idesine yöneldiğimde, varlığının ve yokluğunun gösterilemeyeceği konusunda da eminim, felsefi bakımdan, özellikle epistemolojik bakımdan agnostik bir tavır içerisinde olduğum da açık. Ancak pratik açıdan bakıldığında, yaşamımda Tanrı kavramının bir işlevi kalmadığı için, pratik ateist gibi yaşadığımda ortada.”

Neden dinden uzaklaşıyorlar?

Tayfur'un çalışmanın asıl önemli yanı, kişilerin neden inançlarını terk ettiklerine yönelik kendi özgün beyanlarına ulaşma olanağı vermesidir. Bu veriler irdelendiğinde, İslam dünyasında gözlenen gerilik, hak ve özgürlük yoksunluğu, tarikat ve cemaat yapıları ve dinin kişisel, toplumsal ve politik sömürüsü gibi pek çok öğeden söz edildiği görülüyor. Ancak, hemen tüm deneklerin, İslam inancını terk etmelerinin ana nedenini, dinin önderinin yaşam tarzına ve kutsal kitapların kendilerine dayandırmaları oldukça ilginç görünüyor. Hz. Muhammed'in çok evliliği, evlatlığının karısıyla evlenmesi, savaşları, gelgitleri, *Kuran*'da peygamberin özel hayatına ait ayetler, ayetler arasındaki çelişkiler, tanrısal diye ortaya konan ayetlerin Sümerlilere değin uzanan köklerinin bulunması vb. sık sık gündeme getiriliyor.

Muhafazakârların, sık sık, dinden uzaklaşmaları önlemek için daha çok din eğitimi önerdikleri, hatta İslam'dan uzaklaşanları bilgisizlikle suçladıkları, *Kuran*'ı okusalar dine daha çok sarılacaklarını iddia ettiklerini biliyoruz. Çalışmada yer alan deneklerin hemen hepsinin imam-hatip kökenli olmaları, hatta içlerinde ilahiyat fakültesinde profesörlük kadrosuna değin yükselmiş olanlarının bulunması, muhafazakârların tüm söylemlerinin altını boşaltıyor. Ashında Türkiye'nin meşhur ateistleri olan Aziz Nesin, Turan Dursun

Dinleri yadsıyan kişilerin, Tanrı'ya inancı sürdürdüğü için deizmi bir ara durak olarak gördükleri, ama daha sonra agnostisizme ve ateizme yöneldikleri anlaşılıyor.



gibilerinin de iyi bir din eğitimi aldıkları biliniyor. Hatta Aziz Nesin, eğer dinsizlik propagandası yapmak isteniyorsa, kutsal kitapların meallerinin okutulmasının yeterli olduğunu savunuyor. Konuyu nesnelleştirmek için bazı deneklerin neden din değiştirdiklerine yönelik kendi deneyişlerine bir göz atalım.

Bir denek, en derin çıkmaz; kutsal kitapların tanrısal hiçbir şey içermemesiydi; bu müthiş bir hayal kırıklığıydı dedikten sonra dinden uzaklaşma nedenlerini açıklıyor:

“Kutsal Kitapları Okumak: Sanırım benim yaşantımda dinden uzaklaşmamın ana nedeni, *Kuran* ve hadisleri okuduğumda tam bir hayal kırıklığı yaşamam olduğunu söylemeliyim. Peygamber denilen bir kişinin etrafında, onun imgelem gücüyle, ihtiraslarıyla hazırlanmış bir metinle karşılaştım. Bize *Kuran*’ın yetkin bir kitap olduğu öğretilmişti. Ancak içine girince, bir sürü çelişkiler, Tanrı ve tanrısallıkla uyuşmayan bir sürü ifadeler, inanmayanlara yönelik ahlaki olmayan bir sürü deneyişlerle karşılaşmak büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Hele bir de peygamberin özel hayatı ve yatak odasının tanrıyla ilişkili olarak ele alınması, Tanrı’nın öznel amaçlar için kullanılması demekti ki, hiçbir şekilde kabul edilemezdi. Sonra *Tevrat*, *İncil*, Sümer, Mısır ve Antik Yunan mitolojilerini okudum. *Kuran*’daki kimi anlatıların onlardan geldiğini görünce, metnin hiç de tanrısal olmadığından emin oldum. O yüzden şöyle diyorum: Bir insana *Kuran* olduğunu söylemeden o metni okutun ve eleştirmesini isteyin, her pasajında sorun bulacaktır. Sonra onun *Kuran* olduğunu söyleyin, müthiş bir hayal kırıklığı yaşayacaktır. Diyorum ki, dinsizlik propagandası yapmak için kutsal kitapları okutmak ve tartışmak yeterlidir.

“Dinin iktidar için, kişisel çıkarlar için kullanımı: Bu da aslında kutsal kitapların kendisine dayanıyor. Çünkü kutsal kitapları yazan peygamberler kendi politik ve kişisel çıkarları için tanrıyı ve dini kullanıyorlar. Bununla kalmayıp tüm siyasal, ekonomik, hukuki vb. eşitsizlikleri Tanrı ve dinle maskeliyorlar. Daha da kötüsü, bu yapıla-

nı görüp eleştirenleri, topluma yeni ufuklar gösterenleri linç etmeye girişiyorlar. İnsanlık daha adil, daha eşitlikçi, daha hümanist bir dünya inşa etmek istiyorsa, dinlerden kesinlikle kurtulmalıdır.

“Dindarların ahlaksızlıkları: Dindar insanlar arasında bulunduğum ve çalıştığım yıllarda (imam-hatipler ve ilahiyatlar), en ilginç gözlemim, oldukça çıkarıcı, ahlaki duyarlılıktan yoksun, kayırmacı, aklını bastırdığı cinsellikle bozmuş bir sürü insanla karşılaştım. Sözüm ona din ahlakiliğe hizmet için vardı; ama din alanında uzmanlaşmış insanların işi gücü ahlak dışıydı. Onlar namaz kılıp, oruç tuttuklarında ahlaka ihtiyaçlarının kalmadığını düşünüyor gibilerdi. Kısacası dinin ahlaksızlığı meşrulaştırmada kullanıldığını gördüm. Bu beni çok rahatsız etti. Tüm bu nedenler beni bilim ve felsefe kitapları okumaya yöneltti; orada çok daha eleştirel, çok daha hümanist, çok daha işlevsel düşüncelerle karşılaştım. Böylece kendi felsefi dünya görüşümü inşa ettim.”

Bir başkası ise şunu söylüyor:

“*Kuran*’da ve sünnette yer alan bütün şerri hükümler ve ibadetler, yüzyıllar boyunca Mezopotamya yöresindeki köleci tarım toplumu ve yarı göçebe Arap bedevilerinin zaten uyguladıkları hükümlerdi. Kısas hükümleri eski Babil Nemrudu Hammurabi’nin kanunlarından beri uygulanmaktadır. Kadınlara tesettür ilkesi aynı şekilde Babil ve Asur zamanından beri hür kadınların tesettüre girmesini ama köle cariyelerin örtünmemesini emreden yasaların devamıdır.”

Benzer açıklamaların yaygınlığına işaret etmek için, birkaç örnek

daha aktaralım:

“Hüre karşı hür, köleye karşı köle ile ilgili ayeti hiçbir zaman (dindar olduğum dönem dahil) içime sindirememiştim. Yine peygamberin evlilikleri, eşleriyle özel hayatı vs. *Kuran*’da gündem olması çok itici geliyordu. Ve *Kuran*’ın genel dilinin korkutucu, kaba ve hitabının düşük seviye olması da ciddi bir sorun.”

“Köleler ve kadınlarla ilgili ayetler, ilk insan ve yaratılış, peygamberin şahsına özel ayetler, dinin tanrısının kesinlikle erkek olduğunu anladığım ayetler vs vs.”

“Kurandaki çelişkiler, akla mantığa aykırı emir ve hikâyeler, vicdana aykırı uygulama ve emirler, toplumları ayrıştırması, ganimet, cariyeye, kölelik, miras ve kadına bakıştaki acizlik, kibir, mantıksızlık; bu kitabı bir yaratıcının yazmış olamayacağı düşüncesi. Peygamberin ve sahabesinin hayatı, uygulamaları, vicdansızlıkları, yaşam şekilleri, kadına bakışları, çocukları bile sömürmeleri, ganimet olgusu, adaletsizlikleri, yaşam felsefeleri ve cahil kültürleri, gelenekleri... Günümüzde Müslüman olduğunu söyleyen ve İslam’ı temsil ettiğini iddia eden tüm İslam camiasının i-

Kuran’da ve İslam’da köleliğin, cariyeliğin oluşu ve kadınlara ilişkin ayetler dinden kopuşta etkili.



çinde bulunduğu durum, bilime akla mantığa düşman oluşları, geri kalmışlıkları, peygamberlerin sadece Arap kültürüne gelmiş olmasındaki mantıksızlıklar.”

Örnekleri çoğaltmak mümkün ama gereksizdir. Bu tür söylemler, dinsel inançları reddetmede, dinsel metinlerin bizatihi kendilerinin merkezi bir rol oynadığını gösteriyor. Bu aslında bilindik bir olay, ama muhafazakârlar nedense bunu örtmeye, olayı başka nedenlerle açıklamaya çalışıyorlar.

Bu süreçte, nasıl bir düşünsel aktivitenin gerçekleştiğini bir denek şöyle açıklıyor:

“İnancım ile ilgili aslında hiç çıkmaz yaşamamıştım. *Kuran*’ın Allah’ın mesajı olduğuna sağlam inandığımız taktirde her şeyi tevil edebilir bir hikmetini bulabilirsiniz. Bırakın *Kuran*’ı, 5 yaşında bir çocuğun karaladığı hayal ürünü bir metnin bile eğer Allah’tan gelen bir mesaj olduğuna inanır bu gözle bakarsanız o metinden insanlığın ulaştığı bütün hikmetleri tevil yoluyla çıkarabilirsiniz. *Kuran*’ı araştırıp inceleyince çelişkilerini, bilimsel tarihsel mantıksal vb. kusurlarını görünce büyü bozuldu. Daha başka sorular sormaya başladım.”

Bir diğeri ise şöyle diyor:

“Aynı konuyla ilgili metinleri bir araya getirince hiçbir tutarlılığın olmadığını görmek, insanın tüm azmini kırıyor. Önce teville uzlaştırmayı deniyorsunuz, ama olmuyor, her seferinde başka bir uzlaşmazlık çıkıyor.”

Araştırmanın gösterdiği bir diğer önemli husus ise, inançlarını terk edenlerin büyük bölümünün bunu gizlemeleridir. Araştırmadaki deneklerin önemli bir kısmının aynı zamanda dinle ilgili bir görev yapmalarının bunda etkisinin olduğu açıktır. Ama dinsel görev yapmayanların da gizledikleri anlaşılıyor. Bu durumu, İslamcı iktidarlar ve halk baskısıyla açıklamak daha makul olsa gerektir. Bu açıkçası, toplumun hak ve özgürlükler bakımından henüz olgunlaşmadığını gösteriyor. Ancak yine de bazı deneklerin, kendi deneyimlerini gizlemedikleri anlaşılıyor. Bir denek şöyle diyor:

“Aydınlanma yaşayan insanlar, kendi aydınlanma deneyimlerini paylaşmalılar. Demokratik, özgürlükçü, çoksesli ve hümanist bir dünya için bu zorunludur. Kant’ın deyişle insanların aklını kullanmaya cesaret etmesi, aklını özgürce kamu önünde kullanması kaçınılmazdır. Erdemli, olmak, özü ve sözü bir olmak, ikiyüzlü olmamak, maskeler takmak zorunda kalmamak için cesaret diyorum. Cesur insanların sayısı arttıkça, daha başka dünyalar kurmak olası olacaktır.”

Rahatlama ve mutluluk hissetme

Son olarak, çalışmanın işaret ettiği bir diğer hususa değinmek gerekiyor. Bu husus, dini terk edenlerin büyük bir rahatlama ve mutluluk hissettikleridir. Hatta bu durumu, hastalıklı bir düşünceden, yaşamı altüst eden bir sorundan kurtuluş o-

larak tanımlayanlar bile bulunmaktadır.

Bir denek şöyle diyor:

“İnsan mümin olarak kafasına yatmayan şeyler ile meşgul oluyor, kendisine Müslüman kalmak için yalan söylüyor, kandırmaya çalışıyor. Kendisine en büyük tevilci ve ayet bükücüyü arıyor. Bunlardan kurtulduğum için mutluyum. Hayatımı ile daha barışık yaşıyorum.”

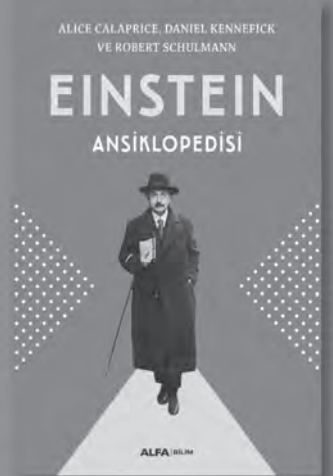
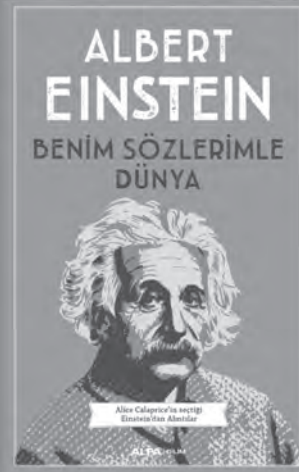
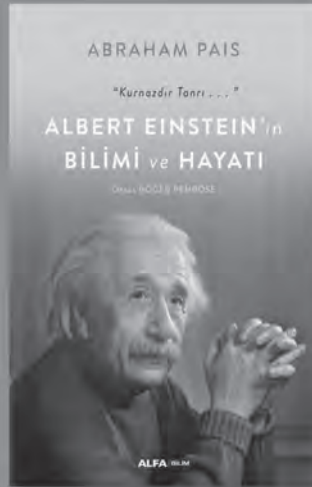
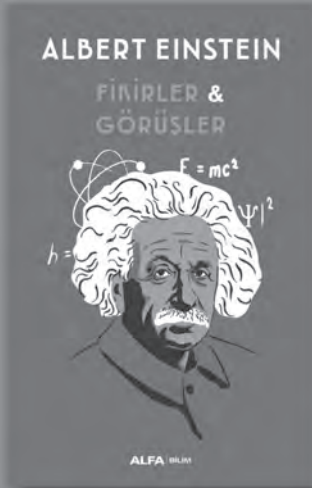
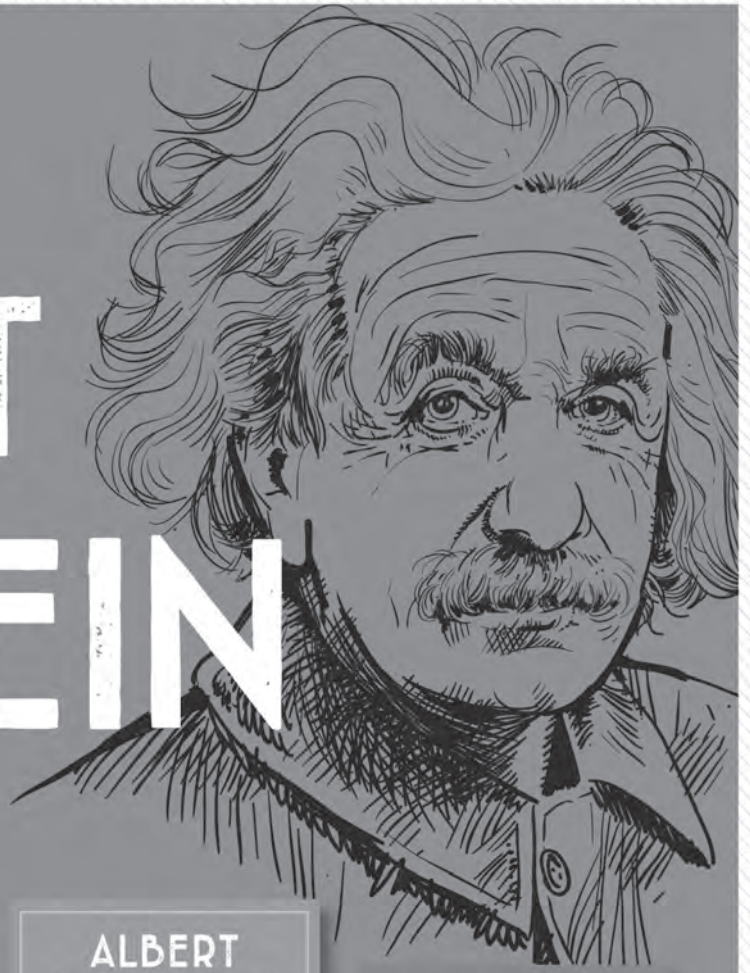
Bir diğeri ise şöyle diyor:

“Mutlu muyum? Evet, hem de çok. Size garip gelecek ama inanılmaz bir huzur içindeyim. ‘Huzur İslam’da’ diyorlar ya, bende tam tersi oldu. Yıllarca içimde biriken pis tortulardan kurtulmuş gibi rahatlardım. İnsana sahte bir huzur veren kader, cennet, ilahi yardım gibi inançlar yerine, hayatla gerçek anlamda yüzleşmeyi öngören ve insanı bir anlamda belirsizliğe, bilinmezliğe sürükleyen seküler bakış açısına sahip olmama rağmen, önceki halime nazaran çok çok daha mutluyum. Pişmanlık duyuyor muyum? Evet, aydınlanmayı bu kadar geciktirdiğim için... Yıllarımı boş bir hayal uğruna harcadığım için o kadar hayıflanıyor, kendime o kadar çok kızıyorum ki... Dinden çıktığını sonradan öğrendiğim eski hoca arkadaşlarıma da sitem ediyorum, niye bana da anlatmadınız diye. Zaten bu yüzden empati yapıyor ve eşime, dostuma doğruyu anlatmaya çalışıyorum. Biz iyi niyetimizin kurbanı olduk ve bedelini çok ağır ödedik, belki onlar daha akıllı davranırlar.”

Öyle görünüyor ki, dinsel inançlarını terk eden insanlar üzerinde derinlikli araştırmalar yaptıkça, onlara yönelik yüzeysel değerlendirmeler ve pek çok önyargılar silinip gidecektir. Dinden uzaklaşmaları, salt tepkiye, modaya, Batılı komploya indirgeyen bakışların sığılığı kendiliğinden anlaşılabilecektir. Yine dini terk eden insanların, aslında önceleri çok dindar oldukları, dini ana kaynakları ışığında gayet iyi bildikleri görülecektir. Tayfur’un çalışması, bu konuda ilk deneme olmasına rağmen, söylediğimiz hususları açıkça ortaya koyuyor. Türkiye’de artık şu açıktır: Dinsiz, din kültür ve ahlak bilgisi öğretmenleri, müftüler, imamlar, ilahiyat hocaları vardır. Bu bir realitedir.



ALBERT EINSTEIN



50 yıl sonra... İngiliz gizli belgelerinde Kızıldere



Britanya arşivlerinde Kızıldere olayıyla ilgili belgeler incelendi. 50. yılında Kızıldere'ye ilişkin özgün bir katkı sunmanın, elimizde böyle de bir imkân varken, önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu yazı daha önce gündeme gelmemiş, üzerinden atlanmış ya da yeterince tartışılmamış kimi meselelerin izini Britanya arşivlerinde sürmek amacıyla kaleme alındı. Mahir'lerin anısına saygıyla...

Orkun Saip Durmaz

1 972 yılının 30 Mart ve 6 Mayıs tarihleri Türkiye sosyalizminin ikinci dalgası için çok önemli iki kırılma noktasıdır.⁽¹⁾ 30 Mart'ta dönemin devrimci gençlik önderlerinden Mahir Çayan ve dokuz arkadaşı⁽²⁾ güvenlik güçleriyle girdikleri çatışmada hayatlarını kaybederlerken, 6 Mayıs'ta diğer bir devrimci grubun lideri olan Deniz Gezmiş, arkadaşları Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'la birlikte idam edilmiş, böylece 68'liler olarak bilinen bir kuşağın devrimci atılımının sonuna gelinmiştir. Aşağıdaki yazıda, yukarıda bahsi geçen kırılmalardan ilki, yani 30 Mart 1972'de Kızıldere'de Mahir'lerin öldürülmesiyle sonuçlanan hadise, öncesi ve sonrasıyla, İngiliz gizli belgeleri esas alınmak suretiyle ele alınmıştır. Yeri gelmişken yazının sınırlarına dair kısa bir bilgi notu düşmek yararlı olacaktır: Bu çalışma Türkiye sosyalizminin ikinci dalgasına dair siyasal bir analiz içermemektedir. Bunun yanında, aşağıdaki yazının bütünlüklü bir Kızıldere değerlendirmesi yapmak ve kamuoyunu aydınlatmak gibi bir saikle kaleme alınmadığını da baştan belirtmeliyiz. Çok daha geniş kapsamlı bir ön-araştırma gerektirecek, birinci ve ikinci de-

receden tanıklara ve kanıtlara dayanan, hepsinden daha önemlisi de devlet sırrı olarak nitelenebilecek bilgi ve belgelere ulaşılarak yapılabilecek böyle bir çalışmanın -ne ölçüde yapılabilir olduğu bir yana- yazının amacını ve sınırlarını kat be kat aşacağı açıktır.

O halde bu yazı neden yazıldı ve ne içeriyor? Öncelikle 50. yılında Kızıldere'ye ilişkin özgün bir katkı sunmanın, elimizde böyle de bir imkân varken, önemli olduğunu düşünüyoruz. İkinci olarak, yaptığımız kısa literatür taramasında -rehin alınan teknisyenlerin uyrukları veya bağlı bulundukları kurum düşünüldüğünde- konunun doğrudan muhatabı olan Britanya devletinin arşiv belgelerine dayanan Kızıldere konulu bir çalışmaya rastlamadığımızı da eklemeliyiz. Daha önce gündeme gelmemiş, üzerinden atlanmış ya da yeterince tartışılmamış kimi meselelerin izini Britanya arşivlerinde sürmek amacıyla kaleme alınan bu yazının böyle bir amacın gereğini yerine getirip getiremediği -ya da ne kadar getirebildiği- ise okuyucunun takdirine bırakılmıştır.

Bu yazıda kullanılan belgelere ilişkin bazı ön-

bilgilerle başlayalım. Britanya arşivlerindeki belgeler konu/birim, bölge/ülke ve tarih esasına göre üç ayrı sınıflama düzeyine göre dosyalanmış olup bir belgenin kullanıcıların erişimine açılabilmesi için o belgenin düzenlediği tarihin üzerinden en az otuz yıl geçmiş olması gerekmektedir. Kullandığımız belgeler, dışişlerini ilgilendiren konular hakkında olduğundan, "Britanya Dışişleri Bakanlığı" (Foreign Commonwealth Office) kategorisinin altında yer alan "Güney Avrupa/Türkiye" bölgesi dahilinde kategorize edilmiştir. Bu belgelerin büyük çoğunluğunun, o ülkeye ilişkin "yıllık rapor" (annual review), "siyasal meseleler" (political affairs) ya da "içerideki durum" (internal situation) gibi birtakım genel başlıklarla dosyalandığı, çok daha az sayıdaki bazı dosyalar için ise özel başlıklar tercih edildiği görülmektedir. Erişebildiklerimiz içinde başlığı en spesifik olanının FCO-9/1616 kodlu "insan kaçırma" (kidnapping) adlı dosya olması, bir diğer deyişle, sadece Kızıldere için ayrı bir dosya tutulması gerçekten dikkat çekicidir. Kızıldere ile ilgili bilgilerin neredeyse tamamının o dosyada yer alan, ilki 27 Mart sonuncusu ise 31 Ekim 1972 tarihli, iki yüz sayfa civarındaki resmi yazışma belgesinden oluştuğunu da belirttikten sonra belgelerin içeriğine geçebiliriz.⁽³⁾

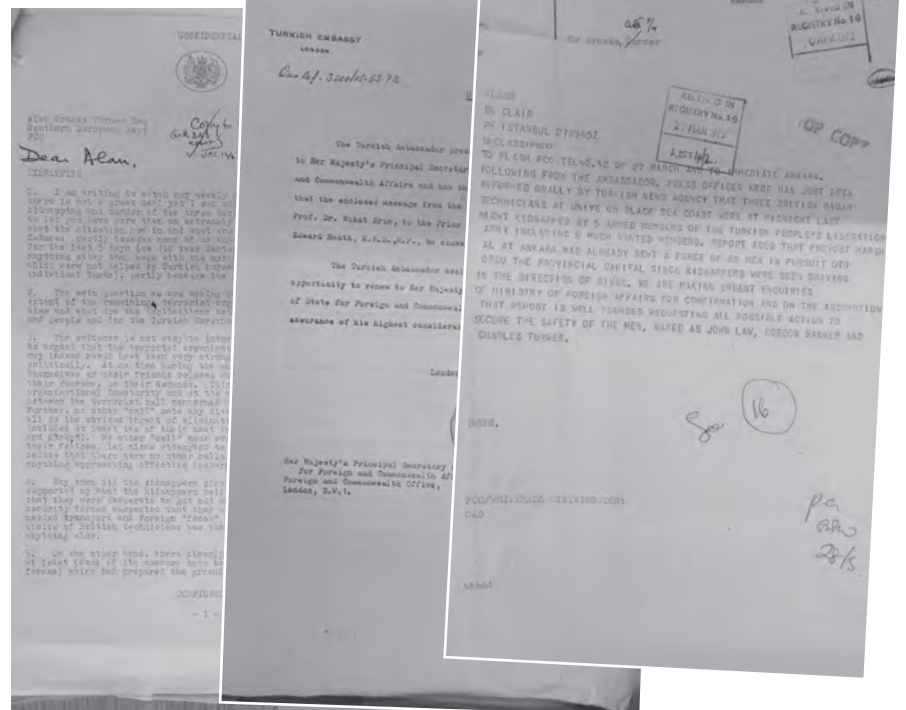
İngiliz yetkililer NATO'nun Ünye'deki radar üssünden üç teknisyenin kaçırıldığını olaydan bir gün sonra, yani 27 Mart tarihinde öğrenirler.⁽⁴⁾ Eylemin Deniz Gezmiş ve arkadaşları hakkında verilen idam kararlarının durdurulması amacıyla yapıldığından neredeyse emindirler, ancak ellerinde bu kanıtlarını destekleyecek -İsmet İnönü'nün açıklamalarının⁽⁵⁾ dışında- bir belge ya da başka bir kanıt bulunmamaktadır. Böyle bir eylemin Türkiye'de yükselen anti-empyralist tepkilerle yakından ilgili olduğunu düşündüklerinden, olaydan ABD'yi de haberdar ederler. Bununla birlikte eylemcilerin neden başkalarını değil de Britanya uyrukluları hedef aldığına dair çıkarım yapmaktan da geri durmazlar. Britanya Hükümeti, Avusturya, Belçika, Danimarka ve Norveç hü-

kümetlerinin aksine, idamların uygulanmaması yönünde Türk Dışişlerine herhangi bir resmi talepte bulunmamıştır. Bu, kendilerinin hedef seçilmesinin özel bir nedeni olabilir diye düşünürler. Olaydan sonra Ünye'deki radar üssündeki diğer Britanya uyruklularının -toplam 23 kişi- önlem olarak Ankara'ya getirilmesi yönünde karar alınır. Benzer olayların olabileceği ihtimal dışı görülmemekle birlikte, Türkiye'deki Britanya vatandaşlarını geri çağırma gerektirecek kadar büyük bir tehdidin olduğu düşüncesinde de değillerdir.

John Law, Britanya-Kanada görüşmeleri ve istihbarat meseleleri

Alıkonan üç teknisyenden John Law'un aslında Kanada uyruklu olduğunun yazışmalara konu olduğu -erişime açık- ilk belge ise 29 Mart tarihli. Bu konu ihmal edilebilir bir detay gibi görünse de ilginç birkaç yazışmaya konu olması bağlamında dikkate değerdir. Öncelikle, en azından yazışmalara göre Kanadalılar, bir yurttaşlarının Türkiye'de kaçırıldığından bihaberdirler ve olayı Britanyalılardan öğrenirler. Bunun dışında Law, diğer iki teknisyenin aksine, kamu çalışmazlığı ile ilgili İngiliz belgelerinden...

şanı bir devlet görevlisi de değildir. O dönemin meşhur telekomünikasyon devi Cable and Wireless'ta istihdam edilen Kanadalı teknisyen adı geçen şirketin Britanya Savunma Bakanlığı ile anlaşması gereği NATO üssünde çalışmaktadır. İkinci olarak, bu mesele ortaya çıktığında, Britanyalıların ilk tepkilerinden biri, Kanada Hükümetinin Türk Hükümetiyle doğrudan iletişim kurup kurmayacağını bir an önce öğrenmeye çalışmak olmuştur. Britanyalılar, dilerlerse onların adına da Türk Hükümetiyle görüşebileceklerini Kanada Hükümetine iletirler.⁽⁶⁾ Britanyalılar Kanadalılara müzakereleri kendi inisiyatiflerine bırakırlarsa, onlarla Ankara, Londra ve Ottawa'da sürekli iletişim halinde olacaklarını bildirirler. Kanadalıların doğrudan müdahil olmayı tercih etmesi durumunda ise Türklere bu konuda baskı yapmamaları gerektiği hususunda -diplomatik bir dille- uyarıda bulunmaktan geri durmazlar. Britanya'nın Türkiye Büyükelçisi Sir Roderick Sarell ise daha nettir ve Türkiye ile kendilerinin müzakerelerinin en iyi yol olduğunu açıktan yazar. Buna gerekçe olarak da -bize göre- pek ikna edici olmayan iki argüman sıralar: Birin-



cisi, İngiltere'nin -Kanada ile kıyasla- Türkiye ile daha geniş çaplı ve yakın ilişkileri vardır. İkinci olarak da Kanada kendi başına süreci yürütmeye çalışırsa, gereksiz yere Türklere karşı "aşırı temsil" sorunu yaratılmış olacaktır.⁽⁷⁾ Olay Kanada kamuoyunda duyulduğunda ise, "olayı basit bir konsolosluk davası" olarak gören Kanada Dışişleri, kaçırılan Kanadalının "NATO radar sözleşmesine göre istihdam edilen bir Cable and Wireless çalışanı olduğunu -basına- söyleyecektir". Bir kişinin nerede çalıştığı ya da ne işle meşgul olduğu gibi sıradan bir bilginin kamuoyuna duyurulmasında kullanılan ifadelerin Britanyalılar için bu denli önemli olması ilginçtir. Son olarak, dönemin Dışişleri Bakanı Alec Douglas-Home'un, kime ya da hangi kuruma yazdığına dair spesifik bilgi içermeyen "Tamamlayıcı Notlar: Kaçırma eyleminin detayları" başlıklı kısa yazısındaki bir detaya dikkat çekebiliriz. Kaçırılan teknisyenlerin kastedildiğinin anlaşıldığı son not şöyledir: "Bu kişiler istihbarat toplama faaliyetlerinde yer aldılar mı?" Ve şöyle yanıtlanır: "Onların işlevlerinin ne olduğunu daha önce Avam Kamarasına açıkladım". Buradan hareketle spekülatif bir değerlendirmeye yapmak niyetinde değiliz. Ancak Douglas-Home'un Avam Kamarasında yaptığı 28 Mart tarihli konuşmada bahsi geçenlerin sivil teknisyenler olduklarından başka herhangi bir ifade yer almadığını, dolayısıyla da istihbarat faaliyetleriyle ilgili kısmın havada kaldığını ifade etmemiz gerekir. Dahası, dosyanın tam da bu kısmında -yani re-

Mahir Çayan ve arkadaşlarının katledildiği ev.



hinelerin kimliklerine ilişkin bilgilerin aktarıldığı bir noktada- bazı belgelerin dosyadan çıkarıldığını da not etmeliyiz.

İstihbarat faaliyetleriyle ilgili -yukarıdakinden tamamen- farklı iki olaya daha yazışmalarda yer verilir. Şimdi kısaca o iki olayı aktaralım. Bunlardan birincisi kaçırılan teknisyenlerden birinin eşi olan Bayan Banner'ın "şikâyetleri" ile ilgilidir. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla olayla ilgili yeterince bilgilendirilmediğinden yakının ve eşinin hayatından endişe eden Bayan Banner hükümetin açıklamalarıyla yetinmez ve alternatif yollara yönelir. Anlaşılan o ki, başarılı da olur. Bu durum Britanyalı yetkilileri rahatsız eder ve Bayan Banner, belgedeki ifadeyle, "uzun ve arkadaşça" bir konuşma için evinde ziyaret edilir. Kanımızca bunu nazikçe yapılmış bir uyarı olarak düşünmek mümkündür. Bayan Banner olay hakkında birilerine bir şeyler söylediği veya şikâyetlerini aktardığı gibi iddiaları reddetmekle birlikte ilginç bir gelişmeden bahseder. Emlak firmasından olduğunu düşündüğü biri -aslında bu kişi Britanya istihbaratına bağlı bir ajandır- Bayan Banner'ı telefonla aramış ve olay hakkında bildiklerine nasıl ulaştığını sormuştur. Dolayısıyla Bayan Banner resmi olarak ziyaret edilmeden önce başka bir koldan zaten yoklanmıştır. Buradan, Britanya Hükümetinin rehinelerle ilgili olarak kendilerinin ilettikleriyle yetinilmesini istediği, alternatif kaynaklara ulaşılmasına ise pek tahammül göstermediği sonucu çıkarılabilir.

İkinci mesele ise doğrudan Türkiye ile ilgilidir. Büyükelçi Sarell tarafından yazılan -ve fakat arşiv yetkilileri tarafından kime gönderildiği özel olarak kapatılmış- 6 Nisan tarihli bir belgede Britanyalılara enformel yollardan bilgi sağlayan birisinden "güvenilir kaynak" olarak bahsedilir. Bu kişi Mahir Çayan'ın 24 Mart tarihinde Karadeniz Bölgesine doğru hareket ettiği ve diğer iki grupla birleştiği bilgisinin Türk güvenlik güçlerince daha önceden edinildiğinden bahseder. Ayrıca, arananlar listesinde olan 25-30 kişilik başka bir grubun da benzer bir eylemin hazırlığı içinde olduğunu ve o grup içerisinde de militan bir liderin ortaya çıkabileceğini ileri sürer. Bütün bunlardan dolayı bölgede güvenlik önlemlerinin arttırıldığı bilgisini de Britanyalı yetkililere iletir. Aynı belgede "üç yıldızlı bir generalin"⁽⁸⁾ 24 Mart itibarıyla Ünye'de olduğu ve radar üssünün komutanı da dahil olmak üzere bölgedeki askeri yetkililere güvenlik önlemlerinin sıklaştırılması konusunda talimatlar verdiği de ifade edilir. Bu bilgiler Britanyalılara Denizler'in idam kararının Anayasa Mahkemesi'ndeki akıbeti belli olana dek yeni eylemlerin ihtimal dahilinde olduğunu düşündürür. Bunun yanında, Britanyalılara göre, bu kadar açık istihbarat olmasına rağmen böyle bir eylem gerçekleştirilebiliyorsa, bu, alınan önlemlerin yetersiz olduğunun kanıtıdır. Dahası, önlemlerin yetersizliğiyle ilgili bazı imalı ifadelere rastlamak da mümkündür. İngilizler 24 Mart'tan beri Ünye'de oldukları tespit edilen ve 26 Mart'ta İngiliz plakalı bir Land Rover'la -yani küçük bir bölgede dikkat çekecek kadar lüks ve yabancı plakalı bir araçla- Ünye'den hareket eden eylemcilerin yöre halkının ve askeriyenin dikkatini çekmeden bunu yapabildiğini manidar bulurlar.⁽⁹⁾

Almanya merkezli bir arabuluculuk girişi

Yazışmalara konu olan en dikkat çekici belgelerden biri de Batı Almanya'daki Gençlik Örgütleri Federasyonunun⁽¹⁰⁾ o dönem iktidarda olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) -dolayısıyla da Alman

Hükümeti- aracılığıyla Britanya Hükümetine teklif ettiği 30 Mart tarihli arabuluculuk girişimidir.⁽¹¹⁾ Yazışmalara göre, SPD'nin önemli bir yöneticisi olan Hans-Eberhard Dingels, Britanyalılara, başka ülkelerdeki sol örgütlerle ilişkileri olan Alman Gençlik Örgütleri Federasyonu Sekreteri Weber'den bahseder. Dingels'e göre, Weber'in Türkiye'den biri sosyalist diğeri ise sosyal-demokrat kimlikli iki kişiyle -yani biri devrimci diğeri ise muhtemelen CHP'li Türkiyeli iki solcuyla- yakın ilişkileri vardır⁽¹²⁾ ve Weber ikinci kişiyle -yani sosyal-demokrat olan ile- Mahirleri ikna amacıyla temas kurabilir. Dingel SPD'nin elinden ne geliyorsa yapmaya hazır olduğunu ama böyle bir girişime büyük umutlar bağlamak gerektiğini de mesajına ekler. Britanyalılar bu teklifi değerlendirirken, önerinin tamamen Weber ve Dingel'in düşünceleriyle sınırlı olduğuna, eylemcileri ikna edebileceği düşünülen kişinin ise bu süreçle herhangi bir alakasının olmadığına dikkat çekerler. Bir diğer deyişle, Weber ve sözü edilen gençlik örgütü, Britanyalıların teklifi kabul etmesi halinde bahsi geçen kişiyle iletişime geçecektir. Sonuç itibarıyla teklif iki gerekçeyle reddedilir. Birinci olarak Kızıldere'deki askeri kuşatmanın başlamış olması nedeniyle öneri uygulanabilir olmaktan çıkmıştır. İkincisi olarak ise, Türk yetkililerin böyle bir girişimden haberdar olması durumunda ikili ilişkilerin bundan olumsuz etkilenmesi riskini Britanyalılar almak istemez.

Askeri operasyon ve Türk yetkililerden Britanyalılara bilgi akışı

Buraya kadar olan kısımda Kızıldere'deki askeri operasyonun öncesinde gelişen bazı olayları aktarmaya çalıştık. Şimdi operasyon sürecinin Britanya arşivlerindeki yansımalarına geçebiliriz. Operasyonun başlayacağı haberini aldığı Britanya Hükümeti, sağ-salim kurtulmaları durumunda Ankara'da rehinele- rin katılacağı kısa bir basın toplantısı yapmayı planlar. Bunun uzun bir toplantı olmaması özellikle vur-

gulanır ve teknisyenlerin görevleri hakkında Savunma Bakanlığı personeli oldukları ve radar üssünde çalıştıklarının ötesine geçen herhangi bir şey söylenmemesi özellikle ifade edilir. Rehinele- öldürüldüklerinden gerçekleşme imkânı bulamayan bu planda başka ne gibi detayların olduğunu ise bir kısım belgenin -muhtemelen teknisyenlerin radar üssündeki görevleriyle ilgili yazışmaların yer aldığı bazı belgelerin- dosyadan çıkartılması nedeniyle maalesef bilemiyoruz.

Operasyon devam ederken ilk bilgi, 30 Mart tarihinde, Dış İşleri Müsteşarı Orhan Eralp aracılığıyla -anlaşıldığı kadarıyla- sözlü olarak iletilir ve bu bilgi telgraflar aracılığıyla iç yazışmalara konu olur. İnceleme imkânı bulduğumuz ilk telgrafta "teröristlerin teslim olmayı reddettikleri ve güvenlik güçlerine ateş açtıkları, buna karşın güvenlik güçlerinin ise rehinelere zarar vermemek amacıyla ateşe yanıt verme-

sığındıkları evi rehinele- birlikte havaya uçurdıkları ve üç rehine de dahil olmak üzere evdeki herkesin öldüğü" bilgisi yer alır. Bu telgraf metninde, askerlerin "son ana kadar ateş etmekten imtina ettikleri" de ayrıca belirtilir.

Operasyon sürecine ilişkin Büyükelçi Sarell tarafından hazırlanan diğer iki belge ise İçişleri Bakanı Ferit Kubat'ın Meclis'te yaptığı 31 Mart tarihli iki ayrı konuşmadan yapılan aktarımları ve onlara ilişkin Britanyalılarca yapılan değerlendirmeleri içerir. Bu iki belgeye göre İçişleri Bakanı Kubat ilki 13.00'da diğeri ise 15.00'da olmak üzere iki ayrı konuşma yapmıştır. Konuşmaların birincisinde evin havaya uçurulmadığı, yerel saatle 17.00⁽¹³⁾ sularında eve girildiğinde ise zaten öldürülmüş olan rehinele- rin cansız bedenleriyle karşılaştığı ifade edilmekte ve şöyle bir ayrımı paylaşılmaktadır: "Anarşistlerin güvenlik güçlerine ateş açmaya başlamadan önce, saat 14.00 gibi, rehinele- ri öldürmüş oldukları anlaşılmaktadır." Britanya ve Kanada'nın olay yerine birer yetkili göndermek istedikleri ve bunu

Kızıldere katliamı 31 Mart 1972 tarihli gazetelerde böyle verilmişti.



diği" gibi ifadeler geçer. Ayrıca Eralp, uzun sürecek olsa da, "teröristlerin" iradelerinin kırılacağını umduğunu belirtir. Aynı tarihli ikinci bir telgrafta ise -bu sefer özel bir isimden bahsedilmeksizin- "teröristlerin"

İngiliz belgelerinden...

1 Nisan 1972'de, yani olaydan iki gün sonra, biri Kanadalı diğeri ise Britanyalı iki ateşe incelemelerde bulunak üzere Kızıldere'ye giderler ve orada operasyonu yürüten Jandarma Komutanı da dahil olmak üzere pek çok kişiyle konuşma imkânı bulurlar. Belgede, Jandarma Komutanının -çatışmanın hafif seyrettiği bir anda- saat 14.00 gibi evden dört-beş el silah sesi geldiğini, eylemcilere seslenmelerine rağmen yanıt alamadıklarını, bu durumu rehinelere eylemciler tarafından vurulduğunun kanıtı olarak gördüklerini, buna istinaden de -rehineler- vurulmuş olsalar dahi hâlâ yaşıyor olabilirler düşüncesiyle son

Operasyondan sonra neler yaşandı?

Daha yukarıda bahsi geçen ve varlığı ilk önce İsmet Paşa tarafından dillendirilen -25 Mart tarihli-not ise 6 Nisan tarihli bir yazışmada yine karşımıza çıkar. Bu notun ortaya çıkmasıyla birlikte, eylemcilerin hükümete infazların durdurulması ve hiçbir devrimcinin asılmaması garantisi vermesi için 48 saatlik süre verdiği bilgisi netleşmiş; dolayısıyla da eylemin Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamlarının durdu-

[illegible]

rulması için yapıldığı kanıtlanmış olur. Yeri geldiğinden artık söyleyebiliriz: Bu not olay yeri inceleme-sinde bulunan Blunt adlı bir yetkili tarafından Ünye'deki radar üssün-de bulunmuş ve Ankara'daki Britanya Büyükelçiliğine getirilmiştir. İlgili belgede Britanyalı yetkililerin "bu belge Türk yetkililerin elinde yoksa 36 saat içinde metnin orijinalini onlara verebileceklerine" yönelik ifadeleri ise gerçekten dikkat çekicidir, zira bu, Türk hükümetinin böyle bir notun varlığından gerçekten bihaber olabileceğinin ciddi bir ihtimal olduğu anlamına gelmektedir. Bahsi geçen belgede, Amerikalılar başta olmak üzere, diğer NATO müttefiklerinin de bu notun varlığından haberdar edilmesi gerektiği yönünde ifadeler de yer alır.

Britanyalıların olay sonrasında iç yazışmalarında örgütün, yani THKP-C'nin, yeni bir eylem kapasitesine sahip olup olmadığına yönelik tartışmaları da mevcuttur. Yapılan ilk değerlendirmelerde önder kadroları öldürülmüş olmasına karşın örgütten geriye kalanların benzer eylemlere devam edebilecekleri düşüncesi dillendirilmiştir. Benzer biçimde, örgütün toparlanmasının ve içinden yeni önder kadrolar çıkarmasının, özellikle öğrenci gençlik arasında topladığı sempati düşünüldüğünde, ihtimal dahilinde olduğu ifade edilmiştir. Türk Hükümetinin de durumu bu şekilde değerlendirdiğini vurgulayan Britanyalıların Ankara'da Sıkıyönetim Komutanlığı'nca yürütülen tutuklamaların da bu yüzden yapıldığı sonucuna vardıkları anlaşılmaktadır. Buna karşın THKP-C'nin "hem siyasal hem de örgütsel açıdan ham bir örgüt" olduğu gibi ifadelere yer verilen başka bazı belgelerde ise geleceğe yönelik şöyle bir projeksiyon tutulmuştur: Olay sürecinde, önder kadroların öldürülmeleri kuvvetle muhtemel olmasına karşın, başka hiçbir hücre herhangi bir eylem vs. yapmamıştır.⁽¹⁹⁾ Dahası, olayın ardından da aynı suskunluk devam etmiştir. Britanyalılar bu tespitlerden hareketle örgüt içindeki militanları derleyip toplayıp yeni hedefler belirleyebilecek ve onlara liderlik edebilecek başka hücrelerin olmaya-

bileceğine yönelik bir çıkarım yapmışlardır. Kaldı ki, Britanyalılara göre, böyle hücreler ortaya çıksa ve yeni eylemlere girişse dahi liderlikten yoksun olduklarından etkili olmayacaklardır.

Britanya arşivlerinde o dönem Türkiye'deki siyasi tablo ile Kızıldere'nin o tablo içindeki yerinin birlikte değerlendirildiği belgeler de mevcuttur. Buna göre, detayına girilmemekle birlikte, "gereklili reformların bir türlü yapılamayışı Türkiye'yi feodal, geleneksel ve İslami özellikleri ağır basan muhafazakâr bir parlamento ile kendisini Atatürk reformlarının koruyucusu olarak gören ordunun sert tedbirleri arasına" sıkıştırmıştır. Britanyalılara göre ülke nüfusunun büyük çoğunluğu bu durumla barışık olsa da, özellikle gençler arasındaki sosyal ve siyasal olarak bilinçli bir kesim buna itiraz etmektedir. Türkiye'de itirazların dillendirilebileceği demokratik kanallar ise ge-

nel olarak yetersizdir. Britanyalıların Türkiye'de "şiddet yanlısı küçük grupların" ortaya çıkışını esas olarak böyle açıkladıkları söylenebilir. Yakın zamanda kayda değer bir demokratikleşme sürecinin söz konusu olamayacağı da düşünüldüğünde, radikal örgüt ve pratiklerin varlığını devam ettirmesi de neredeyse kaçınılmazdır. Kızıldere'nin genel siyasi durum içindeki yerine gelince de, Britanyalılara göre bu olay, solun arzu ettiği sosyal ve siyasal hedeflerin tam tersi sonuçların yaşanmasına yol açmıştır. Sıkıyönetim uzatılmış, sola yönelik tutuklamalar yapılmıştır. Bir diğer ifadeyle, sadece -onların deyimiyle- "radikal/aşırı" solun değil genel olarak yukarıda bahsi geçen toplumun bilinçli kesimlerinin ve -ılımlı- solun da aleyhine gelişmeler yaşanmıştır. Türkiye siyasetiyle ilgili son değerlendirmeler ise Türkiye'nin yönetici sınıflarının -deyim yerindeyse- abartılı ya da kaba anti-komünist çizgileriyle alakalı-

Mahir ve arkadaşları, Deniz Gezmiş, Yusuf Arslan ve Hüseyin İnan'ın idamlarını engellemeye çalışmışlardı.



dır.⁽²⁰⁾ Kızıldere hadisesi, öncesi ve sonrasıyla Türk yetkililerce ne zaman dillendirilse ya da ne zaman bu konuda Britanyalılarla resmi bir yazışma gerçekleşse “anarşistlerin uluslararası komünizmle bağlantısı” vurgusu yapılmaktadır. Bu vurgular İngilizler tarafından mantık sınırlarının ötesine geçmiş iddialar olarak görülmekte, benzeri iddialar Türk Hükümetinin Batı ile daha iyi ilişkiler kurma çabasının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Son olarak Kızıldere’de hayatlarını kaybeden İngiliz teknisyenlerin üyesi oldukları Kamu Yöneticileri ve Radyo Çalışanları Sendikası (AGSRO)’nın⁽²¹⁾ Türk Hükümetinden dava yoluyla tazminat talebi girişiminden bahsetmek gerekebilir. Britanya Hükümetini gerekli tedbirleri almamakla ve süreci yakından takip etmemekle eleştiren ve olaydan -bu bağlamda- sorumlu tutan AGSRO’nun Türk Hükümetinden tazminat talebinde bulunacağına yönelik İngiliz basınında haberler çıkması üzerine sendika ve hükümet yetkilileri arasında 28 Haziran tarihinde bir toplantı yapılır. AGSRO heyeti, bazı İRA eylemlerinde hayatını kaybeden İngiliz görevlilerin ailelerine yapılan ödemelere atıfta bulunarak tazminat taleplerinin olduğunu belirtir ve taleplerinin Türk Hükümetince karşılanmaması durumunda Britanya Hükümetinin öldürülen rehinelere ailelerine tazminat ödemesi gerektiği yönündeki görüşünü ifade eder. Hükümet heyeti ise

sendikanın talebine oldukça soğuk bakar. Dava açılırsa, davacı taraf Türk Hükümetinin operasyon sürecinde yeterli özeni göstermediğini iddia edecek, mahkeme yetkililerden bilgi isteyecek, bunun üzerine o yetkililer Türk tarafının sorumlu olmadığını vurgulamak için bazı bilgi ya da belgeleri ifşa etmek zorunda kalacaktır ki, bu durum yasal olarak gizli kalması gereken devlet sırlarının açığa çıkarılması, dolayısıyla da Devlet Sırları Yasasının ihlali anlamına gelecektir.⁽²²⁾

Değerlendirme⁽²³⁾

Kızıldere ile ilgili arşiv belgelerinde yer alan belli başlı detayları aktarmış olduk. Çalışmayı Britanya’nın Türkiye siyasetindeki öncelikleri hakkında kısa bir tartışma yürütüp, Kızıldere’yi de o öncelikler bağlamında ele alarak tamamlamanın uygun olacağını düşünüyoruz.

Britanya’nın 1960’lı ve 70’li yıllardaki Türkiye politikasındaki temel önceliğin anti-komünizm olduğunu söylemek hiç de abartılı bir değerlendirme olmaz. Bahsi geçen belgelerde -belgeleri düzenleyenlerin değişen üslup ve eğilimlerine bağlı olarak kimi küçük farklılıklar varsa da- Türkiye, “sadık ve güvenilir bir NATO müttefiki” ve Batı standartlarına yakın demokratik kurumları olan bir ülke olarak geçmektedir. Türkiye’nin, Batı değerlerine tehdit teşkil eden siyasi rejimlerin yer aldığı bölgelere -Orta Doğu ve Doğu Avrupa ülkelerine- komşu olması

na dikkat çekilmesi de belgelerde yer alan diğer bir ayrıntıdır. Britanya hükümetleri, genel olarak, siyasi dengeleri istikrarsızlaştırma ihtimali olan faaliyetlere karşı Türkiye’deki siyasi rejimin devamından yana olan özneleri kendilerine daha yakın bulmuşlardır. Bir diğer deyişle, Britanya, Türkiye’deki müesses nizamı iç ve dış tehditlere karşı desteklemekte ve dış politikasını da esas itibarıyla böyle bir yörünge üzerine oturtmaktadır. Bu tehditlerden biri, dönemin Soğuk Savaş konseptine de uygun olarak, sosyalistlerin öncülüğünde gerçekleşecek bir ihtilal girişimi olasılığıdır.⁽²⁴⁾ Britanyalı yetkililer sosyalistlerin başarılı olma şansını oldukça düşük bir ihtimal olarak görseler de, öğrenci eylemlerini karakterize eden ve son yıllarda güçlenen anti-emperyalizmin ve özellikle TIP’in ve DİSK’in kuruluşuyla sosyalistlerin temasına daha açık hale gelen emek hareketinin -hem iktisadi hem de siyasi anlamda istikrarsızlaştırıcı olduğunu düşündükleri- etkilerini önemsemişlerdir. Bu anlamda Britanya’nın Türkiye politikasının anti-komünist bir önceliğinin olduğu söylenebilir. Britanya, bu nedenle Türkiye siyasetindeki devrimci odaklara daima şüpheyle yaklaşmış, sosyalistlerle iyi ilişkileri olan kurum veya figürlere mesafeli olmuş ve sosyalistlerin güçlenmesini ana tehdit olarak algıladığından onların karşısında olan siyasi figür veya kurumlara -birkaç istisna dışında- arka çıkmıştır.⁽²⁵⁾ Bu arka çıkışın en somut örneklerinden biri ise 12 Mart sonrasında kurulan Erim Hükümetlerini ve sıkıyönetim kararlarını desteklemeleridir. Britanyalı yetkililere göre, sıkıyönetime içeriden kayda değer bir itiraz gelmemiş, sıkıyönetim kanunu hayatın normal akışını etkilemeyecek ve adilane bir biçimde işletilmiştir. Dahası, “radikaller aksini düşünüyor olsalar dahi”, halkın -özellikle büyük şehirlerde yaşayan- ezici çoğunluğu sıkıyönetimle birlikte hayatlarının daha güvenli hale geldiğini düşünmektedir. Britanyalıların benzer tespitleri arasında en dikkat çekici olanlardan biri de o dönemin Türkiye’sinin sağ politikacılarıyla özdeşleşmiş bir yaklaşımın İngiliz diplo-



Kızıldere katliamında rol oynadığı sonradan ortaya çıkan MİT mensubu Mehmet Eymür.

matları tarafından da benimsenmiş olmasıdır. Buna göre, 1961 Anayasası hükümetin yürütme yetkisini sınırlamayı esas olan bir yaklaşımla hazırlandığından, ülke yönetimi açısından sorunlara yol açmakta ve anayasa mevcut haliyle “fazla liberal” kalmaktadır. Bir başka deyişle, Britanya hükümetleri, yasama organının ve Anayasa Mahkemesi gibi yargısal denetim kurumlarının yürütme erki üzerindeki etkilerini sınırlamayı öngören, bunun yanında da bazı temel hak ve özgürlüklerde kısıtlamaya giden anayasal değişikliklere olumlu bakmıştır. O dönemde yazılan bir raporda “Türkiye’nin yurtdışı imajının 12 Mart’tan bu yana giderek daha da olumlu bir noktaya geldiği”, “[olumsuz anlamda] yankı uyandıracak bir gelişmenin yaşanmadığı” ifade edilmiştir. Erim Hükümetlerinin en önemli projelerinden biri olan üniversite reformu da, Britanyalılarca olumlu karşılanan bir diğer hükümet uygulamasıdır. Üniversitelerin, siyasi ajitasyon, insan kaçırma, suç ve anarşi merkezlerine dönüştüğünün iddia edildiği bir başka belgede hükümetin önündeki temel sorunun geçmişte sıklıkla suistimal edilen özgürlüklerin yeniden düzenlemesi olduğu ifade edilmektedir. Buna göre üniversitelerdeki özgür ortam sol görüşlü öğrenciler tarafından öylesine istismar edilmiştir ki, “üniversitelerde Marksizm öğretme ya da dersleri boykot etme özgürlükleri serbest bırakılırken, aynı üniversitelerde Marksist argümanları çürütme ya da derslere katılma özgürlükleri ise tanınmamıştır”. Sonuç itibarıyla, Erim, hükümeti kurup programını açıkladığında, yeni hükümetin hemen her politikasının Britanyalı diplomatlarca olumlu karşılandığı ileri sürülebilir.

Eğer Britanya’nın bir Kızıldere politikası olmuşsa, o politikayı en genel anlamda “Türkiye ile iyi ilişkileri devam ettirmek” olarak ifade etmek ve yukarıda bahsi geçen öncelikler bağlamında düşünmek gerekir. Bunun yanında Britanyalı yetkililerin, operasyonun ne ölçüde rehineleri kurtarmak amaçlı planlandığı ya da böyle bir amacının gerçekten olup olmadığı konusunda sorgulayıcı olmadıkları da

mutlaka ifade edilmelidir. Bunun dışında olayın detaylarını ortaya dökecek veya kendilerinin kontrolü dışında seyretmesine yol açacak girişimlerden kaçındıkları -hatta sendika örneğinde olduğu gibi- o tür girişimleri engellemeye çalıştıkları da söylenebilir. İncelediğimiz belgelerdeki politik veya diplomatik eğilimlerden hareketle, Britanyalıların Türk Hükümeti tarafından yapılan açıklamaları oldukça hızlı ya da kolay kabul etmelerinin dikkat çektiğini ifade etmeliyiz. Buna ilk örnek otopsi raporlarındaki bilgilerle alakalıdır. Yazının geride kalmış kısımlarında da belirtildiği üzere, gerek İçişleri Bakanı’nın 31 Mart tarihli ilk açıklamasında gerekse de otopsi raporlarında, rehinelerin öldürülmeleri ile askerlerin eve girmeleri ve eylemcilerle yakın sıcak çatışmanın başlaması arasında en az bir buçuk saat olduğu⁽²⁶⁾ açıkça ifade edilmektedir. Buna karşın, eve girmek için neden bu kadar süre beklendiğine dair Britanyalılar sınırlı bir irdeleme yapmışlardır. Öyle ki 14.00 sularında evden gelen -ya da geldiği sanılan- beş altı el silah sesi rehinelerin öldürülmüş olduklarına kanaat getirmeye yetiyorsa, neden seslerin

duyulmasının hemen akabinde değil de en az bir buçuk saat kadar sonra eve girildiği konusunda herhangi bir sorgulamada bulunmamışlardır. Britanyalıların göre, operasyonu yönetenler bu süreyi “eve girip girmeme konusunda” bir karara varmaya çalışmakla geçirmiş olmalıydılar. Benzer biçimde, militanların ev çevrildikten sonra ve fakat sıcak çatışma henüz başlamadan önce yetkililerle neden bir pazarlığa girişmedikleri üzerine de Britanyalıların sınırlı bir akıl yürütmede bulunmuşlar; eylemcilerin hükümetin pazarlığa yanaşmayacağını anlamaları sebebiyle böyle bir “intihar eylemine” girişmiş olabileceklerine kanaat getirmişlerdir. Dahası, Britanyalıların “güvenlik güçlerinin rehineleri sağ kurtarabilmek adına yapabilecekleri bir şeyin olmadığına” da ikna olmuş durumdadırlar, zira “rehinelerin talihsizliği [eylemciler kastedilerek] hayvandan bile aşağı zekâ seviyesine sahip insanların eline düşmeleri” olmuştur.⁽²⁷⁾ Yine operasyonun son safhasında, savunma pozisyonunda olmalarına karşın militanlardan biri hariç tamamı hayatlarını kaybederlerken⁽²⁸⁾ güvenlik güçlerinin herhangi bir kayıp yaşamaması İngiliz yetkililere ola-

THKP-C liderlerinden Ulaş Bardakçı ve Mahir Çayan.



ğan gelmiş olacak ki, operasyonda yakın çatışma başlamadan önce herhangi bir ağır silah kullanımı olup olmadığını sorgulama gereği duymamışlardır.⁽²⁹⁾ Son olarak, yazının ilgili kısmında da geçen, askeri üniformaları olan militanların karanlığın bastırmasından da faydalanarak kaçma ihtimaline karşı eve girme yönünde karar verildiğine yönelik ilginç açıklamanın Britanyalılarca hiç de tuhaf karşılanmadığını vurgulayarak bitirelim. Arananlar listesinde olan ve boy boy fotoğrafları basılan eylemcilerin -üstelik dört bir yanı yüzlerce asker tarafından kuşatılmış bir evden gizlice çıkarak- askerlerin arasına karışma ihtimali üzerine hiç kafa yorulmamasının asıl nedenini de yukarıda ifade etmeye çalıştığımız reel politika düzlemi bağlamında düşünmek sanırım daha doğru olacaktır.

DİPNOTLAR

1) Türkiye sosyalizminin birinci dalgasını Türkiye Komünist Partisi'nin 1919-25 yılları arasındaki kuruluş süreciyle başlayan, tevkifatlarla ve gizli örgütlenmelerle hatırlanan, birbirinden farklı örgütlerden gelseler de Mustafa Suphi, Şefik Hüsnü, İstirakî Hilmi gibi isimlerin öne çıktığı sürece atfen kullanıyoruz. Birinci dalgayı Nazım Hikmet, Orhan Kemal, Hikmet Kıvılcımlı, Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel gibi aydın veya siyasetçilerin deneyimleri ile 1946 sendikacılığı olarak bilinen kısa süreli işçi sınıfı militanlığı ve o yıllardaki Türkiye Sosyalist Partisi girişimlerini kapsayacak biçimde genişletmek mümkündür. İkinci dalgayı ise arka planında 1950'lerdeki kentleşme ve sanayileşme olan, büyüyen işçi sınıfının taleplerini daha yüksekten dillendirdiği, sendikacılık hareketinin bir yandan kurumsallaşırken diğer yandan daha da militanlaştığı, devrimci gençlik hareketleri ve anti-empiryalist talep ve eylemler tarafından biçimlenen bir dönem olarak tanımlamak yerinde olacaktır. Türkiye

Mahir Çayan (1946-1972).



sosyalizminin ikinci dalgası 1960'lı yılların ikinci yarısında başlar, 1968-71 arasında yükselir ve nihayet 12 Mart 1971'de 68 kuşağının yenilgisiyle birinci evresini tamamlar. Kısa sürede toparlanmasının akabinde ise -bu sefer 78'liler olarak- yeniden yola koyulur ve 12 Eylül 1980 darbesine kadar da Türkiye siyasetinde önemli bir yeri işgal eder.

2) Bu isimler Mahir Çayan'ın lideri olduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (THKP-C)'nden Hüdaî Arkan, Nihat Yılmaz, Ertan Saruhan, Ahmet Atasoy, Sinan Kazım Özüdoğru, Sabahattin Kurt ve Saffet Alp; Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO)'ndan ise Ömer Ayna ve Cihan Alptekin'dir. Britanya arşivlerindeki belgelerde bu isimlerden aynı örgütün mensupları gibi bahsedilmekte; dolayısıyla THKO'nun aynı bir örgüt olduğunun bilinmediği anlaşılmaktadır. Britanyalıların bu detaydan bihaber olmaları anlaşılabilir. İlginç olan ise, bu hatanın ya da bilgi eksikliğinin dönemin Dışişleri Müsteşarı Orhan Eralp'ten kaynaklanmasıdır.

3) Çalışmanın son kısmında Britanya'nın Türkiye politikasının genel çerçevesini değerlendirirken, Britanya arşivlerinde tutulan ve kaynakçada künyesini verdiğimiz başka dosyalardan da yararlandığımızı ifade edelim. Ayrıca, arşivdeki belgelerin tamamının erişime açık olmadığını da not etmeliyiz. Bazı belgeler -hemen her dosyada olduğu gibi- devlet sırları ya da güvenlik hassasiyetleri gereği kaldırılmıştır. Bu belgelerden yazının akışı içinde bahsedilecektir.

4) Hadiseden Türk makamlarının da 27 Mart günü haberdar olduğu düşünüldüğünde İngiliz yetkililerin herhangi bir gecikme olmadan bilgilendirildikleri söylenebilir.

5) İsmet İnönü, olay üzerine yaptığı 27 Mart tarihli açıklamada bu eylemin idamların durdurulması amacıyla yapıldığını açık bir biçimde iddia eder. Oysaki bu tarih itibarıyla eylemcilerin taleplerini yazdıkları ve Ünye'deki radar üssünde bıraktıkları bilgi notu henüz ortaya çıkmamış ya da en azından varlığı resmi olarak kabul edilmemiştir. Nitekim İngilizler İsmet İnönü'nün açıklamalarına ilişkin hükümetten bilgi istediklerinde, böyle bir bilgi notu olmadığı yanıtını almışlardır. Söz konusu not ortaya çıktıktan sonra ise, yazışmalarda, İnönü'nün açıklamaları hakkında iki ihtimalden bahsedilmiştir: İnönü ya spekülasyon yapmıştır ya da eylemciler enformel bir link üzerinden İnönü'ye ulaşarak ayrı bir propaganda kanalı daha açmak istemişlerdir.

6) Dönemin Kanada Başbakanı, Kanada'nın günümüzdeki başbakanı Justin Trudeau'nun babası Pierre Trudeau'dur. Günümüzde, bir kısım solun da sempatiyle baktığı, Batı dünyasının sıra dışı bir siyasetçi ve devlet yöneticisi

hikâyesi çıkartmaya çalıştığı Justin Trudeau'nun diplomasi ve siyaset dünyasının bayağı aristokratik ilişkileriyle olan uyumunun carpıcı olduğunu ifade etmek gerekir. Konumuzla alakasız olan bu notu paylaşılmamızı okuyucunun anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

7) Sarell'in burada kullandığı ifadenin orijinali şudur: "It would be best for us to handle any negotiations concerning all three who have been captured. In this way there will be less risk of overdoing representation to the Turks"... Bu arada elimizdeki belgelerden Kanada'nın Türkiye ile ikili bir ilişki geliştirmekte pek de hevesli olmadığını, olayın gerçekleşeceği Kızıldere'ye temsilci göndermekle yetindiğini ve süreci Britanya aracılığıyla takip ettiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Kanada arşivlerine ilişkin herhangi bir belgeye sahip olmadığımızı da belirtmeliyiz.

8) Üç yıldızlı general olarak kodlanan rütbe korgeneral rütbesidir. 1972 yılında TSK'da az sayıda korgeneral olduğunu tahmin etmek zor değildir. Konunun mahiyeti de hesaba katılırsa, kastedilen kişinin dönemin Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarı Korgeneral Nurettin Ersin olma ihtimali hayli kuvvetlidir. Nitekim Ersin'in operasyon sırasında Kızıldere'de olduğu daha sonra yayınlanan Türkçe kaynaklarda da geçmiştir. Eger o kişi Ersin ise, kritik anlarda kritik görevler üstlenme misyonunun ileride de devam edeceğini söylemek gerekir. Ersin, ileride 12 Eylül'ün Kara Kuvvetleri Komutanı ve darbeden sonra oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi'nin beş üyesinden biri olacaktır. Son olarak Recep Tayyip Erdoğan ile Kenan Evren'in yan yana olduğu ikonik fotoğraf karesinin de Ersin'in 2005 yılındaki cenaze töreninde çekildiğini hatırlatmak suretiyle bu bahsi kapatalım.

9) Buradaki orijinal metin hemen hemen şöyledir: "Yabancıların [Mahir'lerin ve rehinelere] bir İngiliz Land Rover'ıyla [kentten] ayrıldıklarını haber alamadıklarına göre, yöre halkının ve ordunun gözleri kör olmuş olmalı."

10) Bu yapı başka kaynaklarda Alman Sosyalist Gençlik Örgütü olarak da geçmektedir.

11) SPD hükümetinin başbakanı meşhur sosyal-demokrat Willy Brand'tır. Böyle bir girişimden haberdar olması da kuvvetle muhtemeldir.

12) Bu kişilerin isimleri orijinal metinlerde geçmekle birlikte, isimler arşiv yetkilileri tarafından okunması mümkün olmayacak şekilde kapatılmıştır.

13) Güvenlik güçlerinin eve girmek üzere harekete geçtiği saat bazı belgelerde 16.10, bazılarında ise 17.00 olarak geçmektedir. Biz, daha ileri tarihli olduğundan ikincisini kullanmanın daha doğru olacağına kanaat getirdik.

14) İngilizler yaptıkları müzakerenin olumsuz sonuçlanacağını düşünmüş olacaklar ki şöyle yazarlar: "Türkler böyle bir şeyi izin vermede isteksiz olabilirler". Ancak yazıda da görüleceği üzere aynı gün gerekli izinler alınır, ertesi gün yola çıkılır ve 1 Nisan'da da olay yerine varılıp bahsi geçen inceleme yapılır.

15) Bu "küçük" patlamadan -yahut küçük patlama hissiyatı veren o sesin nasıl çıktığından- bahseden başka herhangi bir kaynak olmadığı gibi İngiliz belgelerinde bahsinin geçtiği tek yer de burasıdır.

16) Eve girme kararı verildiğinde İçişleri Bakanının, Jandarma Genel Komutanının ve Samsun Bölge Komutanının olay yerinde olduğu bilgisi İngiliz belgelerinde yer almasına karşın; olay yerinde oldukları sonradan kesinleşen -hatta belgesellere de konu olan- Mehmet Eymür gibi Milli İstihbarat Teşkilatı (MIT) ya da Özel Harp Dairesi mensuplarının varlığına ilişkin herhangi bir bilgi kaydı bulunamamıştır.

17) 4 Nisan tarihli başka bir belgeye göre Kürkcü, evin etrafının sarıldığını fark ettiklerinde teslim olmamak ve gerekirse -teknisyenler de dahil olmak üzere- evdeki herkesin öleceğine dair yemin ettiklerini söylemiştir. Kürkcü

kararını değiştirmesinin nedeni olarak da benzer eylemler örgütlemek ve yeni eylem timleri kurmak amacıyla oradan kurtulmanın daha doğru bir yol olduğuna kanaat getirmesi olarak açıklamıştır. Bu çok hassas olayla ilgili herhangi birini eleştirmek ya da suçlamak gibi bir amacımızın olmadığını önemle vurgulayarak bu detayı aktarmak istedik. Okuyucunun anlayışla karşılayacağını umuyoruz.

18) Otopsi raporuna göre, “üç rehine de hem kafalarından hem de göğüslerinden vurulmuştur [Rehineler], teröristler öldürülmeden 90 dakika kadar önce, yakın mesafeden [olduğu anlaşılan] 22 kurşun yarısıyla öldürölmüşlerdir”. Ayrıca, rehine cesetlerinin -rigor mortis denilen- ölüm katılığı durumunun başlamış, yaralardaki kanamaların ise durmuş halde bulunduğu da raporda yer almıştır. Büyökelçi bu bilgilere dayanarak şu çıkarımı yapmıştır: “Otopsi raporlarından belirleyebildiğimiz kadarıyla üç rehine de yakın mesafeden kafalarından vurulmuşlardır. Bu, bedenler Ankara’ya götüşöldüğünde elçilik tarafından yürütölen soruşturmada da doğrulanmıştır. Bedenlerin diğer kısımlarında yer alan yaralar uzman incelemesi gerektir[se de], rehinenin kafalarına aldıkları yaralar sebebiyle öldükleri anlaşılmaktadır.”

19) Aslında bu süreçte gerçekteşen birkaç küöük çaplı eylemden Britanya arşivlerinde de bahsedilmiştir. Dolayısıyla buradaki değerlendirmelerden, “hiç eylem yapılmadığı” anlamını çıkarmamak gerekir. Burada, Britanyalıların örgütöten yeniden inşasının önünü açacak, etkili, deyim yerindeyse -çıkış- eylemlerinden bahsettiği ve onun eksikliğine yönelik bir projeksiyon tuttıkları söylenebilir.

20) İngiltere’nin 1960’lı ve 70’li yıllar Türkiye’sindeki sağ siyasetleri karakterize eden anti-komünizmi yetersiz buldukları bazı iç yazışmalarda ağıktan ifade edilmiştir. Türkiye’de hali hazırdaki var olanlardan daha sofistike bir anti-komünizme ihtiyaç duyulduğunu belirten Britanya Hükümeti fiziksel şiddete dayalı bir anti-komünizmin başarısız olacağını vurgulamış, siyasal mücadele kadar -hatta ondan daha çok- ideolojik mücadeleye önem verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

21) AGSRO’nun İngilizce açılımı Association of Government Supervisors and Radio Officers’dır. Bu arada sendikanın dava açtığına yönelik bilgi olsa da, davanın sonucuna dair herhangi bir bilgi ya da belgeye rastlanmamıştır.

22) Bahsi geçen yasa Official Secret Act’tir.

23) Çalışmanın bu kısmı yazarın 2020 yılında *Mülkiye*

Dergisi’nin 44. sayısında yayımlanan “Britanya Arşivlerine Göre Türkiye’de Emek Hareketi ve Siyasal Çatışmalar (1967-1971)” adlı makalesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

24) Britanya hükümetlerine göre Türkiye’nin Batı Bloku’ndan uzaklaşıp SSCB ile yakınlaşmasından yana olan tek kesim sosyalistler ve onların etki alanındaki siyasal ve sendikal örgütler değildir. Sosyalist olmasalar dahi, üçüncü dünyacı eğilimleri olan Türkiye siyasetindeki bazı güç odakları da Batı dünyasıyla daha mesafeli, Doğu Bloku ile daha yakın bir dış politikadan yana olduklarından tehdit oluşturmaktadırlar. Asker, aydın ve öğrenci çevrelerinde etkili olan ve özetle “zinde güçler” olarak ifade edilen bu odaklar, Britanya’ya göre, Batı dünyasının temel kurumları olan parlamento ve seçim gibi mekanizmaları devre dışı bırakmayı hedefleyen, dolayısıyla, darbe veya ihtilal yoluyla iktidar olmayı amaçlayan, sonuç itibarıyla da demokratik değerlerden uzak siyasal eğilimleriyle başka bir tehdit unsuruna tekaböl etmektedirler.

25) Britanyalıları “aşırı sol” olarak nitelendikleri sosyalist parti veya hareketler kadar olmasa da bazı sağ oluşumların da Türkiye’deki siyasal istikrarı tehdit ettiğini ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, Osman Bölükbaşı’nın Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) için “faşist görünümlü” ifadesi kullanılmış, ilerleyen yıllardaki resmi yazışmalarda ise bu sefer “sağı öğrenci şiddeti” vakalarından da bahsedilmeye başlanmıştır.

26) Okuyucunun da dikkatini çekeceğı üzere bazı belgeler -ya da açıklamalara- göre bu süre iki saat on dakika kadar olduğundan “en az bir buçuk saat” ifadesini tercih ettik.

27) Bu benzetme operasyona katılan ve olay yerinde incelemelerde bulunan Britanyalı askeri ateşe tarafından “etkileyici ve yüksek öngörü sahibi” olarak nitelenen bir subayın ağızından aktarılmaktadır. Yeri gelmişken ayrıca belirtmek gerekir ki, incelediğimiz belgelerde doğrudan Britanyalıları tarafından dillendirilen ve özel olarak Mahir Çayan’a atfen kullanılan “manyak”, “kana susamış” gibi ifadeler de vardır.

28) Kızıldere’de hayatını kaybeden Saffet Alp’in operasyon sırasında değil sonrasında yaralı haldeyken infaz edildiğine dair iddialar söz konusudur. Dönemin başbakanı Nihat Erim’in yıllar sonra yayımlanan anılarında bu iddialarla -dolaylı yollardan da olsa- uyuşan kimi ifadeleri vardır.

29) Oysaki Kızıldere’de eve girilmeden önce evin birkaç roketle vurulduğuna yönelik görgü tanıklarının ifadeleri

vardır. O dönem itibarıyla Britanyalı yetkililerin roket detayından haberdar olmaması elbette anlaşılabilir bir durumdur. Ancak ağır silahların kullanılmadığı yakın sıcak çatışmalarda taraflar arasındaki kayıplarda bu denli dengesizlik olmasının böyle olayların yabancı olmaya Britanyalı yetkililerce bu denli normal karşılanması en azından ilginçtir.

KAYNAKÇA-1 (Arşiv belgeleri)

- FCO-9/614 (1967), Yıllık Rapor 1966, 02.01.1967.
- FCO-9/617 (1968), Türkiye’de Aşırı Sol, 18.05.1968.
- FCO-9/1308 (1970), Yıllık Rapor 1969, 01.01.1970.
- FCO-9/1466 (1970), Yıllık Rapor 1970, 31.12.1970.
- FCO-9/1468 (1971), Türkiye: İç Siyasette Durum, 27.07.1971.
- FCO-9/1468 (1971), Generallerin Performansı, 14.08.1971.
- FCO-9/1616 (1972), [Dosyada yer alan erişime açık tüm belgeler]

KAYNAKÇA-2 (Türkçe kaynaklar)

- Bianet (2010) *Fikret Alp Karacan: Saffet’in nasıl öldüröldüğünü bilmek istiyoruz*, 02.04.2010, <https://bianet.org/bianet/siyaset/121043-fikret-alp-karacan-saffetin-nasil-oluruldugunu-bilmek-istiyoruz> [Son Erişim: 20.02.2022].
- Cumhuriyet TV (2020) *Mahir Çayan ve arkadaşları nasıl öldüröldü? 30 Mart Kızıldere katliamı belgeseli*, <https://www.youtube.com/watch?v=nCyUiG3bIRU> [Son Erişim: 21.02.2022].
- Durmaz Ö. S. (2020) “Britanya arşivlerine göre Türkiye’de emek hareketi ve siyasal çatışmalar (1967-1971)”, *Mülkiye Dergisi*, 44 (3), 395-430.
- Hürriyet (2005) *12 Eylül’ün sessiz generaline veda*, 06.10.2005, <https://web.archive.org/web/20190722203610/https://www.hurriyet.com.tr/gundem/12-eyul-un-sessiz-generaline-veda-355516> [Son Erişim: 20.02.2022].
- Oda Tv (2018) *Kızıldere’de aslında ne oldu*, 03.04.2018, <https://odatv4.com/analiz/kizildere-de-aslinda-ne-oldu-03041802-136154> [Son Erişim: 20.02.2022].
- Sosyalist Kültür (2021) *Kızıldere Katliamının tanığı anlatıyor*, 20.03.2021, <https://www.youtube.com/watch?v=EUYTf09Kexg> [Son Erişim: 21.02.2022]



Saygıyla anıyoruz...

Komün Gücü ve Allah-Peygamber-Kitap kitapları üzerine yeni bir durum

Yıllardır Hikmet Kıvılcımlı'nın eserlerini yayıma hazırlayan, yayımlayan, yayımına katkıda bulunan Ahmet Kale, Kıvılcımlı imzasıyla yayımlanan 'Komün Gücü' adlı kitabın Süleyman Şaşmaz tarafından yazıldığını öğrendiğini, bu bilginin gerekirse tanıklıklarla belgeleneceğini söylüyor ve bir sahtekârlığı ifşa ediyor. Kale'nin 'Allah-Peygamber-Kitap' adlı kitap hakkında ise görüşleri farklı. Öyle gözüküyor ki, Kıvılcımlı'nın çilesi daha bitmemiş...

Ahmet Kale

1999 ve 2000 yıllarında Bumerang ve Tarih Bilimi Yayınları tarafından Dr. Hikmet Kıvılcımlı imzasıyla 2 kitap yayınlandı: 1999'da *Allah Peygamber Kitap*, 2000 yılında da *Komün Gücü* başlıklı kitaplar. Bu iki kitaptan özellikle *Komün Gücü* başlığı ile yayınlanan kitap Kıvılcımlı izleyicileri arasında tartışmalar yarattı. Genel kanı kitabın Kıvılcımlı'ya ait olmadığı, kitabı yayına hazırlayan ve önsözünü yazan Süleyman Şaşmaz tarafından yazılmış olabileceği idi. S. Şaşmaz ve çevresi de gizemli tavırlar takınarak bu kanıyı beslediler. Örneğin kendilerinden defalarca bu kitaplara esas olan metnin orijinali sorulduğunda "Emine Kıvılcımlı'dan Ahmet Cansızoglu eliyle bize daktilo metin geldi, biz de o pelür kâğıtlardan bastık, metni de saklamadık, ne varsa basılı kitaplarda" diyerek kuşkuyu artırdılar. Buna rağmen kitaplar yayıldı, başka başka yayınevleri tarafından yeni baskıları yapıldı. Üzerlerine seminerler, paneller, youtube çekimleri yapıldı, tezlere konu oldu. Ancak bütün bu yayımlara rağmen özellikle *Komün Gücü* kitabı üzerindeki kuşku ve tartışmalar süregeldi.

Uzatmadan bu yazının yazılmasının sebebine geleyim. Gereçekleri ve içinde bulunduğumuz durumu yazının devamına bırakayım.

Kıvılcımlı'nın ölümünün 50. yılı dolayısıyla İstanbul'da olduğum günlerde eskiden S. Şaşmaz çevresinde olan kimi arkadaşlar ısrarla beni arayıp görüşmek istediler. Görüştük. Bana önce Kıvılcımlı'nın tanıtımındaki gayretlerim için takdirlerini belirttikten sonra "arkadaş sen bu *Komün Gücü* ve *Allah Peygamber Kitap* eserlerinin Kıvılcımlı'ya ait olduğuna emin misin ki özellikle *Allah Peygamber Kitap* için bu kadar gayretle tanıtım yapıyorsun?" diye sordular. Ben de onlara özellikle *Komün Gücü* ile ilgili kuşkularımın sürdüğünü ama *Allah Peygamber Kitap* için Allah'ın adları ile ilgili bölüm dışında bir kuşku olmadığını söyledim. Görüşmemiz hem uzun sürdü hem de daha sonra birkaç kez daha görüştük. Özetle bana söylenenler şunlardı:

"Kitapların basıldığı yıllarda S. Şaşmaz çok güvendiği 5 kişiyi Bursa'da toplayıp onlara 'Arkadaşlar birkaç yıldır görüşlerimizi yayacak kitaplar, broşürler yazıp durduk ama bir yayıncılık sağlayamadık. Ben yeni bir taktik geliştiriyorum, görüşlerimi iki kitapta toplayıp onları Hikmet Kıvılcımlı imzasıyla yayınlamak istiyorum. Ben üslubu öyle güzel taklit ederim ki kimse anlamaz. Böylece Kıvılcımlı'yı okuyoruz diye beni okurlar ve görüşlerim yayılmış olur. Sizler de bunun tanıkları olacaksınız' der. Bu taktiğe, katılanların bazıları cılız itirazlar getirir de sonunda taktik uygulanır ve kitaplar Kıvılcımlı imzasıyla basılır. Hatta *Allah Peygamber Kitap* için önce 'İslam Tarihinin Maddesi' ismi düşünülür ama baskı aşamasında şimdiki ismiyle basılır."

Doğal olarak arkadaşlardan bu dediklerini belgelemelerini istedim. Arkadaşlar, bu konuda çok fazla tanıklığın olduğunu, o zaman yakın çevre olan 10-15 kişinin hepsinin bu konuyu bildiğini, kendilerinin ve bazı başka arkadaşların ulaşıldığı ve sorulduğu takdirde bu konuda tanıklık etmekten kaçınmayacaklarını söylediler. "S. Şaşmaz'ın o



Komün Gücü adlı kitabın Hikmet Kıvılcımlı'ya ait olmadığı, Süleyman Şaşmaz tarafından Kıvılcımlı imzasıyla yazılıp yayımlandığı söyleniyor.

zamanki yakın çevresi biliniyor ve hepsi de yaşıyorlar. Kolaylıkla ulaşıp tanıklıkları istenebilir. Kimileri hâlâ imanlı bir şekilde Şaşmaz'a bağlı davranabilir ama devrime ve Kıvılcımlı'ya karşı sorumluluk duygusu daha ağır basan arkadaşlar vardır ve bunlar tanıklığa da gerekirse belgelemeye de hazırlar" dediler.

Söz konusu olan kitaplardan *Allah Peygamber Kitap* için yazımın sonunda ayrı bir değerlendirme yapacağım. Öncelikle çok tartışılan *Komün Gücü* için yazayım.

Kitap 2000 yılında "2000 yılı armağanıdır, lütfen kabul buyurunuz" gibi ciddi olmayan bir cümleyle sunulur. S. Şaşmaz'ın yazdığı önsözde de "... Kıvılcımlı 30 yıl öncesinde iki binli yıllarda işimize yarayacak bir armağan gönderiyor bize..." denerek metnin yazılış tarihi olarak da 70 yılları işaret edilir.

Kitabın içindeki konulara, onların değerine ya da değersizliğine girmeyeceğim. Onlar ayrı bir inceleme ve tartışma konusu. Ancak yazarının itiraflarına göre eğer bu kitap öyle olmadığı halde Kıvılcımlı adına yayınlandıysa değeri falan kalmaz bence. Kıvılcımlı gibi bir sosyalizm ustasını böyle bir sahtekârlığa alet etmenin tartışılır ve bağışlanırlı bir yanı olamaz. Kendine ve tezlerine güvenmeyen birisi güvenlik ya da başka gerekçelerle mahlas dediğimiz takma isim kullanabilir elbette. Ama bunu tüm hayatı sosyalizm mücadelesi içinde geçmiş, sosyalizm literatürüne katkılarda bulunmuş bir ustanın adıyla yapmak ciddi bir sahtekârlıktır, ayrıca da ağır bir suçtur. Bunu yapan, bunun yapılmasına tanıklık edip 20 yıl da hiç sesini çıkarmayan hatta 20 yıl sonra bile sorulduğunda sosyalizme ve Kıvılcımlı'ya değil de kerameti kendinden menkul birine bağlılık göstererek sahtekârlığı inkâr edenler de bu suçun ortaklarıdır.

Kitabı Kıvılcımlı'nın adıyla basma gerekçesi olarak, "şimdiye kadar yazdıklarımız bir yankı getirmediydi, Kıvılcımlı imzasıyla yayınlarsak, millet onun diyerek benim görüşlerimi okur ve bana gelirler" denmiş. Ayrıca "ben üsluba hakimim öyle taklit ederim ki doktorcular bile anlayamaz" diye açıklanmış. Bu ikinci

cümle el hak doğru. Aşağıda sıralayacağım örneklerde görüleceği gibi hepimiz, tüm camia ters köşe olmuştuk. Sahtekârlığı yeterince anlamadığımız bir yana kendilerinin bir türlü yaygınlaştıramadığı bu metinleri yeniden yeniden basarak, tartışarak ekmeklerine yağ sürmüştük.

Önce kendimin yanılgısından başlayayım örneklemeye. 2014 Kasım ayında Bilim ve Gelecek Kitaplığı yayınlarınca basılan *Kıvılcımlı Külliyyatı* (Ayrıntılı Bibliyografya) kitabında "*Komün Gücü*" kitabını tanıtırken art arda yığınla itiraz ve kuşku sıralamışım. Kitabın adından başlayarak, içindeki ve metne esas olan birçok kavramın (Siklus Temeli, Kişiler Çağı, Çekirdek Altı Toplumu, Kişilerin Parçalanışı vs.) Kıvılcımlı'nın hiçbir kitap ve yazısında geçmediğini belirlemişim. Hollanda'daki arşivde böyle metinlerin olmadığını söylemişim. Kitabı yayınlayanların tüm ısrarlara rağmen metnin aslı hakkında tutarlı bir şey söylemediklerini, o yıllarda ikisi de ölmüş olan Emine Kıvılcımlı ve Ahmet Cansız'ın tanık saymalarını eleştirmişim. Bunlar yayınlayanların dediği gibi dağınık notlardan oluşuyorsa, "*Komün Gücü*" gibi, sanki Kıvılcımlı'nın böyle tamamlanmış bir eseri varmış gibi iddialı bir isim yerine "*Komün Toplumu Üzerine Notlar*" gibi daha sade, iddiasız bir başlıkla ve olduğu gibi yayınlanması gerekirdi de demişim. Ancak bütün bu tespitlerimden sonra "*Böyle bir araştırma ancak Kıvılcımlı*

cımlı çapında bir antika tarih araştırmacısı tarafından yapılabilirdi" demekten de geri durmamışım. Tam bir zokayı yutma hali. Bu yanılgının bilinçaltımdaki etkisiyle olsa gerek daha sonraları da *Komün Gücü* kitabı ile ilgili fazla tanıtıcı davranmamışım.

2000 yılındaki bu sahte imza ile yayınlanan kitabın 2. baskısı 2013 yılında Sosyal İnsan Yayınları tarafından yapıldı. Bu baskıya esas olan metni daha 2011 yılında o yayınevinin ortağı ve yöneticisi iken ben hazırlamıştım. Kitabın yayınevini notu bölümünü de yazmıştım ama yayınlanmasını iyice emin olana kadar geciktirmeye karar vermiştik. Yani o kitabın metni ve giriş notu benim hazırlığımdı. 2011 Ağustos ayında o yayınevinden ayrılmak zorunda kaldığımda yayına hazır biçimde masanın üstündeydi.

Sosyal İnsan Yayınları Aralık 2013'te yani benim ayrılmamdan 2 yıldan fazla bir süre sonra kitabı yayınladı. Önem verip benim hazırladığım metin mi diye bakmadım ama "*Yayınevinin Notu*" bölümü özensizliği anlamak için yeterliydi. Şöyle ki; tanıtım yazısı belli bir yere kadar aynı kalmış. Yukarıda kendi kitabım için sıraladığım bütün itirazlar korunmuş, "... *Komün Gücü*"nü yayınlamadan önce eser üzerindeki kuşkuyu kaldırmak için olabildiğince özen gösterdik. Yayınlanmasına çok önem veriyor ve istiyor olmamıza rağmen; sırf bu nedenle -geçen süre içinde kuşkuları

Dr. Hikmet Kıvılcımlı (1902-1971).



giderebilecek bir çözümü belki bulabiliriz düşüncesi ve ümidi ile-
serin basımını geciktirdik” dendikten hemen sonra “Yayinevi olarak, ‘Komün Gücü’ eserinin Dr. Hikmet Kıvılcımlı’ya ait olduğuna inanıyoruz” (ben vurguladım)” derler. Kendileri kendilerine sormadıklarına göre biz onlara soralım: Kuşku-larınızı kaldıracak ne gibi gelişmeler oldu ki böyle kesin bir hükme vardınız? Metinlerin aslı mı bulundu? Emine Kıvılcımlı ya da Ahmet Cansızoglu’ndan kalmış ikna edici belgeler mi buldunuz? Bu soruların cevabı hiç kimse için yok tabi. Tam bir bilmediğini bilmeme ve kuru iddiayla bilgisizliği örtme hali.

Nihayet 2018 Nisan ayında Derle-niş Yayınları da yeniden bastı *Komün Gücü* kitabını. Üstelik S. Şaşmaz’ın uydurduğu “Siklus Temeli” alt başlığını da kullanarak. Sunuş yazısında yukarda sıraladığımız kuşku-ların kimi de paylaşıldıktan sonra, “Ve yine ne yazık ki, elimizde ‘Tarih Bilimi Kitapları’ tarafından yayınlanmış metnin dışında bir nüshası bulunmamaktadır” dendiğine göre aynı yanlış-lara düşülmesi kaçınılmaz olmuştur. Yayınlayanlar önce Kıvılcımlı’nın

Ahmet Kale’nin kanaatine göre *Allah-Peygamber-Kitap*, Şaşmaz’ın müdahalelerinin olduğu, Kıvılcımlı’nın “İslam Tarihinin Maddesi” çalışmasından kalan notlardır.



Günlük Anılar’ından alıntılarla us-taların işlerini bitiremeden öldükle-rine dair Kıvılcımlı’dan aktarmalar yaparlar ve bunlardan Kıvılcımlı us-tanın kendisi için söylediği; “İşlerim-den hemen hiçbirisi bitmedi. Kimin bitmiştir ki? İçten örnek bildiğim Marks-Engels neyi bitirebildiler?” cümlesine dayanarak şöyle hüküm-lendirirler bu kitabı yayınlamalarını: “Bu eseri de (*Komün Gücü* de) Hikmet Kıvılcımlı’nın o bitmemiş işle-rinden biridir. Ne yazık ki gözden geçirme fırsatı bulamadığı çalışma-larındandır.” (Adı geçen sunuş yazı-sı s.13)

Burada da kesin hüküm var ama bilgi yok, belge yok. Orijinal metin bulunmamış, Hollanda’daki arşivde bu konuda bir belge yok, kimsenin itiraz edemeyeceği tanıklık da yok ama hüküm var “...bitmemiş işle-rinden biridir” diye.

Yine bilindiği gibi yanlışlar sade-ce alıntı yaptığımız bu 3 yerle sınır-lı değil. İrili ufaklı bütün doktorcu-lar bu zokayı yutmuşuz. Nitekim S. Şaşmaz’ın kendi çevresine “D. Kü-çükaydın kitaplardan alıntı yapıyor, M. Özler konuşmalarında referans olarak kullanıyor” diyerek böbürlendiği de aktarılıyor.

Görüldüğü gibi sahtekârlık amacına ulaşmış durumda. Yazdığı birkaç kitapla 1996-2000 yılları arasında çok çok sınırlı bir çevre dışında bir yankı yaratamayan S. Şaşmaz, büyük bir cüretle ve usta-nın ismine saygısızlıkla bu taktiği uygulamış ve 20 yılı aşkın bir zamandır da başarıyla uyutmuş hepimizi.

‘Allah - Peygamber - Kitab’ üzerine

Yukarda da yazdım, S. Şaşmaz Bursa’ya topladığı arkadaşlarına *Komün Gücü* ile beraber *Allah-Peygamber-Kitap*’ı da kendisinin yazdığını, bu kitaba önce “İslam Tarihinin Maddesi” ismini koymak istediğini ama sonradan böyle de-

ğiştirdiğini yayın faaliyeti sırasında en yakında olanlar söylüyorlar. Bu konuyu biraz açmamız gerek:

2011 yılı Mart ayında Sosyal İnsan Yayınları’nda, Kıvılcımlı’nın bazı yayınlanmış ve yayınlanmamış tarihle ilgili yazılarını *Tarih Yazıları* başlıklı bir kitapta derlemiştim. O kitaba aldığım yayınlanmamış yazılardan biri Kıvılcımlı’nın muhtemelen *Toplum Biçimlerinin Gelişimi* kitabına yazdığı ama kullanmadığı bir önsöz yazısıydı. O yazının bir yerinde şunları yazıyor:

“1938 Yavuz Davasında (Donanma Davası) gerek Osmanlı, gerek İslam Tarihinin Maddesi üzerine olan el yazmaları, gizli polisçe birer suç belgesi imişçe gasp edildi. Ve bir daha o el yazmalarının tek tük, eksik taslaklarından başka izini tozunu bulamadık. Hele Kur’an-ı Kerim’i satır satır izleyerek özenle temiz ettiğimiz ‘İslam Tarihinin Maddesi’ kitabının birinci cildi bağırta çağırta yok edildi. Söz verilmişken, yıllarca sonra bulunamadığı gerekçe-siyle geri verilmedi.” (*Tarih Yazıları* s.12. Ben vurguladım.)

Bu alıntıyı yaptıktan sonra ben de 2013 yılı Ekim ayında Bilim ve Gelecek Kitaplığı’yla bastığımız *Allah-Peygamber-Kitap*’ın tanıtım yazısında şunu demişim:

“Kur’an-ı Kerim’i satır satır izleyerek özenle temiz ettiğimiz ‘İslam Tarihinin Maddesi’ kitabının birinci cildi (abç), bağırta çağırta yok edildi’ derken, özellikle birinci cilt demesi dikkatimizi çekiyor. Elimizdeki kitap çok büyük bir olasılıkla kastettiği o birinci cildin dışında kalan kılıç artıkları.” (*Allah-Peygamber-Kitap*, s.7, Bilim ve Gelecek Kitaplığı)

Bugün de aynı düşüncedeyim.

Biraz daha ek yapayım konuya: Kıvılcımlı yurtdışına kaçmadan önce evinden 2 çuval kadar yazılarını Fuat-Latife Fegan çiftine emanet eder. Bu çuvalardaki yazıların akıbetini biliyoruz. Şimdi Hollanda’daki bir enstitünün arşivinde ve kullanımımıza hazır. O el yazmalarının ve diğer evrakların oralara gidişinin öyküsünü Latife Fegan’dan okuyoruz. Latife Fegan arşivin öyküsünü aktardığı yazısının bir yerinde; “Nitekim Ankara’dan Ünsal Gündoğan

adlı bir arkadaş, nasıl elde ettiğini pek bilmediğimiz, içinde elyazmaları bulunan bir zarfı İsveç'te bize ulaştırmıştı. İki çuvala ilave edilmiş tek katkı budur.” diye yazıyor. Ben o zarfın (Zarf değil 2 çanta olduğu da söyleniyor) içindeki el yazmalarının nasıl elde edildiğini kaynağından yeni öğrendim. Bu yazıda bizi ilgilendirdiği kadarını paylaşıp, *Allah-Peygamber-Kitap*'a bağlayayım.

Feganlara emanet edilen 2 çuvaldan başka neredeyse bir o kadar da Kıvılcımlı'nın evinde kalmıştır. Bunlar Emine Kıvılcımlı'nın sorumluluğundadır. Kıvılcımlı'nın ölümünden sonra ilk olarak TSİP'in yayınevi olan Tarih ve Devrim yayınları yöneticileri karargâh kurarlar Emine hanımın evine. Telif haklarını alıp epey kitap basarlar. Bir yıl sonra bu defa Orhan Aksungur ve ailesi girer devreye. Emine hanımı ikna edip TSİP'lilerin telif sözleşmesini iptal ettirip kendileri alırlar telif hakkını. 1975 yılında kurdukları “Vatan Partisi”ne kurucu da yaparlar Emine hanımı. Bu arada 31 Mart 1975'te 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulur. Hükümetin gerici faşist yapısından paniğe kapılan O. Aksungur, partisine ve yayınevine kilit vurdurup, Emine hanım dahil tüm parti yöneticilerini ve kendi aile efesini alıp Suriye'ye kaçarlar. Tabi Emine hanımın evindeki bütün Kıvılcımlı emeklerini de kendi zulalarına aktarırlar. Bu emekler 5 yıldan fazla ellerinde kalır. Oradaki yazıların sıkıyönetime kaptırılması, oradan kelle koltukta bir kısmının çıkarılıp F. Fegan'a ulaştırılması film senaryosu gibi bir öyküdür. Onu bırakalım şimdi. Kıvılcımlı'nın evinde kalan ve tamamı küçük boy 3 bavul kadar olduğu söylenen bu yazılar ve emekler 5-6 yıl bu grubun elinde kalmış yani. Orhan Aksungur “Vatan Partisi” ve Tarihsel Maddecilik yayınlarıyla cılız bir faaliyet yürütürler birkaç yıl ve bu grubun yayın işlerini de S. Şaşmaz idare etmektedir. Yani o el yazmalarının tamamına bakma şansı vardır o yıllarda. Oradan Kıvılcımlı'nın “İslam Tarihinin Maddesinin kılıç artıkları kaldı” dediği bölümü kendi zulasına almış olma ihtimali de yüksek kanımca.

1999 yılında *Allah-Peygamber-Kitap*'ı basarken önce adını “İslam Tarihinin Maddesi” koymaya kalkması da boşuna olmasa gerek. Kitabın içinin incelenmesi ayrı bir çaba konusu tabi. Ancak birbirinin kopyası gibi tamamı da “evrim ve determinizm içeren” Allah'ın isimleri bölümünün sığılığı ile Hz. İbrahim, Semitler, aşağı barbarlık, kurban geleneği gibi bölümlerin derinliği bize bazı ipuçları veriyor aslında.

Sonuç olarak benim kanaatim, *Allah-Peygamber-Kitap*, Şaşmaz'ın müdahalelerinin olduğu, Kıvılcımlı'nın “İslam Tarihinin Maddesi” çalışmasından kalan notlardır.

Neler olabilir?

Bu yazıyla 21-22 yıl önce yapılmış bir sahtekârlığı, işlenmiş bir ağır suçu anlatmaya çalıştım. Bu sahtekârlığı yapana ve bunu daha ilk gününden bilip de bugüne kadar gizleyip ortak olanlara ne desek, ne yapsak az. Kıvılcımlı ustanın ismini sahtekârlığa alet ederek ona yaşamı boyunca eziyet edenlerin saflarına katılmış oldular. Böylece de affedilmez ağır bir suç işlediler. Sahtekârlığı benimle paylaşan, gerekirse bu konuda tanıklık ederiz, bilgi ve belge de sağlarız diyen arkadaşlara şükran borçluyuz. Geç kalmış olsalar da doğru bir görev yaptılar.

Bundan sonra neler olabilir?

1) S. Şaşmaz ve yeminli müritleri bu konuyu külliyen inkâr edebilirler. O zaman iş, “bu konuda tanık, bilgi ve belge bulabiliriz” diyen arkadaşlara düşecektir. Ama buradan

ilan etmekten çekinmeyelim; bu ifşa burada bitmeyecek, teşhir bitene kadar sürecektir.

2) S. Şaşmaz'a körü körüne bağlı olanlar, “işte bakın Şaşmaz nasıl büyük bir teorisyen. Kıvılcımlı'dan ayırt edilemiyor, hatta 21. yüzyılda ondan bile ileri bir teori oluşturmuş diyebilirler. Yani Şaşmaz ve taraftarları bu ifşayı kendi lehlerine kullanmak isteyebilirler. Onlara Şaşmaz'ın bütün sıfatlarının en önüne “sahtekâr” ve “suçlu” ekinin geldiğini hatırlatır geçeriz.

3) Bu ifşanın şimdiye kadar adı geçen kitapları basan gruplarca nasıl karşılanacağı da önemli. Bakalım ne kadar ciddiye alacaklar. Burada sözüm Derleniş Yayınlarına tabi. Sosyal İnsan Yayınları artık cevap oluşturacak yapıda değil.

4) Sonuç olarak kitaplar 20 yıldır okur önünde ve en çok yayılması da yazan ve onun grubu değil, bizler yaptık. Dolayısıyla devrimci kamuoyunun tepkisi de önemli. Bu kitaplardan alıntılar yapılmış, araştırmalarda ve tezlerde yararlanılmış. Şimdi herkes bunların sahte imza ile yayınlandığını görmüş olacak.

5) Devrimci kamuoyunun da önemsememesi ve umursamaz davranması söz konusu olabilir. En sonunda bu ifşa bir zamanlar S. Şaşmaz'ın yakın çevresinde olan bazı sorumlular arkadaşlar eliyle ve benim aracılığımla yapılıyor. İsteyen inancak, teşhire katılacak ve bu türden sahtekârlıklara bir daha meydan vermemeye çalışacak ya da herkes kendi yordamınca davranacak.

Selam ve saygılarla...

Öyle gözüküyor ki, Kıvılcımlı'nın çilesi daha bitmemiş...





Web3 ve ademimerkeziyetçilik

Metaevren hakkındaki tartışmalar devam ediyor. Ama metaevrenin ne olduğu ve nasıl hayata geçirileceği hâlâ belirsiz. Şirketler, bulundukları yerden ve hedefleri doğrultusunda metaevreni anlamlandırmaya çalışıyorlar. Buna karşın bazen metaevren içinde bazen de ayrı olarak tartışılan Web3 daha somut bir hedefe sahip: Blok zinciri teknolojisiyle internetteki ademimerkeziyetçiliği yeniden inşa etmek. Hatta Web3'ün daha ademimerkeziyetçi bir toplumun altyapısını oluşturabileceğini öne sürenler var. Ağın teknik olarak ademimerkeziyetçi olması ağdaki sosyal, ekonomik veya politik ilişkilerin merkezi birimlere ihtiyaç duymaksızın, tamamen ademimerkeziyetçi biçimde örgütlenebilmesi için yeterli olacak mı?

Facebook'un adını Meta olarak değiştirmesinden sonra metaevren (metaverse) hakkındaki tartışmalar arttı. Yapay zekâ, nesnelerin interneti, blok zinciri gibi somut teknolojilerin aksine metaevrenin ne olduğu veya ne olacağı hakkında henüz bir görüş birliği olmadığı gibi sanal gerçeklik (Virtual Reality - VR), artırılmış gerçeklik (Augmented Reality - AR), Karma Gerçeklik (Mixed Reality - MR), blok zinciri, akıllı sözleşmeler vb teknolojileri metaevrenle cıralayıp yeniden pazarlamak da yaygınlaştı. Meta ve Microsoft'un yanında NVIDIA, Unity, InfiniteWorld, Matterport, Disney gibi birçok şirket, metaevreni kendi bulundukları noktadan tanımlamaya ve metaevrenin oluşum sürecini etkilemeye çalışıyorlar. Melek yatırımcılar ve risk sermayesi gelecek vaat eden metaevren girişimlerinin peşindeler. Daha şimdiden metaevrende arsa satanlar ve bunları satın alanlar var!

Metaevren, başta Meta olmak üzere büyük şirketlerin inisiyatifinde geliyor ve anımlanıyor. Son zamanların bir diğer tartışma konusu Web3'de ise daha çeşitli aktörler var. Büyük şirketler dışında küçük

girişimler ve bağımsız teknoloji meraklıları da geliştirdikleri yenilikçi teknolojilerle Web3'ün gelişimine yön vermeye çalışıyorlar. Web3, medyada çoğunlukla metaevrenle ilişkisi bağlamında ele alınıyor, zaman zaman da metaevren ve web3 birbirinin yerine geçecek biçimde kullanılıyor. Ancak kripto paralar, blok zinciri, akıllı sözleşmeler gibi teknolojiler hem metaevren hem de web3 için önemli olmakla beraber her ikisinin internetin geleceği hakkında farklı ve birbiriyle çelişen vizyonları var.

Her şeyden önce metaevrenin spekülâtifliğine karşın Web3'ün Web2'nin yarattığı sorunlara karşı somut çözümleri var ve söz konusu sorunların Web3 ile aşılabileceğini öne sürüyor. Bu arada Web3'e geçmeden önce Web3'ün öncellerinin de coşkuyla karşılandığını ve Web1 gibi şimdi kötü adam olan Web2'nin de büyük umutlarla ortaya çıktığını hatırlamakta yarar var. Tim Berners Lee tarafından 1990'ların başında geliştirilen Web sayesinde internet daha geniş bir kesim tarafından kullanılmaya başlandı. 1990'lardan 2000'lerin başına kadar egemen olan Web1 paradigması, enformas-

Sonuçta, insanların sadece okuduğu Web1'in aksine insanların hem okuduğu hem yazdığı (bir diğer deyişle hem tükettiği hem de ürettiği) bir ortam oluştu. Web2, sosyal ve ekonomik etkileşimleri etkiledi. Wikipedia, Facebook, Twitter, Youtube

Web3, Web2'deki sorunları (özellikle sahiplik ve kontrolle ilgili olanları) dikkate alarak ademimerkeziyetçiliği yeniden gündeme getiriyor ve blok zinciri teknolojisi üzerinde çalışacak daha ademimerkeziyetçi bir internet kurguluyor.

Bu yazıda, Web3 taraftarlarının ademimerkeziyetçilik iddialarını ele alacağım. Fakat buna geçmeden önce Web3'ü savunanların homojen bir kitle olmadığını özellikle belirtmek isterim. Web3'ün bir pazarlama sözcüğünden ibaret olduğunu





Web3 başlığı altında sunulan blok zinciri, akıllı sözleşmeler, kripto paralar, DAO'lar vb. teknolojiler internetin geleceği açısından önemli.

savunan Elon Musk'ın "Web3'ü gören var mı?" sorusuna şimdilerde bitcoin ile ilgilenen Twitter'ın kurucusu ve eski CEO'su Jack Dorsey "a'yla z arasında bir yerde" yanıtını vererek sosyal medyada a16z adını kullanan Andreessen Horowitz adlı risk sermayesi şirketine bir gönderme yapmıştı. Dorsey, Web3'ün gerçek sahibinin risk sermayesi (venture capital) olduğunu belirtiyor. Dorsey'e göre Web3, farklı bir etiketle ortaya çıkan yine merkezi bir varlık. (bkz. <https://www.nytimes.com/2022/01/18/business/dealbook/web3-venture-capital-andreessen.html>).

Dorsey'in bu uyarılarına rağmen, şimdi Web3 başlığı altında sunulan blok zinciri, akıllı sözleşmeler, kripto paralar, DAO'lar vb. teknolojilerin internetin geleceği açısından önemli olacağını düşünüyorum. Peki Web3, ademimerkeziyetçi sosyoekonomik ilişkilerin yaygınlaştırılmasında gerçekten başarılı olabilir mi? Önce, ademimerkeziyetçiliğin ne olduğuna ve blok zinciri tartışmalarındaki yerine bakalım.

Merkeziyetçi, ademimerkeziyetçi ve dağıtık ağlar

Şimdiye kadar denenen ademimerkeziyetçi ve dağıtık teknolojiler, karşı çıktıkları merkezi sistemlerin yerini alamadılar ama söz konusu sistemlerin kayda değer sosyal ve ekonomik etkileri oldu. BitTorrent dosya paylaşım protokolü, telif hakkı karşıtı siyasi hareketlerin yükselişine katkıda bulundu ve bazı ticari uygulamaları değişime zorladı. Tor

ağı, dünyanın dört bir yanında sansüre ve gözetime karşı hâlâ güvenli bir iletişim sağlıyor. Sosyal ağlar veya web siteleri yasaklandığında insanlar ücretsiz ve kullanımı kolay Tor ağına bağlanıyorlar. Ve şimdi de bitcoin ile başlayan macera akıllı sözleşmeler, DAO'lar (Decentralized autonomous organization - Ademimerkeziyetçi Otonom Organizasyonlar) ve Web3 ile devam ediyor.

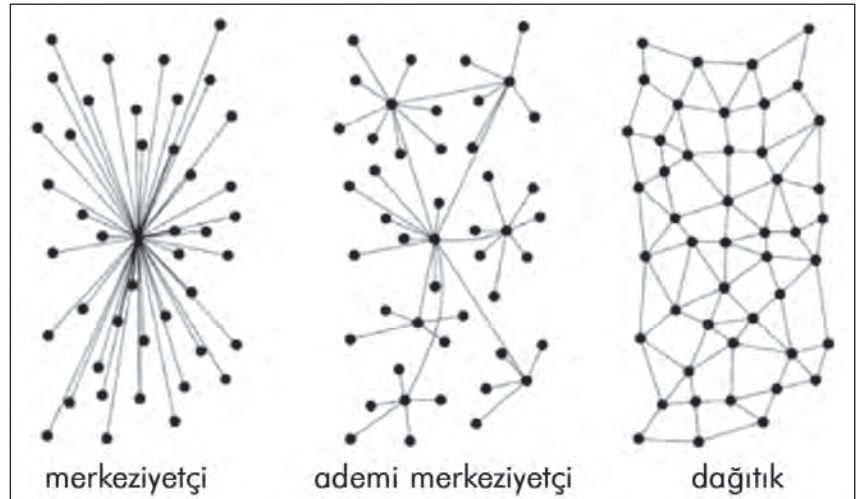
Bir ağda düğümler (node) arasındaki ilişkiler ağın özellikleri, olanakları ve sınırlılıklarını belirliyor. Baran'ın (1964) çalışmasına göre ağ yapısını üç başlık altında inceleyebiliriz: Merkezi, ademimerkeziyetçi ve dağıtık.

Merkezi ağlarda (centralized), tüm düğümler tek bir merkeze bağlanıyorlar. Ağdaki herhangi iki düğüm arasındaki ilişki merkezin aracılığıyla gerçekleşiyor. Dolayısıyla merkeziyetçi ağlar, sansür ve gözetim için elverişli bir ortam sağlıyor. Ayrıca merkezdeki bir sorun dü-

ğümler arasındaki iletişimi de kesiyor. Ademimerkeziyetçi (decentralized) ağlarda ise hiyerarşik bir ağ yapısı var. Hiyerarşinin en altındaki düğümler, onları hiyerarşide bir seviye daha yüksek olan bir düğüme bağlayan bir yıldız ağının parçası. Ademimerkeziyetçi bir ağdaki birkaç düğümden sorun olsa bile hala birbirleriyle iletişim kurabilecek düğümler var. Dağıtık ağlar ise her düğümün diğer düğümlerle aşağı yukarı aynı sayıda bağlantıya sahip olduğu ağlar. Ağdaki bir düğüm görevini yerine getiremese bile herhangi iki düğüm arasındaki iletişim kesilmez; sadece ağda iletilen mesajın kat edeceği mesafe artabilir.

Bir ağın dağıtıklık derecesi sorunlara karşı direncini belirler. Dağıtıklık, ağın genelinin bir düğümü işleten kişi, şirket veya örgütten bağımsız kalabilmesi için kritiktir. İnternetin dağıtık değil de ademimerkeziyetçi bir yapıya sahip olması şirketlerin ve hükümetlerin interneti kontrol edebilme olanaklarını artırdı. İnternet, genel olarak dağıtık bir mimariye sahip olmasına rağmen merkezi sunucu, hizmet ve platformlara bağlanan kullanıcılar onu merkezi sanal bir ağ olarak deneyimler. Web1 sonrasında hem iş modelleri hem de teknik yollarla güçlendirilen bu yapı Amazon, Google, Facebook gibi şirketlerin daha da merkezileştirilmiş sanal iletişim veya ticaret ağları kurmalarını sağladı (Bodo, Brekke ve Hoepman, 2021).

Fakat merkeziyetçilik, çoğu zaman bir tercihten çok zorunluluktur. Aşırı ademimerkeziyetçi ve dağıtık ağlar sansür, gözetim ve ağdaki





teknik aksaklıklara karşı dirençli olmalarına rağmen ağdaki eşgüdümü sağlayacak bir merkezin olmaması iletişimde sorunlara neden olabilir. Bu görevi, ağda tanımlanan protokoller üstlenir. Protokolün birinci görevi, ağdaki eşgüdümü sağlamaktır. Ağdaki her bir düğümün, ağın gerçek zamanlı genel durumunu bilebilmesi zordur. Örneğin, ağdaki bir yazıcıyı çok sayıdaki düğüm aynı anda kullanmak istediğinde işler karışabilir. Bu nedenle taleplerin bir sıraya göre yerine getirilmesi ve talepte bulunanların bilgilendirilmesi gerekir. Protokolün ikinci görevi ise ağın çıkabilecek sorunlara karşı sürekliliğini sağlamaktır. Bu sorunlar, elektrik kesintisi gibi teknik bir sorun nedeniyle ağdaki bir düğümün görevini yerine getirememesi olabileceği gibi ağın bir düğüm veya düğüm grupları tarafından yanıtılmak istenmesi de olabilir (age).

Fakat ne internette kullanılan TCP/IP ne de blok zincirinde kullanılan protokoller, sistemi ve sistemin işleyişini bütünüyle tanımlayamaz ve düzenleyemez. Zaman içinde değişen ve çeşitlenen gereksinimler ya da protokolün çözemeyeceği sorunlar olabilir. Ağ veya protokol, kendi başına bir çözüm üretip uygulamayacağı için bunu yerine getirecek kişi ve grupların olması gerekir. Dağıtık ağları yöneten protokollerin bakımı ve geliştirilmesi, genellikle bürokratik örgütler, meritokrasi veya karizmatik liderlere dayalı merkezi, hiyerarşik, kapalı veya karizmatik otorite biçimleri tarafından kontrol edilir (age). Dolayısıyla teknik altyapının ademimerkeziyetçi yapısı bazı toplumsal ilişkileri ademimerkeziyetçi biçimde organize

edebilmesine karşın temeldeki yönetsim ilişkileri bundan bağımsızdır.

Eğer belirli bir yönetim yapısı yoksa gönüllü katılıma dayalı dağıtık ağlar, bölünme veya çatallanma (forking) ve yeni kuralları altında yeni bir ağın kurulmasıyla karşı karşıya kalabilir. Fakat çatallanma her iki taraf için de risklidir. İnisiyatif alıp çatallanmayı gerçekleştiren taraf yeterli destek bulamayabilir. Kalan taraf ise yetersiz olduğu ortaya çıkmış kurallarla yoluna devam etmek zorunda kalabilir. Dış yönetim mekanizmaları için atılacak adımlar ağın ademimerkeziyetçiliği ve verimliliği hakkında birtakım tercihlerde bulunmayı gerektirebilir. Fakat Bodo vd.'nin (2021) belirttiği gibi çeşitli çabalara rağmen, bugüne kadar hiçbir dağıtık ağ, dağıtık ve etkin bir yönetsim biçimi geliştiremedi.

Peki, daha merkezi mimarilerden daha ademimerkeziyetçi mimariler neden tercih ediliyor? Bilgi güvenliği açısından bunun en önemli nedeni öncelikle ağın bir bütün olarak tek bir düğüme bağlı olmaması. Diğer bir deyişle merkezi bir zaafı yok. Böylece ağdaki verilerin her zaman erişilebilir olması sağlanır. Örneğin bir bankanın merkezi sunucularına erişimde yaşanacak bir sorun hem yeni işlem yapmayı hem de eski işlemleri incelemeyi engeller. Ya da bilgisayar korsanlarının banka merkezindeki sunucu-

lara saldırısı işlemleri engelleyebilir veya yavaşlatabilir. Ancak bitcoinde kayıtlar birden fazla bilgisayarda tutulduğundan tek bir yere saldırarak işleyişi aksatmak veya kayıtları değiştirmek olanaklı değildir.

Ama daha önemlisi ademimerkeziyetçi ve dağıtık mimarilerin asimetrik iktidar ilişkileri üzerindeki etkisidir. P2P (Peer-to-peer - Eşten eşe) dosya paylaşımının telif haklarında, Tor'un sansüre karşı mücadelede ve bitcoinin finans işlemlerini aracısızlaştırmada doğrudan iktidar ilişkilerini hedef alan çabalarının kayda değer sosyoekonomik etkileri olmuştur.

Ancak geçmişte internetin öncülerinin şimdi de bazı Web3 taraftarlarının ısrarla üzerinde durduğu ademimerkeziyetçilik sadece teknik bir tartışma konusu değildir. Becker (2019) blok zinciri ve ademimerkeziyetçiliği tartıştığı çalışmasında ademimerkeziyetçiliği *a priori* bir kavram olarak ele almak yerine teknolojiyi tanımlayan söylemler temelinde ele alıyor. Becker'e göre (2019) ademimerkeziyetçilik, kendi kendini organize eden bir sosyal düzen, teknoloji ile sağlanacak eşgüdüm ve yıkıcı sosyal değişim hedeflerini içeren metaforik bir güce sahip.

Nakamoto, bitcoini duyurduğu yazısında bitcoinin elektronik paranın tamamen P2P bir versiyonu olacağını ve çevrimiçi ödemelerin bir finansal kurumdan geçmeden doğrudan bir taraftan diğerine gönderilmesine izin verileceğini belirtiyordu. Blok zinciri, güçlü araçların egemen olduğu bir sistem yerine, kendi kendini organize edebilen bir sosyal düzen hedefliyordu. Bireyler ve kurumlar arasındaki dikey ilişkiler yerine bireyler arasındaki yatay ilişkileri öne çıkarıyordu. Bu bağlamda, Wall Street'ten Gezi'ye birçok toplumsal harekette gördüğümüz yetkililere güvensizlik; öz-yönetim, özerklik ve doğrudan demokrasi talebi ile karakterize edilen yatay örgütlen-

Hedefin Boyutu	Dışa vurum	Düşünce Geleneği
Sosyal Düzen	Kendi kendini organize etme	Liberter (ör. Jean-Jacques Rousseau)
Eşgüdüm Tarzı	Otomatikleştirilmiş	Sibernetik (ör. Stafford Beer)
Sosyal Değişim	Yıkıcı	Joseph Schumpeter

me düşüncesinin bir diğer örneğiydi. Dünyayı hükümetlerin ve merkez bankalarının kontrolünden çıkarmak isteyen bitcoinin çıkışının 2008 krizinin hemen sonrasına denk gelmesi pek rastlantı gibi görünmüyor.

Becker'e (2019) göre blok zincirinin kendi kendini organize etme fikri, bireysel özgürlüğü temel bir ilke olarak destekleyen liberter düşünce çizgisine yerleştirilebilir. Jean-Jacques Rousseau'da olduğu gibi halkın doğrudan kontrolü altında, devletin genel ve ortak çıkar temelinde yönetildiği radikal bir toplum idealinin izlerini taşır.

Kendi kendini organize eden bir sosyal düzen uygulama vizyonuna bağlı olarak sosyal ilişkileri blok zinciri ile otomatikleştirmek de blok zinciri uygulamalarında önemli bir yere sahip. Bu bakış açısına göre güven ilişkilerinin teknik algoritmalar ve kriptografik mekanizmalar ile düzenlendiği bir uzlaşma makinesi olarak çalışan blok zinciri, insani güvenin yerini alıyor. Böylece sözleşmeleri uygulama, işlemleri doğrulama veya arka plan kontrollerini yapma gibi görevleri yerine getiren araçların ortadan kalkmasıyla iş süreçlerini tam olarak otomatikleştirme olanağı doğuyor.

Yazının devamında göreceğimiz DAO'lar (Ademimerkeziyetçi Otonom Organizasyon) akıllı sözleşmeler ve algoritmalar aracılığıyla eşgüdümü sağlayacak otomatik organizasyonlar oluşturmayı hedefliyor. Becker (2019), sosyal ilişkilerin otomatikleştirilmesi düşüncesini Şili'nin Cybersyn projesinde denenilen (ama

darbe nedeniyle yarım kalan) siber-netik düşünceye benzetiyor.

Blok zincirine çıktığı ilk zamanlardan beri büyük bir yıkıcı güç atfediliyor. Bazıları blok zincirini webden sonra gerçekleşen, en büyük değişim potansiyeline sahip bir teknoloji olarak görürken, bazıları daha ileri giderek blok zincirinin elektrik ve internetten sonraki en büyük yenilik olduğunu iddia ediyor. Becker (2019), teknolojilerin sosyal değişimi çevrelemesi fikrinin Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" kavramına kadar götürülebileceğini belirtiyor. Schumpeter'in yeni teknolojiler aracılığıyla yeni pazarlar ve pazar ilkeleri oluşturan ve böylece mevcut pazarları ve geleneksel kural örüntülerinin bozulmasını sağlayan yaratıcı yıkımının izlerini blok zincirinin dünya ekonomisinde devrim yaratma potansiyelinden söz eden yazılarda görebiliyoruz.

Bu bağlamda, akıllı sözleşmeler ve DAO'lar, blok zincirlerinin gerçek potansiyelini, spekülasyon kriptopara işlemleri dışında kullanılabilmesi yerleri göstermesi açısından önemli bir konu.

DAO (Ademimerkeziyetçi Otonom Organizasyon)

"DAO, Ademimerkeziyetçi Otonom Organizasyon anlamına geliyor. Basitçe ademimerkeziyetçi otonom organizasyon, etkileşimin bir aracı üzerinden gerçekleşmediği organizasyon. Sansüre karşı etkili araçlara sahip olmak önemli. Toplum olarak çok geliştik ama hükümet yapılarımız hâlâ yüzlerce yıl-

lık. Uzun bir monarşi dönemi yaşadık ve bu çok merkezi bir yönetim biçimiydi. Bu gücü biraz daha yayan demokrasilerle büyük bir evrim geçirdik. Şirketler, güçleri açısından, ulus devletlerin yerini alıyor. Şu anda Facebook'ta yaşayan bir dijital serfsiniz. Toprağı işliyor ve ekiyorsunuz. Sonra tüm faydaları ve değerleri çekip alıyorlar. Ürünün siz olduğunuz yerde ücretsiz bir hizmet. Sistemler kendilerini devam ettirme eğilimindedir. Başka bir deyişle, kapitalizm piyasa için en iyisini yapma eğilimindedir. Belki de piyasayı oluşturan tüm bireyler için en iyisi değildir. Silikon Vadisi, birinci dünya sorunlarını çözmeye çalışan projeleri veya şirketleri finanse etme eğilimindedir:

"- Yemeğinizi nasıl 5 dakika daha hızlı alabilirsiniz?

"- Uber'inize nasıl 2 dakika daha hızlı erişebilirsiniz?

"Blok zinciri teknolojisiyle, gerçek sosyal fayda üretecek ve insanlığın en az değer verilen kısımlarına değer sağlayacak girişimleri finanse etme yeteneğine sahibiz. Bu, sistemleri inşa etmenin en eşitlikçi yolu.

"Kültür, ulus-devletin idare edebileceğinden daha hızlı hareket ediyor. Geleneksel devlet kurumlarının başarısız olması çok uzun zaman alır ve başarısız olduklarında genellikle şiddet vardır; bu yüzden onların başarısız olmasına izin vermemeye çalışırız. Ancak bugün, tarihte ilk kez, insanların öldürülmesine gerek kalmadan yeni yönetim modellerini gerçekten deneyebiliyoruz. Bu yönetim modellerini oturduğumuz yerden deneyebiliyoruz. Matematik aleminde bir algoritmayı silahla tehdit edemezsiniz. Çünkü onu durduramazsınız ve açık kaynak kodludur. İnternette indirebilir ve test edebilirsiniz. Kodu geliştirebilir ve beğenmezseniz kodu alarak başka bir proje başlatabilirsiniz. Ve daha büyük yönetim yapıları oluşturmak için grupların birbirine bağlanabileceği araçlara sahibiz..."

Yukarıdaki ifadeler, DAO ağlarından biri olan Aragon'un *The Fight For Freedom* adlı videosundan (<https://www.youtube.com/watch?v=AqJIWmiAidw>). Aragon'un web sitesinde de DAO'yu oluşturu-

Daha merkezi mimarilerdence daha ademimerkeziyetçi mimariler neden tercih ediliyor? Bilgi güvenliği açısından bunun en önemli nedeni öncelikle ağıın bir bütün olarak tek bir düğüme bağlı olmaması. Diğer bir deyişle merkezi bir zaafı yok.



ran harfler şöyle açıklanıyor (<https://blog.aragon.org/what-is-a-dao/>):

D (Decentralized – Ademimerkeziyetçi): Çevrimiçi, küresel ve sansürlenemez.

A (Autonomous - Otonom): Öz yönetim.

O (Organization - Organizasyon): Ortak hedefler etrafında eşgüdüm ve işbirliği.

Aragon'un sayfasında da Web2'de çıkan sorunların Web3 ile aşılabileceği vurgulanıyor:

“Web1'in ilk aşamalarında yayıncılık demokratikleşti ve herkes basit bir web sitesini kodlayıp blog yazmaya başlayabilirdi. Web2, bu faaliyetleri Google, Facebook ve Squarespace gibi dev platformlar aracılığıyla dünya çapında ölçeklendirdi. Web3, hizmet sağlayıcıların açık kaynaklı yazılımlarla ve ortak hedefler üzerinde birlikte çalışan küresel olarak dağıtılmış kişilerle yer değiştirdiği bir sonraki dalgadır.”

Bu iddianın temelinde de blok zinciri ve akıllı sözleşmelere dayanan DAO'lar var. DAO'yu kısaca, “Akıllı sözleşmeler olarak adlandırılan bilgisayar programları olarak kodlanmış kurallar aracılığıyla yürütülen bir organizasyon” (Chohan, 2017) olarak tanımlayabiliriz. Akıllı sözleşmeler ise sözleşmede tanımlanan önkoşullar yerine getirildiğinde blok zinciri ağındaki bir işlemi veya olayı gerçekleştirecek yazılım kodları. Kod, akıllı sözleşmenin taraflarının birbirleriyle etkileşim kurmayı kabul ettiği kuralları içeriyor. Önceden tanımlanmış kurallar karşılanırsa ve karşılandığında, anlaşma otomatik olarak blok zinciri ağına uygulanıyor. İşleyişi şöyle özetleyebiliriz (Tse, 2020):

1) Kullanıcılar sözleşmenin orijinallliğini garanti etmek için dijital imzalarını kullanarak sözleşmeyi oluştururlar.

2) Akıllı sözleşmeyi alan kullanıcılar, geçerliliğini kontrol eder ve blok zincirindeki madencilik faaliyetleri ile onu yeni bloka dahil eder.

3) Kullanıcılar akıllı sözleşmeyi içerdiği talimatlara göre yürütürler. Sonuç elde edildikten sonra, kullanıcıların sonucu yeni bir bloka dahil etmek ve daha sonra blok zincirinde

yayınlamak için madencilige ihtiyacı olacaktır.

4) Sonucu içeren bir blok alan kullanıcılar akıllı sözleşmeyi yeniden hesaplayıp sonucu alınan sonuçla karşılaştırarak doğruluğunu test ederler; sonucu kabul eder ya da reddederler.

Voshmgir (2021) akıllı sözleşmeleri önceden tanımlanmış koşullar yerine getirildiğinde ve karşılandığında değer veya erişimin kilidini açan kriptografik bir kutuya benzetiyor. Böylece sözleşmeler, yönetim kurallarını ve iş mantığını birkaç kod satırına yerleştirmek için kamuya açık ve doğrulanabilir bir yol sağlıyor; bir P2P ağına çoğunluk mutabakatı tarafından denetlenebiliyor ve uygulanabiliyor. Akıllı sözleşmeler (age);

- Bir aracı olmaksızın kendi kendini doğrulayabiliyor.

- Gerekli koşullar gerçekleştiğinde işlem bir aracı olmaksızın otomatik olarak gerçekleşiyor.

- Değiştirilmeye karşı dayanıklı ve ağına mutabık kaldığı bir sözleşme değiştirilemiyor.

- Yasal zorunlulukları otomatikleştirebilir. Doğru şekilde kodlandığında, şu anki hukuk sisteminden daha az maliyete daha güvenli sözleşmeler sağlayabilir.

- Daha şeffaftır.

- Daha az aracı içerir.

- İşlem maliyetleri daha azdır.

Akıllı sözleşmeler taraflar arası para transferi gibi basit işlemlerde kullanılabileceği gibi tapu kayıt-

ları ve fikri mülkiyet gibi her türlü mülkiyet ve mülkiyet hakkının tes-cili veya paylaşım ekonomisinde akıllı erişim kontrolünün yönetimi için de kullanılabilir. Bankacılık, sigorta, enerji, e-devlet, telekomünikasyon, müzik ve film endüstrisi, güzel sanatlar, ulaşım, eğitim vb. alanlarda avukatlar, komisyoncular, bankacılar, kamu yöneticileri gibi araçların yanında internet platformlarını da aradan çıkarmak için kullanılabilir. Ya da ademimerkeziyetçi sosyal ağların inşasında kullanılabilir. Böylece Steemit gibi merkezi olmayan sosyal ağlarda denendiği gibi platformun veri üzerindeki tekeli ortadan kaldırılabilir ve kullanıcıların katkıları ödüllendirilebilir (age).

Akıllı sözleşmeler çalıştırıldıklarında başka bir akıllı sözleşmeyi tetikleyerek bir akıllı sözleşmeler zincirinin yürütülmesini sağlayacak şekilde kodlanabilir. Akıllı sözleşmelerin otomatik kendi kendini yürütme özelliği DAO'ların gerçekleştirilebilmesini sağlar. ethereum.org portalında açıklandığı gibi DAO'ların bitcoin gibi yine bir aracısız güven ihtiyacından doğduğu belirtiliyor. DAO'lar sayesinde, para ve finansman gerektiren işlerde internet üzerinde bir araya gelen ve birbirini tanımayan kişiler aracısız biçimde birlikte çalışabilirler; bu da küresel işbirliği ve koordinasyon için yeni olanaklar yaratır. DAO'ların geleneksel organizasyonlar karşısında bazı avantajları da vardır (<https://ethereum.org/tr/dao/>):

DAO'lar (Ademimerkeziyetçi Otonom Organizasyon) akıllı sözleşmeler ve algoritmalar aracılığıyla eşgüdümü sağlayacak otomatik organizasyonlar oluşturmayı hedefliyor.





DAO'lar, internette yaşayan ve özerk olarak var olan, dağıtık organizmalar veya internet grupları olarak görülebilir.

Portalda DAO'ların nasıl kullanılabilceği hakkında örnekler de var. Örneğin bir yardım kuruluşu, dünyanın herhangi bir yerinden üyelik ve bağış kabul edebilir; üyeler, bağışların nasıl harcanacağına karar verebilir. Fonlarını ofis alanları ve yazılım abonelikleri için bir araya getiren bir freelance ağı oluşturabilir. Yatırım sermayesini bir araya toplayan ve girişimlere oy veren bir girişim fonu oluşturulabilir ve geri ödenen para daha sonra DAO üyeleri arasında yeniden dağıtılabilir.

DAO'nun nerede ve nasıl kullanılabilceği hakkındaki başlıca örneklerden biri de firmaların hissedarları ve yöneticileri arasındaki çelişkinin yönetimi hakkında. Yöneticilere firmanın işleyişine ilişkin karar verme sorumlulukları devredildiğinde, hem devredilen yetki hem de bilgiye asimetrik erişim, yöneticilerin fırsatçı ve hissedarların çıkarlarıyla tutarsız bir şekilde hareket etmelerine neden olabilir. Bu sorunu aşabilmek için çeşitli yönetim stratejileri olmasına rağmen her birinin maliyeti vardır.

DAO'lar, tüm hissedarların karar sürecine katılımını sağlayarak ve kararları koda çevirerek yöneticilerin olası fırsatçı davranışlarının önüne geçilebilmesini sağlar (Tse, 2020).

DAO'lar açık kaynaklıdır, dolayısıyla şeffaftır ve iyi tasarlanmışsa bozulmaz. Kuruluşun tüm işlemleri bir blok zinciri ağı tarafından kaydedilir ve korunur. Kod yükseltme önerileri, ağdaki herkes tarafından yapılabilir ve ilgili ağ aktörlerinin çoğunluğunun uzlaşımını gerektirir. DAO'lar, internette yaşayan ve özerk olarak var olan, dağıtık organizmalar veya internet grupları olarak görülebilir. Ancak Voshmgir'in (2020) vurguladığı gibi otomasyonun yerini alamayacağı belirli görevleri yerine getirmek için büyük ölçüde uzman bireylere veya daha küçük kuruluşlara güvenirlir. Dolayısıyla tamamen ademimerkeziyetçi ve özerk bir organizasyon yoktur. Uygulanan yönetim modeline göre ademimerkeziyetçilik düzeyi de değişiklik gösterecektir. Protokolün ne zaman, hangi durumlarda ve nasıl yükselti-

leceği, kodun tekno-yasal karmaşıklıklarına hakim uzmanlara devredileceğinden bir merkezileşme noktası yaratır. Bu bağlamda The DAO olayı DAO'lardaki ademimerkeziyetçiliğin sınırlılıklarını ve potansiyel sorunlarını göstermesi açısından önemlidir.

The DAO

2016 yılında Almanya merkezli Ethereum geliştiricilerin kurduğu Slock.it adlı girişimin The DAO adlı DAO'suna birkaç hafta içinde 11000 kişi 150 milyon dolar değerinde kripto para yatırdı. Önceki bölümde anlatıldığı gibi yönetim ve operasyonlar akıllı sözleşmelerle yürütülüyordu. Kullanıcılar, ether (ETH - Ethereum protokolü tarafından üretilen kripto para birimi) karşılığında aldıkları belirteçlerle (tokens) oy kullanıyordu. DAO fikri yeni olmasına karşın projeye yatırılan ether miktarı, toplam ether arzının % 15'i idi (Werbach, 2021).

Fakat The DAO piyasaya sürüldükten birkaç hafta sonra, bir bilgisayar korsanı koddaki bir açıktan yararlanarak The DAO'nun içerdiği etherin üçte birini çaldı. Sonuçta bir hırsızlıktı, ama matematiksel kurallara uygun bir hırsızlıktı. Blok zincirinin en temel iddialarından biri olan değiştirilemezlik iddiasını çiğnemenin bu sorunun telafisi yoktu (age).

Ethereumun kurucusu Vitalik Buterin ve projenin diğer liderleri ya hırsızlığa göz yumacaklardı ya da blok zincirinin değişmezlik ilkesinden taviz vereceklerdi. İkinci yolu seçtiler ve yazılımı güncelleyerek büyük soygun dışında eskisinin aynı olan bir zincir yarattılar. Madencilerin büyük bir kısmı bu güncellemeyi kabul etti. Böylece çalınan fonlar sahiplerine geri verildi; yeni zincir-

DAO

Çoğunlukla yatay ve tamamen demokratiktir. Uygulanacak herhangi bir değişikliğin üyeler tarafından oylanması gerekir. Oylar sayılır ve güvenilir bir aracı olmadan uygulanır. Sunulan hizmetler (hayırsever fonların dağıtımı gibi), merkezi olmayan bir şekilde otomatik olarak işlenir. Tüm faaliyetler şeffaf ve tamamen kamuya açıktır.

Geleneksel Organizasyon

Çoğunlukla hiyerarşiktir. Yapıya bağlı olarak, tek bir taraf değişiklik talep edebilir veya oylama önerebilir. Oylamaya izin verilse bile oylar organizasyon içinde sayılır; yetkilendirilmiş bir birim oylama sonucu çıkan uygulamayı gerçekleştirir. İnsan yönetimi veya merkezi olarak kontrol edilen otomasyon gerektirir. Her iki seçenek de manipülasyona yatkındır. Faaliyet tipik olarak özeldir ve genel olarak sınırlıdır.

de soygun hiç gerçekleşmemişti. Çatallanma sonrasında eski zincirin zamanla ortadan kalkacağı varsayılmıştı. Fakat Ethereum Vakfı'nın kararından memnun olmayan bir grup madenci eski yazılımı kullanmaya devam etti ve bazı geliştiriciler eski zinciri Ethereum Classic (ETC) adıyla yöneteceklerini duyurdular (age).

Bu çatallanmanın sonuçları bir yana topluluğun ciddi endişeleri söz konusuydu. Vakfın kararı ethereum işlemlerinin merkezi müdahalelere karşı dokunulmaz olmadığını gösteriyordu. Bu, hükümetlerin veya diğer merkezi otoritelerin de kayıtlara müdahale edebileceği anlamına geliyordu. Nitekim, Buterin yeni algoritmayla "saldırganların birikimlerini silip devam edebiliriz" dediğinde bir topluluk üyesi bunu "kripto camiasındaki en tehlikeli ifade" olarak nitelendirmişti. Diğer yandan Ethereum Vakfı'nın imajlarına büyük zarar vermek pahasına en doğru kararı verdiği de söylenebilir. Aksi taktirde The DAO saldırısı sonrası paralarını kaybedenler yasal yollara başvurduklarında bir sorumlu aranacaktı. The DAO, yönetimi olmayan bir yazılım olduğunu iddia edebilirdi ama onu yayımlayan bir kuruluş (Slock.it) vardı. ABD Sermaye Piyasası Kurulu'na göre Slock.it, menkul kıymetler yasaları çerçevesinde yasal olarak sorumluydu. Ethereum Vakfı da The DAO'nun tanıtımına yardımcı olmak hatta Solidity programlama dilinde yeterince sınırlama getirememekten dava edilebilirdi (age).

DAO'lar bazı işlemleri otomatikleştirebilirler. Yapay öğrenme algoritmaları ile birlikte kapsamını daha da genişletebilirler. Ama Werbach'ın (2021) yazdığı gibi hâlâ bir hukuk sistemine ihtiyacımız var (age, s.170):

"Avukatların önemli işlevlerinden biri, 'Bir şeyler giderse ne olur?' diye sormaktır. Bilgisayar tabanlı büyük ölçekli bir sistem mükemmel değildir. Kusurlar bazen teknik, bazen insani ve çoğu zaman ikisinin birleşimidir. Hukuk sistemi, bu kusurları ele alan ve özel çıkarlar ile kamusal düzeni dengeleyen mekanizma olarak var olur."

Tabii hukuk sisteminin yanın-



da genel işleyişin dışına çıkıldığında karar verebilecek ve sorumluluğu üstlenebilecek kişilere...

Kısacası, ademimerkeziyetin sınırları var. Daha önce de belirttiğim gibi teknik altyapının ademimerkeziyetçiliği olayın sadece bir boyutu. Kripto paralar veya DAO'lar P2P ağlarda çalışabilir. Ama blok zinciri ağlarında geliştiriciler hâlâ merkezi karar birimidir. Ayrıca madencilerin de önemli bir gücü vardır. 2017'de yapılan bir araştırma, 1000 hesabın bitcoin varlıklarının % 40'ını, 100 hesabın ise % 17'sini elinde tuttuğunu gösteriyor. Brave tarayıcısı kullanıcıların dikkatinin metalaştırılmasına karşı çıkan bir uygulama olabilir. Ama ilk coin arzında Brave 35 milyonda dolar toplamıştır ve token'ların üçte ikisi yirmi kişiye gitmiştir. (Burada insanın aklına ister istemez Jack Dorsey'in web3 hakkındaki sözleri geliyor.)

Aragon'un *The Fight For Freedom* videosunda savunulanan aksine yüzlerce yıllık hükümet yapılarından öğrenecek daha çok şeyimiz var. DAO'lar daha karmaşık işleri yönetebilir düzeye gelecek ve yapay öğrenme algoritmaları ile daha da ilerleyecek. Ama eşitlik ve özgürlük, teknolojik çözümlerle gelmeyecek. Her şeyden önce birçok blok zinciri tabanlı uygulamanın yönetimi, merkezi olmayan altyapılarına rağmen genellikle çok daha merkezi biçimde yürütülüyor.

Bodó vd'nin (2021) uyardığı gibi görünüşte yatay, yapılandırılmamış organizasyonlar, gizli hiyerarsileri ve merkezi güç dinamiklerini ta-

nıyamama ve önleyememe risklerini taşır. Ayrıca sosyal, ekonomik veya politik ilişkilerin tam olarak ademimerkeziyetçiliğini sağlamak zor olduğu gibi ademimerkeziyetçilik tezleri "katılmaya istekli ve yetenekli özerk bir birey veya rasyonel ekonomik aktör" fikrine fazlasıyla bağlıdır. Özerk ve rasyonel birey bakış açısından, katılım sorununu basitçe oylamaya ve bunun sonucuna göre verilen kararlara indirgemek yeni sorunlar yaratacaktır.

Tüm bu çekincelere rağmen blok zinciri, akıllı sözleşmeler, DAO vb. teknolojilerin yanı sıra yapay zekânın geleceğin toplumunda insanlar ve makineler arasındaki eşgüdümün sağlanmasında önemli bir rolü olacağını düşünüyorum.

Ama ademimerkeziyetçiliğin gücünü ve sınırlarını iyi değerlendirmek gerekiyor.

KAYNAKLAR

- 1) Baran, P. (1964). On distributed communications networks. *IEEE transactions on Communications Systems*, 12(1), 1-9.
- 2) Becker, M. (2019). Blockchain and the Promise(s) of Decentralisation: A Sociological Investigation of the Sociotechnical Imaginaries of Blockchain. *Proceedings of the STS Conference Graz 2019*, 6-30.
- 3) Bodó, B., Brekke, J. K., & Hoepman, J. H. (2021). Decentralisation: a multidisciplinary perspective. *Internet Policy Review*, 10(2), 1-21.
- 4) Chohan, U. W. (2017). The decentralized autonomous organization and governance issues. Available at SSRN 3082055.
- 5) Tse, N. (2020). Decentralised autonomous organisations and the corporate form. *Victoria U. Wellington L. Rev.*, 51, 313.
- 6) Voshmgir, S. (2020). Token Economy: How the Web3 reinvents the Internet (Vol. 2). Token Kitchen.
- 7) Werbach, K. (2021). Blokzinciri ve Yeni Güven Mimarisi. çev. Ahmet Usta, Koç Üniversitesi Yayınları.

Çin işi, Dünya işi...

Tarihe bakıldığında dünya liderliğinin öyle hedeflenerek elde edilen bir olgu olmadığını görüyoruz. Örneğin, Amerika'nın liderliğini İkinci Dünya Savaşı sonrası şartları getirmişti. Çin'in de sırf ekonomisini büyüterek, çevre ülkeleri sindirerek lider ülke olması mümkün değildir. Çin mevcut sistem içinde bölgesel bir güç olarak yer alabilir, zaten bu güce günümüzde de erişmiştir. Ama küresel liderlik yumuşak gücü de gerektirir. O bakımdan Çin, dünya uluslarının benimseyebileceği yeni bir söylem, yeni bir düzen oluşturabilmelidir,, tıpkı Amerika'nın 50'lerde dünyaya yaydığı, ama şimdi yerinde yeller esen, demokratik sosyal devlet modeli gibi.

Vahap Samanlı

Çin Komünist Partisi (ÇKP), bir asır önce, Temmuz 1921'de, altı farklı Marksist grubun üyelerinden oluşan 53 kişinin, Şanghay'da toplanması ile kurulmuş oluyordu. Bu ilk toplantıyı polis basınca, görüşmeler şehrin 100 km güneybatısındaki Güney Gölü'nde, bir teknede ancak tamamlanabilmişti. Parti 1930'lara kadar pek varlık gösteremedi, hatta 1928'de üyeleri, Çan Kay-şek liderliğindeki Guomintang (GMD) hareketine bağlı güçler tarafından toplu kıyım uğramaktan kıl payı kurtulmuştu. Ancak, ÇKP bugün 92 milyon üyesi ile dünyanın en büyük siyasi organizasyonudur ve kapitalist dünyanın ikinci büyük ekonomisini yönetmektedir (Bagshaw, 2021). 2019 itibarı ile de Çin Halk Cumhuriyeti kişi başı milli gelirini, 1970'e nazaran 50 misline katlamıştır. Bu çağımızın en hızlı ve en büyük kalkınma hareketi demektir. Modern Çin'in kurucusu Mao Zedong'a göre "politik güç silahın namlusundan oluşur". Ancak, sonra başa geçen Deng Şiaoping ise çok daha pragmatiktir: "Kedi-

nin beyaz veya siyah olması önemli değildir, eğer fare yakalayabiliyor ise, o kedi iyidir." Son başkan Şi Cinping ise 2017 yılındaki 19. Parti kongresinde şöyle demektedir: "Hükümet, ordu, siviller ve akademisyenler, doğu, batı, güney, kuzey ve merkez; Parti her şeyi yönetir." Peki, bu süreçler nasıl gelişti ve nereye doğru gidiyor veya gidebilir? Bu konulara girmeden önce Çin'in geçmişine kısaca göz atmakta fayda var.

Batı'nın pençesindeki Çin imparatorluğu

Ming dönemini 1644'de sonlandıran Çing hanedanı 1912'de imparatorluğun sona ermesine kadar bir şekilde merkezi yönetimi elinde bulundurmuştur. Çing döneminde Çin'in etki alanı çok genişler. 1750'lere gelindiğinde Çin kuzey sınırındaki bölgeleri kendisine bağlamış, Rusya ile komşu olmuş, Himalaya ve Güneybatı Asya ülkeleri ile kendi hegemonya anlayışı içinde bağlar oluşturmuştur. Öy-

le ki, 18. yüzyıl ortalarından itibaren Çin, Doğu Asya'da, merkezinde kendisinin olduğu bir medeniyet yaratmıştır diyebiliriz.

Çing hanedanının benimsediği yönetim anlayışı Konfüçyüs'ün öğretilerindeki antik akıl üzerine kurulmuştu (Westad, 2013). Çing imparatorları tarafından adeta bir anayasa gibi görülen Konfüçyüs felsefesinin temelinde adalet ve kuralları vardır. Konfüçyüs'ün adaleti ancak taraflar arasında uyumlu ilişkiler varsa sağlanabilir. Kaostan kurtulmak için de kurallara ihtiyaç vardır. Bu görüşler üç bin yıllık Tianşia (Gökler altındaki her şey-Dünya) anlayışının devamıdır: Bireyler arasındaki ilişkilerin şekli, aradaki bağın yükümlülüklerini belirler (Maçães, 2020). Bu ilişkiler uyumlu, her iki tarafın da menfaatine olmalıdır. Bu kuralları bir defa belirlendikten sonra her türlü kişisel tercihin önüne geçer. Yani hiçbir varlık kendisini tam bir başımsızlık içinde düşünemez. Bunlar bir bakıma Batı'nın Protestan etiği ile taban tabana zıt görüşlerdir. Doğu ve Güney Asya halklarının çoğunun -Hindu, Müslüman ve Hristiyan olanları hariç- bizim bildiğimiz anlamda dini yoktur. Onların ahlak anlayışını ve inanç dünyasını Platon ile aynı zamanlarda yaşamış olan Konfüçyüs felsefesi belirler.

Çin'in Konfüçyüs'e dayanan kültürü, başta Kore olmak üzere, bölgedeki birçok ülkenin yönetici elitleri tarafından da benimsenmişti. 18. yüzyıl sonunda, yönetimindeki toprakların ötesinde, Kore'den Nepal'e kadar Doğu Asya'da kendine ritüel bir bağımlılık ile üstünlük sağladığı birçok ülke de Çin'in nüfuz alanı içinde idi. Bölgedeki bu imtiyazlı durumu çok iyi değerlendiren bir tüccar sınıfı da vardı. Bunlar, hem Çinli kimliklerini muhafaza etmişler hem de Vietnam, Kamboçya, Filipinler, Tayland, Java, Malezya gibi ülkelere yerleşerek anavatan ile geniş ve kapsamlı bir ticaret ağı oluşturmuşlardı. Öte yandan Çin'de tarım ve başta porselen ve ipekli olmak üzere imalat sektörü de çok gelişmişti. Dolayısıyla, 19. yüzyılın başlarında, artık Çin ekonomisi dünyanın en büyüğü olmuştu diyebiliriz. O kadar ki, kapitalizmin klasik dönem düşünürlerinden A. Smith,

1776 tarihli *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde "Çin Avrupa'nın herhangi bir kesiminden çok daha zengin bir ülkedir" diyordu.

Ne yazık ki, bu zenginlik Avrupa'nın dikkatinin Çin üzerinde yoğunlaşmasına neden oldu. Başta İngilizler olmak üzere Avrupa ülkeleri Çin ile ticareti geliştirmek istiyorlar, Çin ise buna yanaşmıyordu. Bu çekişme 1842'de Çin'in yenilgisi ile biten 1. Afyon Savaşı ile sonuçlandı. Bu olay Çin'in tarihinde çok acı bir dönüm noktasıdır. Zira bu Çin'in son 200 yılda aldığı ilk yenilgiydi. Çin halkı son 150 yılda, toprakları içinde ilk defa bir ciddi savaşa tanıklık ediyordu. Ama Çin'i bundan sonra, 1970'lere kadar çok kötü bir kader beklemekteydi.

Dünyada Çinliler kadar uzun bir süre ülkelerindeki savaşların, katliamların, açlığın ve sefaletin acılarını yaşamak zorunda kalmış başka bir halk yoktur. Çing hanedanının gücünün sarsılması ile birlikte, 1850'de 13 yıl süren Taiping isyanları başladı. Arkasından 1856-1860'de 2. Afyon Savaşı geldi. İngilizler ve Fransızlar bu savaş sonunda büyük bir talana girişip Çing hanedanının dilere destan, saraylar, sanat pavyonları, tapınak, pagoda ve kütüphanelerden oluşan Yuanmingyuan - Ebedi Aydınlığın Bahçeleri'nin yüzlerce yapısını yakıp yıktılar. Bunlara şahit olan bir Fransız askeri günlüğüne şöyle yazıyordu: "Roma'nın barbarlar tarafından talan edilmesinden sonra buna benzer bir şey görüldüğünü zannetmiyorum."

Bu savaş sonunda Avrupa'nın Çin topraklarındaki imtiyazlı bölgelerinin sayısı da arttı. Bu bölgelerde ya-

bancılar ikamet ediyor ve ticaret yapıyorlardı. Buralarda sadece imtiyaz sahibi ülkenin kanunları geçerliydi ve yönetim yabancı bölge konsülünün egemenliği altındaydı. Çing hanedanı devrildiğinde, imtiyaz sahibi ülkelerin çıkarına faaliyet gösteren, böyle 48 adet özel bölge vardı. Sonra 1894-1895 Japon savaşı geldi. Ardından gelen 1899-1901 Boxer ayaklanmasını bastıran Ruslar ve Fransızlar bu sefer Beijing'de katliama giriştiler. O günlerde 500'den fazla Çinli kadının tecavüze uğramamak için intihar ettiği söylenir. Artık Çing hanedanı Avrupa'nın ve Japonya'nın oynacağı olmuştur. 1911 devrim hareketiyle de imparatorluk sona erer ve cumhuriyet dönemi başlar (o zamanlarda cumhuriyetin ne olduğunu pek bilen olmasa da).

Yönetimi ele geçirme çabalarında Sun Yat-sen liderliğindeki GMD hareketi zamanla öne çıkar. Ondan sonra başa geçen Çan Kay-şek oldukça başarılıdır. Sosyal demokrat eğilimleri dolayısıyla Sovyetlerden de destek görür. Bu günlerde ÇKP'nin pek esamesi okunmaz. 1930'ların başına kadar bu dönem nispeten sakin geçmiştir. Ancak kaçınılmaz olay gerçekleşir ve Asya'da emperyalist emeller peşinde olan Japonya 1937'de Çin'e saldırır. 1945'e kadar süren bu savaş Çin'de büyük yıkıma yol açar. Çin, bu savaşta 2.400.000 askerini kaybetmiştir. Ayrıca, savaş dolayısı ile oluşan sivil kayıplar en az 12 milyon dolayındadır. Hem Çin hem de Japon ordularının yiyecek kaynağı olma durumuna düşen Çin köylüsü bu arada sefalet, açlık ve hastalıktan kırılmıştır. Bu savaşta, GMD ile bera-

Tarihsel, hatta günümüz Çin kültüründe önemli etkisi olan filozof Konfüçyüs (MÖ 551-479).



ber Japonya'ya karşı savaşan ÇKP önemli kazanımlar elde eder, zira GMD'den daha fazla halk desteği almayı başarmıştır. ÇKP bu dönemde, emperyalist güçlerin mezalimine karşı Çin'de, 4 Mayıs 1919 hareketinden beri pekişen ulusalcı duygulara tercüman olmayı da başarmıştı. 1945 yılına gelindiğinde 1.200.000 parti üyesi vardır. Öte yandan Roosevelt, Japon kara ordusunun üçte ikisine yakın bir kısmını Çin'e bağlamakla Pasifik savaşında Amerika'ya büyük destek vermiş olan Çin ile bundan sonra işbirliği içinde olmayı planlamaktadır. Nitekim onun halefi Truman, Çin'i büyük güçler statüsüne alır ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi üyesi yapar. Bu gelişmeler Çan Kay-şek için büyük başarı demek olsa bile, ÇKP ile giriştiği 1946-1949 iç savaşını kaybeder. Artık, bundan sonra Mao Zedong başkanlığındaki ÇKP Çin'in tek hakimidir.

Modern Çin

1949'da ÇKP programını özetlediği nutkunda Mao "Bundan sonra ulusumuz hakarete ve aşağılamalara maruz bırakılmayacaktır. Artık ayaktaız." demektedir. 1950'den itibaren Sovyetlerin desteği ile Çin büyük bir kalkınma ve silahlanma dönemine girer. Bu arada Parti, ülkede tehdit teşkil ettiğini düşündüklerini temizleme hareketına da girişmiştir. Tam sayı bilinmemekle beraber 1949-1955 yıllarında 4-5 milyon kişinin hayatını

kaybettiği ifade edilir. Kore savaşında Amerika'yı durdurmuş olmaları başarısı ÇKP'nin kendine güvenini önemli ölçüde artırmıştır. Kalkınmayı daha da hızlandırmak için 1958-1962 arasında İleriye Büyük Atılım kampanyasına girilir. Üretimin artması için elde ne varsa seferber edilir. Tarım üretimini arttırmak için ahırlar, tuvaletler sonunda evler parçalanarak gübre niyetine topraklara serilir. Metal ev aletleri eritilerek demir çelik sanayiine destek olunmaya çalışılır. Halk aç ve perişan düşmüştür. 1961 yılında bu politikalar terk edildiğinde 45 milyon insan, çoğu köylü olmak üzere, açlık, hastalık, imkânsızlıklar ve bitkinlikten kaybedilmiştir.

1960 yılından itibaren, ideolojik ve siyasi nedenlerden dolayı Sovyetler ile ilişkiler bozulmaya başlar. 1966'da artık revizyonist olarak değerlendirildiği Sovyetler ile bağlarını koparmış olan Mao, Büyük Proleter Kültür Devrimi'ni uygulamaya koyar. Bu, Çin tarihindeki en büyük ve en yoğun yönetim harekâtıdır. Önceki Atılım kampanyası kadar ölümcül olmasa da ülkede yaşamı derinden etkilemiştir. Tüm ulus, önde gelen bazı parti üyeleri de dahil olmak üzere Kültür Devrimi'nin nesnesi olmuş, bir kısmı hapse atılmış, işkence görmüş veya idam edilmiştir.

1969 yılına gelindiğinde Çin'in en çekindiği düşmanı Sovyetler Birliği idi. Bu dönemde üçüncü dünya ülkeleri arasında da aradığını bulamayan Çin, tarihinde hiç yaşamadığı

kadar yalnız kalmıştı. Mao 1970 yılında Amerika ile ilişkilerini "yumuşatma" kararı alır. 1971 yılında da H. Kissinger gizlice Beijing'e gider. Ancak, o dönemde Amerika'nın altına bağlı dolar sisteminden çıkması, sonradan Nixon'un Watergate olayı nedeni ile derde düşmesi ve en nihayet 1976'da Mao'nun vefatı dolayısıyla pek bir gelişme kaydedilemez.

Deng Şiaoping 1978'den itibaren idareyi ele alır. Deng, Çin'in bölgesinde söz sahibi olabilmesi için gerekli güce erişene kadar "taoguang yanghui", yani kapasiteyi saklayıp işin zamana bırakılması görüşündeydi. Onun "Çin Tipi Sosyalizm" anlayışına göre ilk aşamada pazar ekonomisi ve özel mülkiyet gerekiyordu. Deng "bazılarının önceden zengin olmasını" doğal karşılıyordu. Çin'in ilerde eşitlikçi sosyalizme dayanan komünist bir toplum olması için önce ekonomisinin güçlenmesi şarttı. Ancak, her türlü planlama veya reform hareketi ÇKP kontrolünde olmak durumunda idi. Ekonomik büyüme için gerekli istikrarın sağlanabilmesi adına ordu dahil tüm Çin'in mutlak hakimi ÇKP olacaktır. Bu model, merkezi planlama ile yönlendirilen bir pazar ekonomisinin kalkınma için gerekli produktivite kazanımlarını sağlayabileceğini varsayıyordu. Reagan'ın Çin'i etüt etmesi için 1981 yılında oraya yolladığı dostu D. Morrow'un raporu şöyle idi: "Ben kesinlikle nereye gittiklerini bilemiyorum. Onların da bildiklerini zannetmiyorum. Ama gidiyorlar... Belki, ne onların ne de dünyanın henüz deneyimlemediği mutant bir sistem ortaya çıkarırlar."

Ama Deng nereye gittiğini çok iyi biliyordu. Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesine çok önem verdi. Amerika ile bu işbirliğinin Sovyet Rusya'nın çöküşünü kolaylaştırıcı etkisi olmuştur. 1980 yılına gelindiğinde Amerika Çin'e "en ayrıcalıklı ülke" statüsünü vermiş, böylelikle Çin Amerika ile en iyi ticaret şartlarını elde etme imkânına kavuşmuştur. 2000 yılında ise Çin'e bu konuda daimi statü verildi. Çin 1980'de IMF ve Dünya Bankası'na girdi. GATT üyeliği 1984'de gözlemci olarak başladı. Asya Kalkınma Bankası'na 1986'da, Asya Pasi-

Çin'in yenilgisi ile biten 1. ve 2. Afyon Savaşları Çin tarihinin çok acı bir dönüm noktasıdır.



fik Ekonomik İşbirliği teşkilatına da 1991'de katıldı. Amerika'nın ısrarlı desteği ile 2001'de Dünya Ticaret Teşkilatı'na üye oldu. Amerika Çin'e yatırım kapılarını da açtı. Çin'e 2000-2020 döneminde giren sadece doğrudan yabancı yatırım miktarı (FDI) 3,28 trilyon dolar olmuştur. (Bu dönemde Türkiye'ye gelen miktar 223 milyar dolar). Artık Çin'e hem Batı pazarları açılmış, hem de ülkeye önemli bir dış sermaye akımı başlamıştı. Çin, genç ve ucuz işgücü potansiyeli, hatırı sayılır doğal kaynakları, yabancı yatırımcıların ve Amerika'nın sağladığı teknolojik katkı ile hızlı bir büyüme sürecini yakalamıştı. Amerika'nın Çin'i Sovyetler gibi karşısına almayıp, Batı ekonomileri ile entegre etmeyi seçmesinin nedeni, Çin'in zaman içinde zenginleşerek demokratikleşmesi ve Amerikan dünya düzeni içinde sorumlu bir paydaş olarak yer alması beklentisiydi. Bugünlerde Çin'in Amerika ile ticaretinde 310 milyar dolar ihracat fazlası var. Çin'in on yıldan az bir süre içinde Amerika'yı geçerek dünyanın en büyük ekonomisi olması bekleniyor. Dünyanın en büyük 100 firması arasında 14 Çinli firma var ve bu sayı Amerika'dan sonra ikinci. Çin, 3,3 trilyon dolar ile dünyanın en büyük rezervlerine sahip. Bu rakam hemen arkasından gelen Japonya'ninkinin iki mislinden fazla. Dünyanın en hızlı tren servislerinin yarısı Çin'de.

Şi Cinping'in 2012'de başa geçmesi ile Çin bir dünya lideri olma yolunda da adımlar atmaya başladı. Bunların başında devasa Kuşak ve Yol (Belt and Road) Girişimi var. Çin bu proje ile Çin kaynaklı bir dünya düzeni oluşturma iddiasında. Bu olağanüstü proje çeşitli dev altyapı yatırımları ile Çin'in batısını ve güneyini Avrupa ile birleştirme amacını güdüyor. Ama bu sadece ekonomik bir girişim değil. Öncelikle, ilgili ülkeler arasında ortak bir zemine dayanan politikalar öngörülüyor. Uluslararası ulaşım altyapısı projenin temeli. Bir diğer amaç ise eski İpek Yolu üzerindeki ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması. Ayrıca, para birimi entegrasyonu da gündemde. Son olarak da, halklar arasında daha yoğun a-

lışveriş ve ilişkilerin sağlanması hedefleniyor. Bu oluşumda karşılıklı çıkarlar ilişkilerin temelini belirlemede. Nitekim Şi Cinping, 2013'de Kuşak ve Yol ülkelerini "paylaşılan bir kaderin topluluğu" olarak ifade ediyordu. Görüldüğü gibi, Çin antik Tianşia görüşünü jeopolitik inisiyatifinin ideali olarak almaktadır. Kuşak ve Yol üzerindeki uluslar bu uyumlu düzen içinde Çin'in desteği ile gelişme imkânı bulmuş olacaklar, düzenin kurucu ve koruyucusu Çin ise, Konfüçyüs anlayışında olduğu gibi, gücü sayesinde üstlendiği sorumluluklar için gösterilmesi gereken saygı ve minnettarlığa mazhar olacaktır. Tıpkı, eskiden Çin İmparatorluğu'nun periferisindeki Çin'e bağlı ülkelerle olduğu gibi. Ayrıca, burada ulusal egemenliğin ne ret edilmesi ne de kutsanması söz konusu, dolayısıyla Avrupa Birliği anlayışından çok farklı bir durum. Tam rakam kesin olmamakla beraber Kuşak ve Yol girişimi 131 ülkede, ulaşım, enerji, telekomünikasyon, sanayi bölgeleri vb. konusunda yaklaşık 1,4 trilyon dolar değerinde 900 projeyi içermektedir. Cibuti'deki 1,4 milyar dolarlık liman yatırımı ilk tamamlananlardan. Başta Pakistan olmak üzere Sri Lanka, Bangladeş, Endonezya, Tacikistan, Zimbabve, Laos, Malezya ve Myanmar'da projeler planlanmakta veya devam etmektedir. Hindistan projeye soğuk durmakla beraber, bir diğer süper güç Rusya'nın yaklaşı-

mı oldukça olumludur. Öte yandan, Çin'in Macaristan ve Yunanistan ile ilişkileri gayet iyi ve Pire limanına önemli yatırımları var. 2013 yılında Şi Cinping tarafından başlatılan ve Çin'in yeni bir dünya düzenini ve kendi değer zincirlerini kurmasını hedefleyen bu devasa projenin ilk evresi bu yıl sona eriyor ve 2049 yılında (Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılı) da tamamlanması beklenmekte.

Çin nereye gidiyor?

Amerika'nın, Çin'in Batı kapitalist düzeninin sorumlu bir paydaşı olmakla yetineceğini sanmasının aşırı iyimserlik, hatta kendisi için ciddi bir risk olduğunu iddia edenler hiç de az değil. Aslında, Amerika'nın öngörüsünün gayet akılcı olduğunu kabul etmek lazım. Zira Çin, dünya pazarlarına IMF, Dünya Ticaret Örgütü, GATT gibi kuruluşlara üyeliği vasıtası ile kolaylıkla ulaşabilmekte. Çin'in geçen yıl ticaret hacmi 4,65 trilyon dolara ulaştı ve 535 milyar dolar da dış ticaret fazlası veriyor. Ayrıca, en önemli ticaret ortaklarının başında Amerika ve Avrupa Birliği geliyor. Amerika'nın Çin'in bu avantajlı durumunu riske atmak istemeyeceğini düşünmesi gayet doğal.

Ancak, Çin'in o müthiş büyüme sürecinin, 2007 yılında % 14 ile pik yaptıktan sonra düşüşe geçtiğini görüyoruz. 2019'dan sonra da % 4'lere inmiş vaziyette. Ana hatla-

1 Ekim 1949'da ÇHC'nin kuruluşunu ilan eden Çin Komünist Partisi lideri Mao Zedong, "Bundan sonra ulusumuz hakarete ve aşağılamalara maruz bırakılmayacaktır. Artık ayaktaız." demişti.



ryla, ekonomik büyümeyi demografik şartlara, sermaye yatırımlarına ve verimliliğin artmasına bağlayabiliriz. 2016 yılında tek çocuk politikasından vazgeçilmiş olmasına rağmen, Çin'in genç nüfusu görünür bir şekilde azalmakta. Çin'de doğurganlık, kadın başına 1,3 çocuğa kadar düşmüşken, bu oran Amerika için 1,6 (Cliffe, 2021). 2050 yılına kadar çalışan genç nüfusta 175 milyon azalma beklenirken, yaşlı ve emekli nüfusta 194 milyon artış bekleniyor. Çin'de 2000 öncesi, desteklenmesi gereken her emekli için çalışan yaklaşık 10 genç varken, bu rakamın 2050 yılında 1,5'un altına düşmesi bekleniyor. Büyük ekonomilerde bu sayının 4'ün altına düşmesi istenmez. Bu tablo ile ilerideki yıllarda bütçeye ciddi bir sosyal güvenlik yükü ekleneceği açık.

Yatırıma gelince, Çin dünyada en fazla tasarruf yapan ülkelerden biri. Dolayısıyla, yatırımlar da hep yüksek seviyelerde seyretmekte. Ancak, IMF'ye göre, aynı miktarda büyüme için, 2016 yılında 2007'ye nazaran üç mislinden fazla kredi gerekmekte (Beckley, Brands, 2021). Çin ekonomisinde konut sektörü GSMH'nın % 16'sı ile çok önemli bir yer işgal ediyor. Hatta yan sektörlerdeki ekonomik faaliyet ile birlikte bu oranın % 25-30'u bulunduğu söylenmekte (Far-

rer, Ni, 2021). Bu tablonun dünyada bir eşine rastlanması pek kolay değil. Örneğin, konut sektörü yatırımları Amerikan ekonomisinin sadece % 4'ünü teşkil ediyor. 2008 krizine neden olan o meşhur konut balonu döneminde bile bu oran % 7-8 civarındaydı. Konut yatırımları başta ekonomiye önemli ölçüde canlılık sağlamakla beraber, bir üretim veya teknoloji yatırımı olmadıkları için inşaatlar bittikten sonra büyümeye pek katkı sağlayamaz. Oysa kullanılan kredilere ait borç stokunun eritilmesi ekonomik büyümeye bağlıdır. Öte yandan, Çin'de konut satışları artık düşüyor, zira talep önemli ölçüde karşılanmış durumda. Ayrıca, bu konutlar hem hiç ucuz değil hem de yeni konutlara talip olabilecek genç nüfus azalmakta.

Çin ekonomisinin bir diğer lokomotif olan ve dünyanın en büyük on firması içinde yer alan Alibaba ve Tencent gibi enformasyon teknolojisi devlerinin Amerika'da olduğu gibi aşırı büyümesi ve güçlenmesi Şi tarafından doğru bulunmuyor. Şi döneminde büyümeye katkı sağlayacak, verimliliği artıracak teknolojik inovasyonlara daha fazla önem veriliyor ve araştırma geliştirme yatırımları 2006'ya nazaran üçe katlanmış vaziyette. Ancak Çin hâlâ yarı-iletken teknolojisinde Batı'nın

ve Amerika'nın gerisinde ve entegre devre sektöründe % 80 oranında yabancı firmalara bağımlı. Deng dönemi ve sonrasında sağlam işgücü, elverişli doğal kaynakları, Batı'nın teknoloji transferi ve direkt yatırımları artık yok ve ekonomik verimlilik 2010-19 döneminde % 10 azalmış durumda. Bu şartlar Çin'in o hızlı büyümesinin geride kaldığına ve bir atılım yapması için fazla zamanı olmadığını işaret ediyor.

Ayrıca, emperyalistlerin 19. yüzyıl

boyunca Çin'e saldırıları ve ülkeyi sömürsü, Cumhuriyet döneminde Çin'de ulusalcı duyguların kök salmasına yol açmış olduğunu unutmamak gerekir. Çinliler bu dönemi "Aşağılanma Yüzyılı" olarak anarlar. 1919 Versailles anlaşması ile Almanya'nın Çin'deki imtiyazlı bölgesi Şantung'un Japonya'ya verilmesi, 4 Mayıs'ta büyük gençlik hareketlerine neden olmuş ve bu olay Çin ulusalcılığında hep bir kilometre taşı olarak anılagelmıştır. Çin sosyalizminin Sovyetlerinkinden en önemli farkını da belki bu ulusalcı damar oluşturur. Şi'nin 2012 yılında başa geçmesiyle, Deng'in 1997'de ölümünden sonra Ciang Zemin ve Hu Cinto devam eden "düşük profilli" kalkınma politikasının artık değiştiğini görüyoruz. Başkan Şi, Temmuz 2021'de, Parti'nin 100. yıl kutlamalarında, ülkenin düşmanlarının başlarını, 1,4 Milyar Çinlinin eti ve kemigi ile oluşturduğu büyük çelik duvara kanlar içinde çarpmış ve kırılmış bulacaklarını söylemekteydi. 2012'de başa geçtiğinde de ilk işlerinden birinin, Çin Ulusal Müzesi'nin "Yüzyıllık Aşağılanma Sergisini" politbüro üyeleri ile beraber ziyaret etmesi olması oldukça belirleyicidir. Dolayısıyla, onun bir Çin milliyetçisi ve bir misyon adamı olduğunu düşünmek yanlış olmaz.

Dünyaya baktığımızda ise, ülkedeki gelir eşitsizliğinin artması, orta sınıfın ve değerlerinin erimesiyle Amerikan demokrasisinin sorgulandığını görüyoruz. Ayrıca, Irak, Suriye ve Afganistan'daki başarısızlıkların gücüne ve güvenilirliğine gölge düşürdüğü de bir gerçek. Avrupa Birliği ise, kuzey-güney ayrımı ve sonunda İngiltere'nin ayrılması ile kendi problemleri ile boğuşmakta. Freedom House bu yıl yayınladığı raporunda son 15 yıldır dünyada liberal demokrasinin sürekli bir çöküntü içinde olduğunu not ediyor. Şi de bu şartları Batı'nın zafiyeti olarak algılamakta ve bu dönemi Çin'in bir dünya lideri olabilmesi, kendisinin de bunu başaran kişi olarak tarihe geçmesi yönünde çok elverişli görmekte. Ancak, Çin'in güncel politikalarında etkili olan çok önemli bir etken daha var: 2011 yılında Obama yönetimi, Ortadoğu başarı-

1978'de itibaren idareyi ele alan Deng Şiaoping'in "Çin Tipi Sosyalizm" anlayışına göre ilk aşamada pazar ekonomisi ve özel mülkiyet gerekiyordu.



sızlıklarından sonra, Amerika'nın jeopolitik eksenini Asya'ya, dünya ekonomisinin dinamiklerinin en yoğun olduğu bölgeye kaydırmaya karar vermişti. Çin bu durumu, hareket alanının kısıtlanması anlamına geldiği görüşüyle, hiç gecikmeden "kötü düşünülmüş bir dengeleme politikası" olarak yorumlamıştı. Çin politik kültüründe Deng'in dediği gibi, "gerçeği olgularda aramak" düşüncesi önemlidir. 2012'de başa geçen Şi'nin, Çin'in bir dünya gücü olarak davranması zamanının artık geldiği sonucuna varmasında, Amerika'nın bu tutumunun da etkili olduğunu yadsıyamayız.

Çin ve Amerika

2015 yılında tümgeneral Çiao Liang, "...Her küreselleşme yükselen bir imparatorluk tarafından başlatıldı. 'Bir Kuşak Bir Yol' stratejisi de yükselen bir süper güç olarak Çin'in kendi küreselleşmesinin başlangıcıdır... Bu Amerika'nın odağını Doğu'ya kaydırma stratejisinin karşı-önlemidir." demektedir. Bu süreçte Çin'in hedefinin ne olduğunu tam kestirmek zor, ama kırmızı çizgileri belli. İlki, Çin'in Güney Çin Denizi üzerindeki egemenlik iddiası. Güney Çin Denizi dünyanın en önemli suyollarından biri, belki de en önemlisi. Bu sular Malacca Boğazı'nı Çin'e ve Pasifik Okyanusu'na bağlamakta, ana kıta ile Endonezya ve Filipin arasında uzanmakta. Bu denizi kullanan ticaretin yıllık değeri 3,5 trilyon dolar, toplam dünya ticaretinin % 30'u (Yergin, 2020). Dünyanın petrol tankeri trafiğinin yarısı bu denizi kullanmakta. Ayrıca, Çin'in denizyolu ticaretinin üçte ikisi buradan geçmekte. Bu deniz Japon ve Kore ekonomileri için hayati önem taşıyor. Balıkçılık açısından da çok önemli. Dünyada toplam balık avının % 10'u, tuna avının % 40'ı bu sularda yapılıyor. Ayrıca, göz ardı edilemeyecek potansiyelde petrol yatakları da var. Çin de imparatorluk yıllarında tek hakimi olduğu bu denizi kimseye kaptırmak istemiyor. Ancak, Amerika da bir dünya gücü olarak uluslararası önemi olan bu sularda mutlak bir Çin hakimiyetini kabul etmiyor ve bölge ülkeleri haklarının savunucusu olacağını açıkça gösteriyor.

Çin'in vazgeçemeyeceği ikinci konu, elbette Tayvan. Mao vaktiy-le Tayvan'la birleşme için bir asır da bekleyebiliriz demişti. O günlerden beri değişen fazla bir şey yok. Çin'in Tayvan'dan vazgeçmesini beklemek fazla hayalcilik olur. Öte yandan, Amerika'nın Çin ile ilişkileri GMD döneminde başlar. Çan Kay-şek'in 1949'da Mao'ya yenilip Tayvan'a geçmesi ile kurduğu Çin Cumhuriyeti'ni Amerika tanımaya devam etmiştir. Amerika, 1978 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'ni Çin adına yegâne muhatap kabul etmişse de, Çin'in Tayvan'ı ilhakına hiçbir zaman izin vermeyeceğini, Amerika-Tayvan ilişkilerinin prensiplerini belirleyen "Altı Güvence" dokümanı ile 1982'de açıkça ortaya koymuştur. Bunlara ilaveten, Hong Kong demokrasisine uygulanan baskılar, Japonya ile Diaoyu adaları ihtilafı, insan hakları ihlalleri gibi diğer konular da düşünüldüğünde Çin-Amerika ilişkilerinin çözümü çok yaman birçok sürtüşme konusu içerdiğini görüyoruz. Trump döneminin "ticaret savaşlarını" da Çin ve Amerika'nın kaçınılmaz cepheleşmesinin başlangıcı sayabiliriz.

Batı kapitalizmi, 1989 Washington Ulaşımı ile, H. Minsky'in belirlediği beş aşamanın sonuncusu olan "para yönetimi" kapitalizmine evrilmişti. Bu gelişmeyi, K. Polanyi'nin de ifade ettiği gibi, emek ve doğadan sonra paranın da metalaştırılması, yani pazarda alınıp satılması, olarak anlayabiliriz. Kapitalizm 1975-85 döneminde düşen kâr marjları, yüksek enflasyon

ve durgunlukla boğuşuktan sonra çözümü finans ekonomisine yönelmekte bulmuştu. Bu seçimin gerektirdiği yeni düzenlemeler vardı. Küreselleşme adına emeğin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, gümrük duvarlarının olabildiğince ortadan kaldırılması şarttı. Öte yandan, finans sektörünün gelişmesi adına, mali istikrarı korumaya yönelik mevcut bankacılık kuralları da terkedildi. Sonuçta, kaldıraç oranlarının çok yüksek olduğu, yeni projelerin finansmanından ziyade re-f finansmanın öne çıktığı borç ekonomileri, tatlı risk primleri peşinde koşan finansal yatırım sektörü oluştu. Bu sistemde ekonomik hareketliliği sağlayan likidite, yani sermaye kazançlarına yönelmiş olan tasarruflar ve kredi imkânları idi. Bu düzende piyasaya bolca pompalanan likidite menkul kıymetlere, gayrimenkule yönelmekte ve varlık fiyatlarının enflasyonuna neden olmaktadır. Bu sonuç borç ekonomilerini daha da canlandırmakta, ticarete ve üretime ayrılan reel yatırımlar git-tikçe azalmakta, sonuçta finans sektörü ekonomiyi domine etmektedir.

Zamanla, pozisyonu sürekli güncelleşmesi gereken 226 trilyon Amerikan dolarlık bir borç stoku global ekonominin en belirleyici olgusu olmuştu. Böyle bir dünyada artık önemli olan, teminat bazlı toptan para pazarları (gölge bankalar), bankalardan beslenen kredi ve uluslararası kapitalin brüt akışını belirleyen bir fonlama kaynağı olarak Global Likidite'dir. Pratikte likidite, bir firmanın, yatırımcının veya ülkenin



gerçekleşen borçlarını gerektiği zamanda ödeyebilmesi imkânının ölçüsüdür. Bu durumda, önemli likidite girişlerini kaldırabilecek büyük ve esnek bilançoların varlığı ile sağlam teminatlar, risk almaya uygun şartlar faiz oranlarından daha önemli olmakta. Zira çarkları döndüren kapitalin maliyeti, yani faiz oranı değil, kapitalin iş yapma kapasitesi, yani likiditesi. Burada, serbest dolaşan ve ekonomik çarkları döndüren 130 trilyon dolarlık bir Global Likidite'den söz etmekteyiz, dünyadaki toplam milli gelirin neredeyse 1,5 misli (Howell, 2020). Amerika gibi dış açık verebilen ülkelerin piyasalarına pompaladığı ucuz likidite, ihracatçı ülkeleri spekülasyon amacı ile dolara boğunca döviz pariteleri, ülke ekonomisinin inisiyatifi dışında bu büyük likidite akışlarına bağlı kalabilmektedir. Bu tablo içinde reel ekonomi ile piyasalar arasındaki karmaşık ilişkiye finans hakim olmakta. Yani, global finansı kimin kontrol ettiğinin artık dünya liderliğinde hayati önemi var.

Zamanın Fransız maliye bakanı Valéry Giscard d'Estaing'nin 1960'larda dediği gibi, Bretton Woods'dan itibaren Amerika'nın dünya ekonomisinde hep "fahiş bir ayrıcalığı" (privilège exorbitant) olmuştur. Amerika, kendi parası ile borçlanabilen ve dünyanın döviz rezervini basabilen bir ülkedir. İngi-

lizce, dünya dilleri arasında ne ise Amerikan doları da dünya paraları arasında odur. 2020 itibarıyla, uluslararası borcun % 62'si, kredilerin % 56'sı ve forex rezervlerinin % 63'ü Amerikan doları cinsindendir (Outlook, 2020). Bu oranlara uzaktan da olsa yaklaşabilen başka bir para birimi de yoktur.

Günümüzde Amerikan ve Çin merkez bankalarının parasal politikaları global ekonomiyi etkilemektedir, ancak değişik kanallardan. Amerika'nın yarattığı etkiler, iktisat jargonunda şoklar, ağırlıklı olarak finansal pazarlar sayesinde yayılır. Yani, finansal şartlar, risk indeksleri, varlık fiyatları, özel likidite ve uluslararası kapital akışı önemli ölçüde tepki göstermekte. Örneğin, Amerika'daki bir sıkı para politikası Global Likidite'nin azalmasına ve sonuçta küresel finansal aktivitenin zayıflamasına yol açmaktadır. Öte yandan, Çin sınır aşırı kapital hareketini sınırlamıştır. Son yıllarda yabancı direkt yatırımlar da önemli ölçüde azalmıştır. Yabancı para bazlı krediler de Çin Halk Bankası tarafından tercih edilmemektedir. Çin, Batılı ülkeler ile karşılaştırıldığında gelişmiş bir yurt içi finansal sektöre sahip değildir ve hem Yuan'a hem de Çin devlet tahvillerine uluslararası talep çok sınırlıdır. Dolayısıyla, Çin Halk Bankası'nın para politikası değişiklikleri global finans paramet-

releri üzerinde etkili olamaz. Ancak, böyle bir politika değişikliğinin dünyayı etkilemesi uluslararası ticaret, emtia fiyatları ve küresel değer zincirleri kanalı ile olur. Zira Çin dünyanın ikinci büyük ekonomisidir ve Çin ekonomisinin yavaşlaması dünyadaki emtia fiyatlarını, ticaret hacmini ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkiler. Çin ve Amerika, global ticaret ağında en önemli iki ağırlık noktasını oluşturmaları yanında, daha önce de belirtildiği gibi, birbirlerinin de en büyük ticaret ortağıdır. Ancak, iki ülkenin uluslararası bilançosuna baktığımızda Amerika'nın Global Likidite üzerindeki ezici hakimiyeti hemen göze çarpmakta.

Çin'in yeni bir dünya düzeni oluşturma stratejisi içinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin çok önemli bir yeri var. Gözükten o ki Şi, dünyada ve Amerika'da büyük gelir eşitsizliklerine yol açan neo-liberal politikaların Batı demokrasilerini zayıflatması, Amerika'nın Ortadoğu'dan tam bir başarısızlıkla çekilmesi ve Kovid salgını çok kötü yönetmesi gibi hususları dünya kamuoyunda Çin'e taraftar sağlayacak gelişmeler olarak görüyor. Kuşak ve Yol Girişimi ile de kalkınmakta olan ülkelere Çin'in güçlü ve güvenilir bir alternatif oluşturduğunu vurguluyor. Ama şimdiye kadar olan gelişmelerin Çin'e yeterli puan kazandırdığını söylemek zor. Çin'in dış yatırımlarının ülke kalkınması gereklerine yönelik olmaktan çok, kendi jeostatejik hedeflerine yönelik olduğu, inşaatların yeterli kalitede olmadığı iddiaları var. Ayrıca bu devasa projeler ülke ekonomilerine ciddi bir yük olmakta, ödemeler aksadığında da tesisler Çin'e devredilmek durumunda kalınmakta. Bu girişimin en önemli ayağı Pakistan örneğini not etmekte fayda var: Çin-Pakistan Ekonomik Koridor projeleri ağırlıklı olarak elektrik enerjisine yönelik ama petrol ve gaz boru hatları, karayolları yatırımları ve Gwadar liman inşaatı da 62 milyar dolarlık bu dev proje kapsamında. Ancak Pakistan, bu proje için Çin'den yapılması gereken ithalat önemli miktarlara ulaşmış kredi borçlarını ödeyemez duruma düşünce 2019 yılında, IMF'ye

Çin ekonomisinde konut sektörü GSMH'nın % 16'sı ile çok önemli bir yer işgal ediyor. Hatta yan sektörlerdeki ekonomik faaliyet ile birlikte bu oranın % 25-30'u bulduğu söylenmekte.



müracaat etmek zorunda kaldı. Amerika IMF'deki ağırlığını kullanarak duruma el koydu ve IMF fonlarının, Pakistan'ın borçlarının Çin'e olan kısmı için kullanılamayacağını beyan etti. Öte yandan, 2015'de Japonya, Asya Kalkınma Bankası ile birlikte Kaliteli Altyapı İçin Ortaklık adı altında 110 milyar dolarlık bir başka girişime ön ayak olmuş ve 2016 yılında bu kapasite 200 milyar dolara çıkarılmıştır. Amaç, Afrika ve Asya ülkelerinde teknik, çevresel ve mali açılardan yüksek standartlarda projeler geliştirmektir. Sonuçta Çin 2019 yılında, Kuşak ve Yol Girişimi kapsamındaki ülkelerin borç tuzağına düşmesini önlemek için "borçların sürdürülebilirliğine" yönelik bir çerçeve geliştirmeye girişmiştir.

Amerika, Batı ülkeleri ile kültürel, finansal ve ekonomik işbirliği içindedir. Ancak, Çin'in Asya Pasifik'teki birçok ülke ile ilişkileri oldukça gerilimlidir. Vietnam, Endonezya, hatta Filipinler, Çin tehlikesine karşı önlemler alma ve savunma bütçelerini geliştirme çabası içindeler. Öte yandan Avustralya, Hindistan, Japonya ve Amerika Dörtlü Güvenlik Diyaloğu- QUAD adı altında Çin'e karşı bir stratejik ortaklık içine girmişlerdir. Avustralya, İngiltere ve Amerika'da oluşan AUKUS ise, Pekin'e karşı bir Anglo-Sakson ittifakı. Bu girişimler, henüz hazırlık aşamasında olmakla beraber, bölgede gerilim tırmırsa Çin'e karşı çok güçlü bir cephe oluşturma potansiyeline sahiptir. Bu gelişmeler sonucunda, Çin'in bir dünya lideri olma çabalarının bölge ülkelerinde ve dünyada karşı tavır ve önlem alma refleksi yaratmış olduğunu söyleyebiliriz.

Bir dünya, bir sistem

Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi ile pekişen Amerika-Çin ilişkileri, Deng'in vaktiyle "Bir dünya, iki sistem" diye tanımladığı bir karşıtlığa mı evrilmekte? Amerika dünyanın en güçlü ordusuna sahip ama Çin ordusu da gerektiğinde Amerika'ya kafa tutma yeteneğine fazlası ile sahip. Olası bir savaş bir ilk olacak, zira her iki taraf da dünyayı havaya uçuracak kadar nükleer güce sahip. Ayrıca, ülkelerin altyapı,

güvenlik ve sosyal medya sistemlerine yöneltilecek siber saldırılar da, çok yıkıcı etkileri olabilecek yeni bir savaş türü olarak karşımızda. Böyle bir savaşın nasıl gelişeceğini kestirmek gerçekten çok zor. Bu durumda, her iki ülkenin öncelikle bir stratejik rekabet sürecini yönetme çabası içinde olmaları akla en yakın olanı. Bu dönemde diğer ülkelerin güven ve desteğini alabilmenin çok önemli olacağı da ortada.

Ancak, Amerika'nın tarihten ders alması, eski hatalarına düşmemesi gerek. Örneğin, Sovyetler yıkıldıktan sonra Amerika, Avrupa'da NATO'nun yeni durumunun belirlenmesi aşamasında, bir dünya liderinden beklenene vizyonu gösteremedi. O dönemde, eski Sovyet Bloğu ülkeleri yeni bir güvenlik sistemi arayışı içinde olduklarından NATO'ya dahil olmak arzusundaydılar (Sarotte, 2021). Ancak, NATO'nun tüm altyapı tesisleri, üsleri ve birlikleri ile beraber Rus sınırına dayanacak şekilde büyümesi de, doğal olarak, Rusya için hazmı zor bir tehdit oluşturunca. Zaten, İngiltere, Norveç ve Almanya, Rusya ile ilişkilerin dostane ve uzun vadeli bir plan dahilinde yürütülmesi taraftaydılar. Öte yandan, Gorbacov'un yerine gelen Yeltsin de, önce Bush sonra da Clinton ile olumlu ilişkiler içinde olmaya çaba göstermekteydi. Nitekim 1994 başında Clinton, NATO'nun eski Sovyet Bloğu ülkelerini de içine alacak şekilde ge-

nişlemesinin, Barış için Ortaklık adı verilen bir çerçeve bağlamında ele alınması ile ilgili bir plan öne sürdü. Bu anlayışa göre NATO'ya aday ülkeler askeri temaslar, eğitim programları ve çeşitli uygulamalar ile tam üyeliğe zaman içinde geçebileceklerdi. Ortaklığa giren ülkeler, ilerde NATO'ya tam üye olmasalar bile bu işbirliği programına katılabilecekti. Böylece, Sovyetlerin yıkılmasından sonra Avrupa'da yepyeni bir barış ve dayanışma ortamı doğabilecekti, zira ilerde Ukrayna'nın, hatta Rusya'nın bile bu ortaklığa katılması pekâlâ mümkün olabilirdi.

Ancak, Amerika'da Cumhuriyetçi Parti ve Bush öteden beri Avrupa'da NATO'nun ağırlığının azaltılmasına sıcak bakmıyorlardı. Kasım 1994 ara seçimlerinde Cumhuriyetçiler, hem Senato'da hem de Kongre'de çoğunluğu ele geçirdiler. Clinton ise 1996'da tekrar kazanmak istiyordu. Aralık 1994'de NATO yayınladığı bir genel bildiride, doğuya doğru genişlemenin benimsendiğini beyan etti. Bu, sağlanacak güvenlik şartlarının her üye için eşit olması ve ikinci sınıf bir garantinin söz konusu olmaması anlamına geliyordu. Burada bahse konu olan güvenlik garantisi, tam üyelerin herhangi birine yapılan saldırının NATO'ya yapılmış sayılacağını belirten 5. maddede olmakta idi. Artık NATO'nun, eski Doğu Bloğu ülkelerini tam üyeliğe alarak, tüm altyapısı ve silahları ile Rus sınırına dayanması

Çin'in Güney Çin Denizi üzerinde egemenlik iddiası bulunuyor. Bu sular Malacca Boğazı'nı Çin'e ve Pasifik Okyanusu'na bağlamakta, ana kıta ile Endonezya ve Filipin arasında uzanmakta. Bu denizi kullanan ticaretin yıllık değeri 3,5 trilyon dolar, toplam dünya ticaretinin % 30'u. Dünyanın petrol tankeri trafiğinin yarısı bu denizi kullanmakta. Ayrıca, Çin'in deniz yolu ticaretinin üçte ikisi buradan geçmekte.



nın yolu açılmış oluyordu. Yeltsin çok öfkelenmişti. İstifanın sınırına gelen dönemin Amerikan Savunma Bakanı Perry, 2015'deki bir yazısında, NATO'nun bu kararını önlemek için yeterli çabayı gösteremediğine hayıflanır. Nitekim Putin 2014'de Kırım'ı işgalinin gerekçesi olarak NATO'nun sınırına dayanmasını gösteriyordu. Yeltsin'in hem içerde hem de Çeçenistan'daki muhaliflerine karşı ortaya koymuş olduğu acımasız tutum zaten Rusya karşıtlarının ekmeğine yağ sürmekte idi. NATO'nun bu girişimi ile de Batı-Rusya ilişkileri iyice bozulma yoluna girdi. Nisan 1999'da Estonya, Latvia (Letonya) ve Litvanya ile beraber altı ülkenin tam üye olması ile de, Sovyetlerin ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile Avrupa'da esmeye başlayan "değişim rüzgârları" umutları sönüp gitmiş oluyordu.

Buradaki yanlış elbette Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonucu NATO'nun Doğu Bloğu ülkelerini de içerecek şekilde genişleme planları yapması değildir. Bu doğal. Ama Amerika'nın gerekli özenu göstermeden, bölge ülkelerinin önerilerini göz önüne almadan, adeta bir kibir içinde, yeterli zamanı da vermeden bu süreci yönetmeye kalkışmasıdır hatalı olan. Nitekim Amerika'da bu sonucu hazırlayan çevreler benzer bir tutumu Irak, Suriye ve Afganistan'da da sergilemeye devam etmişlerdir. NATO'nun Avrupa'da genişlemesini hep desteklemiş olan, o zaman senatör Biden 1997'de, Clinton'un başlatıp sonra yarıda bıraktığı Barış için Ortaklık girişiminin takip edilmesi gereken doğru yol olduğunu söylemekteydi. Umulur ki günümüz Çin-Amerika ilişkilerinde Biden bu tecrübesini değerlendirebilir, zira uzun süreli ulusla-

rarası stratejik rekabette detaylara özen gösterilmezse tatminkâr netice mümkün olamaz.

Diğer yandan, Amerika ile stratejik rekabetini sürdürürken Çin'in de gerçekçi olması gereken hususlar var: Kapital güc gerektirir. Çin'in bir ekonomik dev olmasında, yukarıda bahsedildiği gibi, Amerika'nın onun yolunu açmış olmasının önemi büyüktür. Ama kapital aynı zamanda güç demektir. Günümüzde finans piyasalarını yönlendiren, tasarruf ve kredi akışları, yani Global Likidite'dir, yoksa ekonomi değil. Çin bu konuda, kapitali güç olarak kullanmakta Amerika'nın çok gerisindedir, zira dünyamızı döndüren bu devasa likidite havuzu çok önemli ölçüde Amerikan Doları cinsinden işlem görmektedir.

Aslında, bu konuda Çin bir ikilem ile karşı karşıya. ÇKP'nin ekonominin sağlığı için hayati gördüğü iki temel prensip, Yuan-Amerikan Doları paritesinin belirli bir bant içinde kalması ve mevcut forex rezervlerinin muhafazasıdır (Zenglein, Kärnfelt, 2019). Ekonomide verimliliği artırma ve büyüme adına çeşitli reformlara gidilmekle beraber ÇKP sınır aşırı sermaye hareketlerinin liberasyonuna yanaşmamaktadır. Zira, bu durumda yabancıların ve yerel sermayenin sabit yatırımların ötesinde çok hızla hareket eden portföy yatırımlarına yönelmelerinin önü açılmış olacaktır. Böylece, finans piyasalarının ekonomi ve Yuan paritesi üzerindeki etkisi önemli ölçüde artacağından, ÇKP'nin kontrolü zayıflayacak ve ekonomi, sermaye hareketlerinin ani yön değiştirmesi ve piyasaların volatilitesi gibi riskler ile baş etmek zorunda kalacaktır. Öte yandan, Çin ekonomisinde devlet bankalarının ve şir-

ketlerinin önemli bir ağırlığı vardır. Bunların bir kısmı, enflasyonun bile altında tutulan faizlerle, özel sektöre nazaran daha uygun şartlarla faaliyet gösteren ama verimsiz ve mali direnci sınırlı dev şirketlerdir. Çin yönetimi ekonominin bu yumuşak karnının farkında ve sert sınır aşırı likidite akışlarının sebep olabileceği kur ve faiz dalgalanmaları ile muhtemel sermaye kaçışının risklerini göze alamamaktadır. Ancak, mevcut durum da yuanın tam konvertibilitesi için ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu şartlarda Çin, dış ticaretinin çok önemli bir bölümünü Amerikan doları üzerinden yapmak zorunda kaldığı gibi, yuan cinsinden işlem gören menkul kıymetlerin, rezerv veya teminat olarak Çin devlet tahvillerinin uluslararası kullanımı çok sınırlı olmaktadır. Kısacası Çin, finans sektörünü sınır aşırı sermaye hareketlerine tam entegre etmediğinden Global Likidite'nin yönlendirilmesinde ekonomisi ile orantılı bir pay alamıyor ve Amerika'nın finansal gücünün kendisi için yaratabileceği potansiyel risk ve tehlikelere karşı hazırlıklı olmaktan başka yapabileceği fazla bir şey kalmıyor.

Öte yandan, Çin, Almanya, Japonya ve diğerleri gibi ihracat fazlası veren ülkeler için Amerika, İngiltere gibi büyük ticaret açığı verebilen ekonomiler gerekir. Amerika bunu yapabilmektedir, çünkü dünyaya dolarını ve en kıymetli teminat olarak hazine bonolarını ihraç etmekte, gelirleriyle de derin ve çok güçlü finans sektörü sayesinde ticaret açığını dengeleyecek kapital kazançları elde edebilmektedir. Sadece kalkınmakta olan ülke ekonomilerinin ithalatı dünyadaki bu büyük üretim potansiyeli karşısında çok yetersiz kalır. Amerika'nın sağ-

Çin'in yeni bir dünya düzeni oluşturma stratejisi içinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin çok önemli bir yeri var.



ladığı bu dengeden günümüzde vazgeçmek olası değildir. Zaten, dünyanın ikinci büyük ekonomisi Çin de ticaretinin önemli bir bölümünü Amerikan doları üzerinden gerçekleştirerek, Amerikan hazine bonolarına ciddi yatırımlar yaparak ve Amerikan doları üzerinden borçlanarak, Amerikan dolarının hegemonyasına katkıda bulunmaktadır. Çin'in Amerika'nın kurallarını koyduğu bu düzen içinde, Amerika'yı dünya liderliğinden edebilmek için, ekonomisini hızla büyötmeye çalışması, gittikçe azalan getirileri dolayısıyla sürdürülebilir bir strateji olamaz. Ülkeyi ve doğasını çok zora sokar.

Bu bağlamda Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünyadaki ayak izine bir göz atmakta fayda var. Çin dünyanın sekizinci petrol üreticisi olmasına rağmen ihtiyacının % 75'ini hâlâ ithal etmek durumunda. Çin dünyanın imalathanesi olarak toplam enerjinin % 25'ini tüketiyor. Kömür % 60 ile maalesef en büyük enerji kaynağı. Çin malları dünyadaki konteyner nakliyatının % 40'ını kapsıyor. Konut ve altyapı inşaatlarının çok yoğun olduğu 2009-2011 yıllarında Çin'de, tüm 20. yüzyılda Amerika'da kullanılandan fazla çimento tüketilmiş. Çin dünyanın en büyük demir cevheri ve orman ürünleri ithalatçısı. Bu listeyi uzatmak mümkün, ama Çin'in karbon emisyonlarının 2018 yılında Amerika, Hindistan, Rusya, Japonya ve Almanya'nın toplamına eşdeğer olduğunu söylemek herhalde yeterli olur. Bu eşi pek az görülen hiperbüyüme Çin'de çok ciddi bir doğa tahribatına neden olmaktadır: Nehirlerinin yarısu ve yeraltı sularının %

60'ı kullanılamaz durumda. Ekim alanlarının % 40'ının tahribi sonucu Çin dünyanın en büyük tarım ürünleri ithalatçısı olmuş. Şehirlerdeki hava kirliliği de işin cabası. Bu hızlı ekonomik büyüme döneminde ülkede gelir eşitliğinin de gözetilemediğini görüyoruz. Çin'de Gini katsayısı 0.47 dolayında. Amerika'da bu oran 0.41, yani bize yakın. Ancak, Amerika'nın ileri Avrupa ülkelerine nazaran gelir eşitliğinde çok gerilerde kalmış olduğunu da unutmamak gerek. Mevcut, demografik, ekonomik ve siyasal şartlar göz önüne alındığında, zamanın Çin'in lehine çalıştığını da söylemek zor. Dolayısıyla, doğal ve rasyonel olanın, iyi yönetilen bir stratejik rekabet içinde "Bir dünya bir sistem" düzeninin devamı olduğu; mevcut durumda Çin'in dünyaya "ikinci" bir sistem sunabilmesi şartlarının oluşmasının çok zor olduğu gözüküyor.

Bir dünya iki sistem olabilir mi?

Ama Çin'in, tarihi, son 50 yılın tecrübesi ve sosyokültürel özellikleri itibarıyla, endüstriyel kapitalizmde yeni bir çığır açabilme kapasitesine sahip sayılı ülkelerden biri, belki de yegâne ülke olduğunu göz ardı etmemek gerek. Bu konuyu etraflica irdelemekte fayda var. Bu bağlamda, Çin için çok önemli olan üç faktöre değinmek gerek. Başta kısa da olsa örneklemeye çalışıldığı gibi, Çin'in yakın tarihi, Çin Komünist Partisi ve Konfüçyüs düşüncesi bu ülke için çok belirleyici hususlardır. Çin dünyanın en zengin ve müreffeh ülkesi iken emperyalist devletlerin üstün askeri güçleriyle bu me-

deniyeti ele geçirmiş olması ve bu süreçte çekilmiş olan acılar Çin halkının ulusalcı yönünün gelişmesine yol açmıştır. Çin'de 19. yüzyılda yaşananlar hâlâ canlı tutulur ve Batı ile rekabet idealini canlı tutar. Çin Komünist Partisi Çin'de her şeye haktır ve kendisini ülkedeki düzen ve istikrarın yegâne sorumlusu olarak görür. Parti ekonomide ve sosyal hayatta zaman zaman reformlar yapar, ama sonuçları değerlendirip yeni stratejiler oluşturmak Parti'nin tekelindedir. Çin kültüründe çok önemli bir yeri olan Konfüçyüs düşüncesinin uyum ve bağlılığa verdiği önem, Kalvinist Protestan kültürünün hiyerarşik yapısı ve bireyselliği öne çıkarması ile adeta taban tabana zıttır. Çin, Batı'nın liberal dünya görüşünü hiçbir zaman ciddiye almamıştır. Çin'in öne çıkan bu karakteristikleri ile yoğrulmuş bir dünya düzeninin Batı kültürü ile barışık olabileceğini sanmak aşırı iyimserlik olabilir; hele insan hak ve özgürlükleri açısından çokça eleştirildiği bu günlerde.

Ama Çin, bu özellikleri ile dünyadaki başat neo-liberal ekonomi politikalarına, ilerde Batı'ya da örnek olabilecek bir alternatif oluşturabilir. Şöyle ki, Batı'nın stratejik bir karar ile geliştirdiği neo-liberal düzen günümüzde bir rant ekonomisine dönüşmüştür. Zira finans ve bankacılık üretim faaliyetlerine mali destek olmak suretiyle kazanç sağlamak yerine paradan para kazanır hale gelmiştir. Bu ortamda artık finansal kazançlar, yani faiz, kira, komisyon, işlem ücretleri, üretim ekonomisi üzerinde birer tasarruftur, yani birilerinin mal ve hizmet üre-

ABD-ÇHC rekabeti inişli çıkışlı bir yol alıyor.



terek ödemesi gereken rant bedelleridir. Ayrıca, kapital kazançlarının yeterince vergilendirilememesi, serbest piyasa prensipleri adına demokratik seçimlerle gelen hükümetlerin mali politikalar izlemesinin zora sokulması, sosyal yatırımların kısılması ve kapsamlı özelleştirmelerin yapılmasını gerekli kılmıştır. Yetersiz gelirler ve kamu desteğinin eksikliği, halkın tüketim, sağlık, hatta eğitim ihtiyaçları için banka kredilerine yönelmesine yol açmıştır. Bütün bunlara ilaveten 2008 finansal krizinin faturası zaten bu düzen ve globalizmin olumsuzlukları ile boğuşan Batılı halklara çıkarılmış, milyonlarcası evinden ve işinden olmuştur. Batı endüstriyel kapitalizminin olmazsa olmazı işçi sendikaları tırpanlandığı için, Amerika gibi ülkelerin demokrasisi tartışılır hale gelmiştir. Gelir eşitsizliği, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında hüküm süren “Yaldızlı Çağlar”ın vahşi kapitalizmini aratmayacak derecede bozulmuştur. Bu hali ile Batı’nın artık dünya için söyleyecek fazla bir şeyi yoktur. Demokrasi için sivil toplum kuruluşlarının ama öncelikle işçi sendikalarının varlığı ve etkin olması gereklidir. Ama Amerika’da toplumun bu kurumları önemli ölçüde güçsüzleştirilmiştir. Oysa endüstriyel kapitalizmde sadece partilerin varlığı demokrasi için yeterli değildir. Öte yandan, Amerika’da federal hükümetler benzer ülkelere nazaran çok güçlüdür ve kuzey-güney, siyah-beyaz vb. sosyal kırılımlar hâlâ

etkindir. Amerika’da eşitsizlikleri giderecek, halklar için 60’lar sosyal devlet kazanımlarını geri getirecek ilerici bir dinamik artık yoktur. Bu işler, ne yapacağını bilemeyen Demokrat Parti tarafından düzeltilemeyeceği için, olacağı da yoktur. Bu gelişmeler sonucu olarak, Amerika’nın lideri olduğu Batı’da post-kapitalist arayışlar öne çıkmakta, Çin’in görkemli kalkınma hamlesi geniş ilgi toplamaktadır.

Fakat Çin ekonomisinin işleyişi de temelde Batı’dakinden çok farklı değildir. Özel sektörün yanında kamuya ait şirketler ve bankaların da olması, ekonominin lokomotifinin finans sektörü değil de üretim olması ve ekonominin dizginlerinin tamamen, hedefleri ve mevzuatı da belirleyen ÇKP’de olması önemli farklardır. Ancak, bu düzenin iktisadi kavramları, dolayısı ile de yapısı ve kurumları Amerikan kapitalizminden uyarlanmıştır. Konulan hedefler belirli bir zaman içinde ulaşılması gereken verimlilik ve ekonomik büyüme kriterlerine dayanır. Marjinal değer kavramı gereği piyasada talep gören her mal ve hizmet bir değer ifade eder ve fiyatı da bu değer ölçüsüdür. Yani, milli gelir hesabında veya vergilerin belirlenmesinde halkın refahı adına kazanılmış gelir ile üretken olmayan rant geliri ayırdı yoktur. Ekonomik faktörler kapital ve işgücüdür, sınırlı doğal kaynaklar ve beşeri sermaye hesaba girmez. Sisteminin bu tür kavramsal eksikliklerini ÇKP çeşitli

reformlar ve uygulamalar ile gidermeye çalışır. Örneğin Şi, “ortak refah” çıkışı ile dev Çin şirketlerinin kamu yararına direkt girişimlerde bulunmasını gündeme getirmiştir. Ancak, bu tür uygulamalar halkın gönencini amaçlayan bir sistemin kurumsal ve hukuksal yapısı gereği olarak değil, ÇKP’nin güncel politikaları olarak hayat bulmaktadır. Biraz basit bir ifadeyle, Amerika’da son söz büyük sermayede, Çin’de ise tam tersi olarak Parti’de de olsa bile, her iki sistemin de ortak noktaları esasta borç ekonomileri olmaları ve halkların ekonominin yönlendirilmesinde bir sözünün olmadığı gerçeğidir.

ÇKP’nin çok önem verdiği ekonomik büyüme sonucunda oluşan toplam iç ve dış borç milli gelirin % 295’ine ulaşmıştır. Örneğin, Çin’de konut sektörü uzun yıllar büyümenin lokomotif olmuştur. O kadar ki, firmalar borçlanarak konut sektörüne girmiş, elde ettikleri gelirler ile başka konularda yatırımlar yapmışlardır. Borç ekonomisinde borç borçla döndürülür ve spekülasyon amaçlara yönelmesi kaçınılmazdır. Bu tablo sonunda Şi, “Evler içinde yaşamak içindir, spekülasyon için değil” demek zorunda kalmış, kredilendirmede ve konut sektörü ile ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir. Ama kredi musluklarının kısılması firmaların zor duruma düşmesine neden olmuş, dünya konut devlerinden olan Evergrande 300 milyar dolarlık borcunu ödeyemez hale gelmiştir. Çin’de bankacılık sisteminin de çok sağlıklı olduğu söylenemez, Kovid-19 öncesi zor duruma düşmüş olan küçük ve orta ölçekli bankaların kurtarılması için en az 75 milyar dolar sarf edilmiştir. Çin Merkez Bankası verilerine göre 30 bankadan 10’u kritik durumdadır (BOFIT, 2021). Bu tablonun hemen öne çıkan iki olumsuz tarafı vardır. Birincisi bu borç oranının gelişmekte olan ülkeler arasında bir benzerine rastlanamayacak derecede büyük olmasıdır. Gerçi bu borcun çok önemli bir bölümü iç borçtur, ama ağırlığı özel sektöre aittir ve ülke kalkınmasına önemli yük getirmektedir. Zira Çin’de gelişmiş ülkelere nazaran hâlâ yapılması gereken

Eşi pek az görülen hiper-büyüme Çin’de çok ciddi bir doğa tahribatına da neden olmaktadır.



eğitim, sağlık, çevre ve altyapı yatırımları vardır. İkinci konu ise gelir dağılımı ile ilgilidir. Borç ekonomilerinde finans sektörü kâr, faiz, komisyon ve çeşitli ücretler adı altında ülke gelirinin bir kısmına ortak olur. Bu transferler sektörün büyüklüğü ve spekülasyonun yaygınlığı ölçüsünde reel üretim ve tüketim ekonomisi üzerinde yüküdür.

Peki, bu Amerikanvari sistem değişmez mi? Elbette değişebilir. Son yıllarda post-kapitalist arayışlar arasında öne çıkan misyon ekonomisi kavramının endüstriyel politikaları ile (Mazzucato, 2021). Bu yaklaşımın temelinde özel sektör, sivil kuruluşlar ve devlet sektörünün müştereken kamusal değer yaratabilmesi yatar. Zira ekonomi ve piyasalar temelde toplumun bu kesimleri arasındaki etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkar. Aslında bu anlayış hiç de yeni değildir. Polanyi ekonomisinin toplumun kurumları ve kültürü ile tümleşik, dinamik bir olgu olduğunu söyler (Mazzucato, Kattel, Ryan-Collins, 2020). 18. ve 19. yüzyıl klasik politik iktisadı da, piyasalardaki alışverişe bağlı değer nosyonunu kabullenmekten, kolektif kamusal değer kavramını tartışmış, prodüktif kazançlar ve ekonomik rant ayırdı üzerinde önemle durmuştur. Petty, Smith, Ricardo ve Marx gibi klasikler için önemli olan halkların hayat şartlarının değişmesi, refaha ulaşmasıdır. Klasik iktisat, uzun vadeli toplumsal evrim için gerekli hukuki ve kurumsal yapı, ahlaki prensipler, teknoloji ve finansal örgütlenme üzerinde durur. Konu iktisadi yapı ve kurumların nasıl geliştirileceğidir. Amerikan ekonomisinin temeli olan neo-klasik iktisat marjinalizminin *ceteris paribus* metodolojisi böyle geniş bir vizyonu kapsamaz. Orada sosyal yapıda bir değişim söz konusu değildir ve ekonomiler dış etkilere karşı bir tepki verirlerse de otomatik olarak denge haline dönmelerini sağlayacak bir kararlılığa sahiptirler. Her şeyin temelinde piyasaların bu dengeleyici gücü vardır. Yani, neo-klasik iktisat zaman içinde sabit bir düzenin sadece marjindeki lineer değişimleri üzerinde durur. O zaman, kamu sektörüne, reformlara, çevrenin

korunması gereğine, politik düzenlemelere ve en önemlisi iktisadi tarih bilgisine hiç ihtiyaç yoktur. Rusya'da, Yeltsin döneminde böyle bir ekonomi anlayışı, sistemin çökmesi ve oligarkların eline düşmesine neden olmuştur (Keliher, 2021). ÇKP'nin en önemli iktisadi başarılarından biri, genelde Batı sisteminin içinde kalmakla beraber, bu gelişmeden önemli dersler çıkarmış olmasıdır. ÇKP, neo-klasik iktisadın Friedman'cı monetarizmine ihtiyatla yaklaşmış, sürekli kontrol altında tutmaya özen göstermiştir.

Misyon ekonomisi ise neo-klasik borç ekonomisi anlayışının tam bir anti-tezidir. Bu görüşe göre, önemli sosyoekonomik ve çevresel sorunları çözmeye odaklanmış doğru tanımlanmış hedefler, yani misyonlar sayesinde, karar vericiler çeşitli sektörlerde stratejik yatırımlar yaparak, hatta yepyeni endüstriyel düzenlemeler, teknolojiler geliştirerek büyümenin yönünü belirleyebilirler. 30'lar Amerika'sında yedi eyaletin kalkınmasına yönelik, devletin geliştirdiği altyapı ve enerji projeleri, 60'lardaki Ay'a gitme çalışmaları bu anlayışın geçmişteki uygulamaları olarak sayılabilir. Bir diğer örnek ise Amerika'da, vaktiyle Milli Savunma İleri Araştırma Projeleri Ajansı (DARPA) çalışmaları sonucu geliştirilmiş olan internet teknolojisi. Ancak, günümüz problemleri

bunlara nazaran daha kapsamlı ve yamandır, dolayısıyla geniş bir vizyon gerektirir. Güncel sorunlar, Birleşmiş Milletlerin "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" olarak belirlemiş olduğu gelir eşitsizliği, ekolojik sürdürülebilirlik, erişilebilir konut ve sağlık hizmetleri, işsizlik gibi kamusal konulardır. Kamusal değer kavramı da, sadece milli gelirin rakamsal büyümesini değil, bu

konulardaki gelişmeler ile halkın refah seviyesinin yükselmesini de içerir. Bu bağlamda Singapur'da geliştirilen konut politikalarını örnek verebiliriz. Singapur hükümeti arazi temininden, finansman konularına kadar sadece halkın konut ihtiyacını karşılamaya yönelik, tüm spekülasyon kanallarını kapatarak fiyat artışlarını önleyen bir sistem geliştirmiştir. Doğru bir politikanın tasarlanması önce konuya vakıf olmayı ve hareket tarzını da öğrenilenlere göre ayarlamayı mümkün kılacak örgütsel yapılanmayı gerektirir.

Misyon ekonomisinin can alıcı, belki de Çin için en zor noktalarından biri, devletin ve kamu sektörünün özel sektör ile ortaklaşa bir işbirliğine girmeyi öğrenmesi ve gerçekleştirebilmesi için gerekli beceri, kaynak, kabiliyet ve yapılanmayı oluşturabilmesidir. Zira burada kamu idaresinin, alışılmış devlet kapitalizminde olduğu gibi, hedef ve kuralları koyup geri çekilmesi, sonra sonuçlara göre yeni bir hareket tarzı tespit yoluna gitmesinin ötesinde (mesela şimdi Çin'de olduğu gibi) işlevi vardır. Devletin, amaçlanan misyonun gerçekleştirilebilmesi için gerekli planlamayı yapmak, piyasa şartlarını oluşturmak, yeni teknolojik gelişmelere ön ayak olmak, sektörler arası eşgüdümü öngörmek ve çözümlerde çeşit-

Çin Komünist Partisi Çin'de her şeye hakimdir ve kendisini ülkedeki düzen ve istikrarın yegâne sorumlusu olarak görür. Parti ekonomide ve sosyal hayatta zaman zaman reformlar yapar, ama sonuçları değerlendirip yeni stratejiler oluşturmak Parti'nin tekelindedir.



liliği sağlayacak ortamı oluşturmak gibi görevleri de vardır. En hayati konulardan birisi başarının ölçülmesine yönelik doğru metriklerin geliştirilmesidir. Ekonomik başarı genelde, belirli konularda kısa vadede maliyet/fayda analizlerine, bütçe kısıtlarına, verimlilik ölçülerine ve çeşitli indekslere göre değerlendirilir. Bu tür yaklaşımlar belirli kaynakların kısa bir zaman diliminde en optimal kullanımını test eder. Örneğin, Çin'de yıllık büyüme hedeflerinin yakalanması için ciddi bir merkez baskısı olduğundan, bazı kamu kuruluşları kendi kârlılık ve verimlilikleri adına kamu menfaatini gözetmeyen çözümleri tercih edebilmektedirler (Keliher, 2021). Oysa dönüşümcü politikalar söz konusu olduğunda verimlilikte değişim boyutu da öne çıkar ve kamusal değer ile beraber dinamik verimlilik kavramı gerekli olur. Dinamik verimlilik, bir süre içinde hedeflenen gelişmeyi sağlamak için optimal kaynak kullanımını hedefler ama, inovasyon, yatırımlar, gelişme ve büyüme ile de ilgilenir. En önemlisi bu süreçte yeni kaynakların, teknolojilerin geliştirilebiliyor olmasıdır. Misyonlar için statik değil dinamik verimlilik anlamlıdır, zira dönüşümsel değişiklikler amaçlanmaktadır. Bu tür faaliyetler elbette risk faktörünü de içerir. Dolayısıyla, devletin örgütsel kültürü ve dinamizmi, risk alabilme, tecrü-

belere girişebilme ve daha önemli si olumsuz sonuçlardan ders çıkarılabilme yönünde gelişmelidir. Bu bağlamda devlet gerekli araştırma, planlama ve örgütlenme aşamasından sonra oluşturduğu çalışma alanlarını ve yeni pazarları özel sektör şirketlerine bırakmakla beraber kendisi de bu firmalarda küçük de olsa hisse sahibi olmalıdır. Bu şekilde başarılı ve kârlı girişimlerin getirisiyle yeni riskler almak, yeni misyonlar geliştirmek imkânı doğmuş olacaktır. Örneğin, Amerika'da DARPA'nın vatandaşın vergileriyle risk alarak, araştırıp geliştirdiği internet sektöründe faaliyet gösteren enformasyon teknolojisi firmalarının piyasa değeri günümüzde trilyonlarca doları bulmaktadır. Oysa hakça olan kamunun da bu şirketlerde, makul bir gelir sağlayan, az da olsa hissesi olmasıdır.

Tarihe bakıldığında dünya liderliğinin öyle hedeflenerek elde edilen bir olgu olmadığını görüyoruz. Örneğin, Amerika'nın liderliğini İkinci Dünya Savaşı sonrası şartları getirmiştir. Çin'in de sırf ekonomisini büyüterek, çevre ülkeleri sindirerek lider ülke olması mümkün değildir. Çin mevcut sistem içinde bölgesel bir güç olarak yer alabilir, zaten bu güce günümüzde de erişmiştir. Ama küresel liderlik yumuşak gücü de gerektirir. O bakımdan Çin, dünya uluslarının benimseyebileceği yeni bir söylem, yeni bir düzen oluşturabil-

melidir; tıpkı Amerika'nın 50'lerde dünyaya yaydığı, ama şimdi yerinde yeller esen, demokratik sosyal devlet modeli gibi. Sonunda yuanın dolara galebe çalması için böyle bir güce ihtiyaç vardır. İşte bu bağlamda misyon ekonomisi modeli önem arz eder. Zira Çin böyle bir modeli hayata geçirebilecek kapasiteye sahip olan nadir ülkelerdendir. Esas olan, bu konuda ÇKP'nin duruşu. ÇKP geniş araştırma, eğitim ve propaganda imkânları ile alışılmış bir siyasi parti görünümünün ötesinde bir kuruluştur ve bu yeni sistemin ülke için getirisini değerlendirebilme derinliğine sahiptir. Misyon ekonomisine geçilmesi sonucu, ilk yıllarda Çin'in büyümesi yavaşlayabilir, ama zaman içinde hem doğa hem de Çin toplumu için daha kaliteli ve değerli bir gelişmeye evrildiğinde, tüm dünyanın gözünde Çin, endüstriyel kapitalizmde yeni bir çığır açan ülke payesine yükselecektir. Çin bu işi başarırsa onu kimse tutamaz.

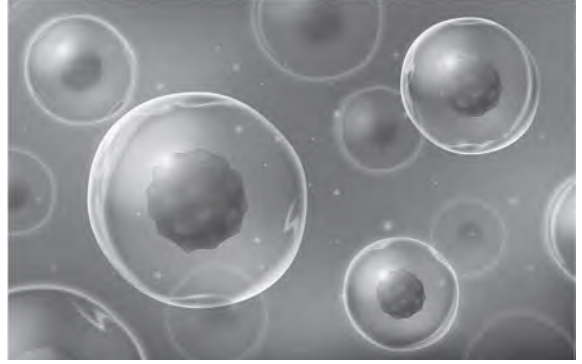
KAYNAKLAR

- 1) Bagshaw E., 2021, "Party Time: 100 Years on From the Founding of the CCP, Who Runs China", *The Age*, 27 Haziran 2021.
- 2) Westad A. O., 2013, "Restless Empire", Vintage Books.
- 3) Maçães B., 2020, "Belt and Road", Hurst&Company.
- 4) Cliffe J., 2021, "As China Stumbles, the West Must Ask: What If Its Rise Is Not Inevitable?", *New Statesman*, 8 Ekim 2021.
- 5) Beckley M., Brands H., 2021, "The End of China's Rise", *Foreign Affairs*, 1 Ekim 2021.
- 6) Farrer M., Ni V., 2021, "China's Lehman Brothers Moment: Evergrande Crisis Rattles Economy", *The Guardian*, 17 Eylül 2021.
- 7) Yergin D., 2020, "The New Map", Penguin Press.
- 8) Howell J. M., 2020, "Capital Wars", Palgrave MacMillan.
- 9) Outlook, 2020, "End of Dollar Hegemony Fast Nearing: Economist Helene Rey", 28 Şubat 2020.
- 10) Sarotte E. M., 2021, "Containment Beyond the Cold War", *Foreign Affairs*, Kasım-Aralık 2021.
- 11) Zenglein J. M., Kärfelt M., 2019, "China's Caution About Loosening Cross-Border Capital Flows" Mercator Institute for China Studies", 19 Haziran 2019.
- 12) BOFIT, 2021, "Chinese Debt-to-GDP Ratio Approaches 300%", The Bank of Finland Institute for Emerging Economies, 29 Ocak 2021.
- 13) Mazzucato M., 2021, "Mission Economy", Harper Business.
- 14) Mazzucato M., Kattel R., Ryan-Collins J., 2020, "Challenge-Driven Innovation Policy: Towards a New Policy Toolkit", *Journal of Industry, Competition and Trade*, 20:421-437.
- 15) Keliher M., 2021, "China and the Lure of Capitalism", *Foreign Affairs*, 1 Temmuz 2021.
- 16) Keliher M., 2021, "The Power of the Party", *Foreign Affairs*, 25 Mayıs 2021.



'Yaşlanmayla birlikte ne olur?' sorusuna bir yanıt daha:

Yaşlanma sürecinde doku ve hücre kimliği kayboluyor



Yaşlanma biyolojisi, biyoloji içerisindeki genç disiplinlerden biri, temelinde ise moleküler biyoloji, genetik ve evrim bilgisi yer alıyor. ODTÜ'de yapılan bir çalışmayla, yaşlanma biyolojisinin ana odaklarından biri olan "yaşlanma sürecinde ne olur?" sorusuna bir yanıt daha verildi: Yaşlanma sürecinde, gelişimdeki farklılaşmaya zıt bir sürece giriliyor, doku ve hücre kimliği kayboluyor. Şimdi söz, çalışmaya imza atan biliminsanlarında...

Hamit İzgi, Melike Dönertaş ve Mehmet Somel ile
Söyleşi: Gülseli Kırıl

"Neden yaşılanırsınız?" çoğumuz için belki de üzerine pek düşünmediğimiz, düşündükçe de derinlikli çıktılar üretemediğimiz bir tartışma konusu. Fakat biyoloji içerisinde bu sorudan ve akabindeki pek çok sorudan hareket eden, kökeninde biyolojinin görkemli disiplinleri evrim, genetik, moleküler biyoloji gibi pek çok bilimsel disiplini barındıran bir alan var: Yaşlanma biyolojisi.

Yaşlanma bütünüyle genetik programlama altındadır mı? Çevrenin yaşlanma sürecine etkisi ne düzeydedir? Yaşlanma ile evrim arasındaki bağlantı nedir? Neden yaşılanırsınız? Yaşlanma sürecinde canlılar arasında ortak olarak gözlenen mekanizmalar var mı; varsa, bu bize ne anlatıyor? Gelişim süreci ve yaşlanma arasında nasıl bir ilişki var? Tüm bunlar ve çok daha fazlası yaşlanma biyolojisi içerisinde araştırılan ve tartışılan sorular...

Yaşlanma biyolojisi kendi içerisinde farklı başlıklar taşır. Bu başlıklar, "yaşlanma ile birlikte ne olur?" sorusuna şimdiye kadarki çalışmalar ışığında üretilen yanıtların bir bütünüdür. Bu başlıklara sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Çağatay Tarhan'a atıfla "yaşlanmanın alametifarikaları" (yaşlanmanın ayırt edici özellikleri) diyeceğim. Kendi içerisinde daha çok konu başlığı taşısa da yaşlanmanın temelde dokuz adet "alametifarikası" bulunmaktadır: Genomik kararsızlık, telomer boyutu ve telomeraz aktivitesi değişimleri, mitokondriyal fonksiyon kaybı, epigenetik değişimler, besin algılamayla ilişkili moleküler yollardaki değişimler, proteos-

tasis kaybı, hücrelerarası iletişimdeki değişiklikler, hücresel senesens, kök hücrelerde azalma. Bir moleküler biyolog için çok şey ifade eden, fakat okura pek bir şey anlatmayan tüm bu başlıklara burada detaylıca yer vermeyeceğiz, bunlar nitelikli tartışma yazılarının yer aldığı geniş bir dosyanın konusu olabilecek kadar kıymetli konular. Saydığımız dokuz "alametifarika", birbirlerinden ayrı başlıklar olsa da aslında belirli moleküler süreçler üzerinden birbirleriyle ilişkilidir. Yaşlanma biyolojisi gibi moleküler genetik ve evrim disiplinlerinden çokça beslenen bir alanda "resmi bütünüyle görebilmek" çalışmalarımızdan anlamlı çıktılar elde edebilmemiz için oldukça önemli. Dolayısıyla yaşlanma tek bir noktadan hareketle keskin yargılarda bulunabileceğimiz bir alan değil.

Daha önceki evrim yazılarımızda sıklıkla vurguladığımız gibi evrim, ekoloji gibi disiplinlerde odaklandığımız konudaki etkileşim dünyasını, yani etkileşimler ağını anlamaya çalışmadan, tekdüze bir analize kalkıştığımızda sadece bütünü kaçırmayız aslında; odaklandığımız her neyse onu da çıkarırız. Bir molekül başka moleküllerle, bir mekanizma başka mekanizmalarla, bir organizma diğer organizmalarla ve çevresiyle kurduğu etkileşimle bir bütündür. Ancak bütünlüklü bir bakışla, etkileşimler ağını anlayarak anlamlı çıktılar üretebiliriz. Yaşlanma biyolojisi de böyle bir bilimsel disiplin.

Yaşlanmayla ilgili genel bilgilerin ardından okuru, ODTÜ'den ve yurtdışından araştırmacıların kat-

kı sunduğu bir çalışmayla baş başa bırakıyorum. "Inter-tissue convergence of gene expression during ageing suggests age-related loss of tissue and cellular identity" başlıklı makalenin ilk yazarı ODTÜ'den Ar. Gör. Hamit İzgi. Biz makaleye katkı sağlayan Ar. Gör. Hamit İzgi (ODTÜ Fen Fakültesi Biyolojik Bilimler Bölümü), Dr. Melike Dönertaş (Leibniz Yaşlanma Enstitüsü - Fritz Lipmann Enstitüsü; Avrupa Moleküler Biyoloji Laboratuvarı, Avrupa Biyoinformatik Enstitüsü) ve Prof. Dr. Mehmet Somel (ODTÜ Fen Fakültesi Biyolojik Bilimler Bölümü) ile çalışmaya dair bir söyleşi yaptık. Hem söyleşi için kendilerine teşekkür ediyor, hem de çalışmalarını için kutluyoruz.

- *Okurlar için çalışmanın özetiy-le başlayalım isterim. Çalışmanızın önemi nedir?*

- Çalışmamızda yaşlanma sürecinde hücrelerin gen ifadesi değişimlerini fare model organizması kullanarak inceledik. Doğum sonrası gelişim döneminden insanlarda yaklaşık 80 yaşa denk gelen 30 aylık yaşlılık dönemine kadar tüm yaşam süresini kapsayan 16 farenin dört farklı dokusunu (beynin korteks bölgesi, akciğer, karaciğer, iskelet kası) kullanarak transkriptom verisi oluşturduk. Böylece doğum sonrası gelişim sürecinde farklı dokularda meydana gelen değişimleri yaşlanmadaki değişimlerle karşılaştırma fırsatımız oldu. Çalışmamızda özetle dokuların gelişim sürecinde gen ifadesi düzeyinde birbirlerinden farklılaştığını ve yaşlanma sürecinde ise tam tersine dokuların gen ifadelerinin birbirlerine benzemeye başladığını gözlemledik. Ayrıca bu gözlemi gelişim sırasında kazanılan doku ve hücre kimliğinin yaşlanma sırasında kaybı hipoteziyle bağdaştırdık.

Transkriptom nedir?

- *Çalışmanızda transkriptomik analiz yapıyorsunuz. Transkriptom nedir, transkriptomik analizde neye bakılır? Çalışmanızda niçin transkriptomik analiz tercih ettiniz, bu analizle neyi hedeflediniz?*

- Transkriptom bir hücrenin veya analiz edilen hücre kümesinin ifade ettiği bütün RNA'larının oluşturduğu kümedir diyebiliriz. Hücre



Transkriptom, bir hücrenin veya analiz edilen hücre kümesinin ifade ettiği bütün RNA'larının oluşturduğu kümedir.

içindeki DNA büyük ölçüde sabitken, DNA'dan RNA yapım miktarı hem biyolojik doğal süreçlerin, hem de çevrenin etkisiyle değişim gösterir ve organizmanın işleyişini belirler. Transkriptom analizinde bu RNA'ların görece miktarları ölçülür ve genellikle bir hastalık veya ilaçla muamele edilen bir deney grubundaki RNA'ların miktar değişimleri kontrol grubuyla kıyaslanarak analiz edilir. Biz ise çalışmamızda gruplar arası farklar yerine yaşlanma sırasında süregelen değişimleri inceledik. Bunları ölçebilmek için gen ifadesi ile yaş arasında korelasyon hesapladık. Böylece gen ifadelerinin hangi dokularda yaşla sürekli artış ya da azalış gösterdiğini ve gelişime kıyasla yaşlanmadaki değişim yönlerini test edebildik.

- *Makalenizde transkriptomik analiz ve hesaplamalı biyoloji çalışmalarının sonucunda yaşlanma sürecinde dokulardan benzer transkriptom sonuçları alındığından bahsediyorsunuz. Bu durum bize ne anlatıyor?*

- Dokuların yaşlanma sürecinde transkriptom çapında birbirlerine benzemesi yaşlanma dinamikleri hakkında bize ipucu veriyor. Şöyle ki, gelişim sürecinde dokuların programlı ve evrimsel olarak korunmuş mekanizmalarla kontrollü olarak farklılaştığını ve ergenlik sonunda gelişimlerini tamamladığını biliyoruz. Bu farklılaşmanın transkriptom çapında olduğunu biz de çalışmamızda gösterdik. Bu farklılaşma sa-

yesinde mesela kas dokusunda kasa özgü genler aktif ve kas proteinleri üretiliyor, beyinde sinir hücrelerinin kullandıkları sinyal molekülleri üretiliyor vesaire. Ancak yaşlanma sürecinde bunun tersine gözlemlediğimiz benzer transkriptom

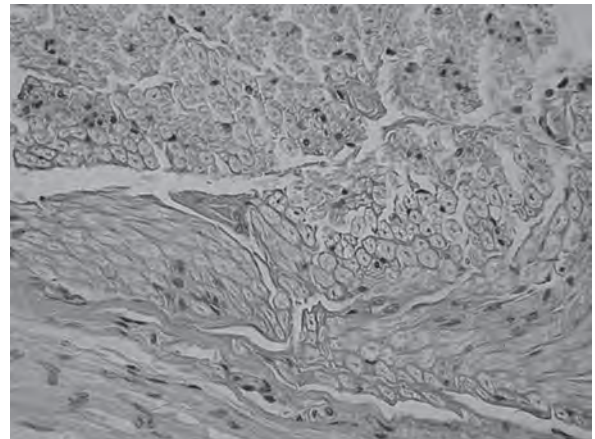
sonuçları dokuların özgüllüklerini, diğer bir deyişle doku kimliklerini yitiriyor olabileceğine işaret ediyor.

Gelişim-yaşlanma ilişkisi

- *Yaşlanma sürecinde doku ve hücre kimliğinin kaybı konusunu biraz daha açalım isterim. Doku ve hücre kimliği nedir, nasıl oluşur? Yaşlanma sürecindeki bu kimlik kaybı, gelişim sürecindeki farklılaşmaya zıt bir süreç olarak nitelendirilebilir mi? Buna bağlı olarak, gelişim ile yaşlanma arasında nasıl bir ilişki var?*

- Vücudumuzda yüzlerce farklı hücre tipi var ve her biri kendine ve bulunduğu dokuya özgü bir fonksiyona sahip. Hücre kimliği kök hücrelerin belirli programlarla farklılaşarak belirli grup genleri ifade edip başka gen gruplarını susturmasıyla oluşur. Böylece karaciğerdeki bir hepatosit hücresi metabolizmayla ilgili genleri ifade ederek görevini yerine getirirken sinir (nöron) hücrelerine özgü nörotransmitterleri ifade etmek için enerji harcamaz. Buradan yola çıkarak doku kimliğini bir dokuda en çok ifade edilen genler ile tanımlamak mümkündür. Çalış-

Dokuların yaşlanma sürecinde transkriptom çapında birbirlerine benzemesi yaşlanma dinamikleri hakkında ipucu veriyor.



mamızda dokuya özgü genleri diğer dokulardaki genlerle kıyaslayarak tayin ettik ve yaşlanma sürecinde dokuya özgü genlerin ifadelerinin gelişimin zıttı yönde değiştiğini, yani azaldığını gösterdik. Bu sonuca dayanarak yaşlanma sürecindeki kimlik kaybı gelişimin zıttı olarak düşünülebilir. Ancak şunu da tekrar söylemekte fayda var ki, gelişim sürecinde değişimler programlı mekanizmalar olmasına karşın yaşlanma sürecindeki değişimler programsız ve rastgele hasar birikiminin etkisiyle ortaya çıkabilir.

- **Makalenizde DiCo olarak isimlendirdiğiniz bir özgün fenomenden bahsediyorsunuz. DiCo nedir? Çalışmanızda DiCo genlerinin ve modellemesinin rolü neydi?**

- DiCo terimini gelişim ve yaşlanma süreçlerinde zıt yönde gördüğümüz, dokuların gen ifadeleri bakımından önce farklılaşmalarının ("divergent", yani ıraksak) ve daha sonra benzeşmelerinin ("convergent", yani yakınsak) bir kısaltması olarak kullandık. Bir çeşit varyasyon hesabıyla DiCo genlerini tayin ederek gözlemlediğimiz bu özgün fenomeni fonksiyonel açıdan test edebilme imkânımız oldu. Bunlardan en önemlisi DiCo genleriyle yaşlanma sürecindeki kimlik kaybının ilişkisini test etmekte. Bu analiz sonucunda DiCo genlerinin yaşlanma sürecinde ifadeleri azalan ve dokuya özgü olan genlerle istatistiksel olarak anlamlı ölçüde örtüştüğünü gözlemledik. Bu da çalışmamızın odağını oluşturdu.

- **Yaşlanma sürecinde hücre ve doku bazında kimlik kaybına neden olan durumlar nelerdir/neler olabilir? Yaşlanma süreciyle, ilgili genlerdeki ekspresyon değişimleri arasında nasıl bir bağ var? Çalışmanızın bu konuyla ilgili (yaşlanma-gen anlatımı değişimleri) çıktısı nedir?**

- Kimlik kaybına yol açabilecek birçok katmanlı etmenden söz edilebilir. Hücre veya dokuya özgü genlerin ifadelerinin azalması hücrelerin özelleşmiş görevlerini yerine getirememelerine ve böylece kimlik kaybına sebep olabilir. Peki, bu azalmanın sebebi ne? Hücrelerin sürekli bölündüğü akciğer gibi dokularda yaşla biriken DNA mutasyonları genlerin ifadesini bozabilir



Hücre kimliği kök hücrelerin belirli programlarla farklılaşarak belirli grup genleri ifade edip başka gen gruplarını susturmasıyla oluşur. Böylece karaciğerdeki bir hepatosit hücresi metabolizmayla ilgili genleri ifade ederek görevini yerine getirirken sinir (nöron) hücrelerine özgü nörotransmitterleri ifade etmek için enerji harcamaz.

ve kimlik kaybına yol açabilir. Öte yandan beyindeki sinir hücrelerinin neredeyse hiç bölünmediğini, ama aynı zamanda sinir hücrelerinin de kimlik kaybı gösterdiğini biliyoruz. Dolayısıyla kimlik kaybının tek sebebi hücre bölünmesine bağlı DNA mutasyonları olmamalı. DNA mutasyonları dışında rol oynuyor olabilecek bir diğer değişim ise yaşam boyu süregelen rastgele epigenetik hasar birikimleri olabilir. Örneğin gen ifadesini düzenleyici DNA bölgelerindeki özel protein modifikasyonlarının değişimi gen ifadesi regülasyonunun (düzenlenmesinin) bozulmasına sebep olabilir. Genom çapında epigenetik işaretlerin yaşlanma sürecinde kaybolmaya başlaması regülasyonun bozulmasına sebep olarak gösterilebilir. Diğer olasılıklar gen ifadesinin düzenlenmesinde görevli regülatörlerin (düzenleyicilerin) hasar görmesi, hasarlı kopyaların etkin bir şekilde temizlenmemesi, regülatörler arası koordinasyonun bozulması olabilir. İleride yapılacak çalışmalar bu hipotezlerin test edilmesine yönelik veri toplayarak mekanizmayı aydınlatabilir.

‘Yaşlanma, evrimin bir yan ürünü’

- **Yaşlanma biyolojisinin temel mantığı, felsefesi, burada egemen olması gereken bakış açısıyla ilgili bir soru sormak istiyorum. Bu alanda çalışan bilim insanları olarak yaşlanma sürecinin araştırılmasında ve anlaşılmasında nasıl bir bakış açısına sahip olmak gerekir? Yaşlanma biyolojisinde de belirlemci, indirgemeci bir bakışla üretilen ve yıkılması gerektiğini düşündüğünüz fikirler var mı?**

- Uzun süre biyolojide gördüğümüz her özelliğin bir adaptasyonu

yansıttığı ve programlı bir değişimin ürünü olduğu fikri hâkimdi. Birçok biyolog 20. yüzyılda yaşlanmanın programlı bir süreç sonucu olduğuna inanıyordu. Ama bugüne kadar yaşlanmanın bir adaptasyon olarak, gelişim gibi programlı bir süreç olarak nasıl evrilebilmiş olabileceğine dair ikna edici bir model geliştirilebilmiş değil. Aksine bugün evrimsel biyologlar, yaşlanmanın evrimin bir yan ürünü olduğunu düşünüyorlar. Yaşlanmanın nasıl evrimin bir yan ürünü olarak evrilmiş olabileceğini açıklayan ikna edici modeller var. Örneğin bunlardan birine göre yaşlanmanın sebeplerinden biri yetersiz seçim - geç yaşta etkisini gösteren hafif zararlı genetik değişimler. Kırklı yaşlardan sonra kendisini gösteren kardiyovasküler hastalıklar gibi. İnsanlar modern tıptan önce zaten 40 yaşına ancak vardıkları için, bu tip varyantlar doğal seçimle elenmiyor, popülasyonda birikiyor ve yaşlanmaya yol açıyor. Yaşlanmanın bu tip bir yan ürün olması ve programlı gelişen spesifik bir özellik olmaması, onu anlamayı ve incelemeyi de zorlaştırıyor.

- **Söyleşi için teşekkür ederiz. Son olarak eklemek istediğiniz, vurgulamak istediğiniz bir şey var mı?**

- Yaşlanma biyolojisi, yaşam bilimlerinin görece genç bir alanı. Tabii yüzyıldır bu alanda çalışmalar var ama halen biyolojinin başka alanlarına göre daha az ilgi görüyor; belki de zorluğundan. Türkiye’de de bu alanda çalışan araştırmacı sayısı çok az. Her alanda olduğu gibi bu alanda da sayımızın artması gerektiğini, daha fazla araştırma grubuna sahip olup ve daha nitelikli araştırmalar yapmamız, toplumumuzu da yaşlanma, genetik ve evrim gibi konularda daha fazla bilgilendirmemiz gerektiğine inanıyoruz.



2S 1417-624'e ait sanatçı tasarımı. Eser sahibi: Silanur Sevgen, ODTÜ Amatör Astronomi Topluluğu.

X-ışını çiftlisi 2S 1417-624'te neler oluyor?

ODTÜ Yüksek Enerji Astrofiziği Ekibi olarak yaptığımız çalışma, İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisinin resmi yayın organı olan "Monthly Notices of Royal Astronomical Society" dergisinin Şubat 2022 sayısında yayımlandı. Çalışma, X-ışını çiftlisi 2S 1417-624'ün 2018 yılında yaptığı dev bir madde püskürmesi olayını konu alıyor.

Özgür Can Özudoğru

Astrofizik gibi bir alanda akademik kariyer yapacağını kafasında ilk kestirdiğinde kolay bir yola girmediklerinin farkındaydı elbette 18 yaşındaki toy Özgür. Fakat ufak bir hesap hatası yapmıştı; hayat akademik kariyerin yaşattığı zorluklara ek olarak da pek kolay sayılmazdı ve zamanın doğrusal hareketi kendisini "Vay be ne kadar büyük insanlar!" dediği kişilerle aynı yaşa getirmek üzereydi. O noktada yaşamın kendisine sunduğu tuvali daha da doruklara vararak kullanmanın tam zamanı diye düşünmüş olacak ki son iki yılının gecesini gündüzünü, nötron yıldızlarını algılayış sürecimize milimetrik bir ilerleme olarak sayılabilecek bir ürün ortaya koyarak geçirdi. Sonunda ortaya çıkan ürüne baktığında ya bu işi ilk kez ne gerekçelerle yapmaya koyulduğunu hatırladı.

ODTÜ Yüksek Enerji Astrofiziği Ekibi (METU High Energy Astrophysics Team, METU HEAT) olarak yaptığımız bu çalışma, X-ışını çiftlisi 2S 1417-624'ün 2018 yılında yaptığı dev bir madde püskürmesi olayını konu alıyor. 2S 1417-624 sistemi, bir nötron yıldızı ve onun eşlikçisi Be tipi bir dev yıldızın birbiri etrafında dönmesiyle oluşmakta. Nötron yıldızları oldukça yoğun ve genellikle çok yüksek kütleli oldukları için, bulundukları yerlerde yaptıkları hareket neticesinde civarlarında bulunan yıldızları etkileri altına alırlar ve kimi zaman bu yıldızları ya içlerine çekerler ya da ortak bir yörünge oluşturmurlar. İçeri çekilen yıldızlar, nötron yıldızı etrafında bir disk oluşmasına sebep olurlar ve bir zamanlar yıldızı oluşturan madde yoğunlukları nötron yıldızının etrafına hapsolmüş bir vaziyete gelir. Be tipi yıldızlar dev yıldızlardır ve içyapıları oldukça dengesizdir. Güneş'imizin stabil ve dengeli yapısı sayesinde Dünya'daki yaşamı tehdit edecek ölçülerde

2012 yılından beri dergimizde yazılar yazan ve şu anda da dergimizin yazı işlerinde bulunan ODTÜ Fizik Bölümü yüksek lisans öğrencisi Özgür Can Özudoğru'nun yazarları arasında olduğu bir akademik makale, İngiliz Kraliyet Bilimler Akademisinin resmi yayın organı olan "Monthly Notices of Royal Astronomical Society" dergisinin Şubat 2022 sayısında yayımlandı. Arkadaşımız Özgür'ün ilk akademik makalesi olan bu çalışma, bir nötron yıldızıyla Be Tipi bir dev yıldızdan oluşan, X-ışını dalga boyu aralığında bizlere oldukça yüksek miktarlarda ışın gönderen bir çiftli sistem üzerine. Kendisini bu çalışmasından ötürü tebrik ediyor, sizleri birinci ağızdan makaleyi anlatan yazısıyla baş başa bırakıyoruz.

Güneş fırtınaları -neyse ki- tecrübe etmeyiz. Fakat bu durum her yıldız için geçerli değildir. Kimi yıldızlar iç dinamiklerinde hidrostatik dengede değildir ve bu durumdan ötürü boyutları, şekilleri daimi olarak değişiklik gösterir. Bazen bu yıldızlardan yüksek miktarlarda madde yoğunluklarının koptuğu görülür. Zaten hâlihazırda böyle dengesiz olan yıldızlar, bir de nötron yıldızlarıyla karşılaşarak çiftli sistem oluştuklarında bu nötron yıldızlarını madde bombardımanına tutmaya başlarlar. Bu madde akışları da kimi zaman, belirli aralıklarla, nötron yıldızının dışa doğru madde püskürmesi tecrübe etmesine neden olur. Bu durum atarcanın (dönen nötron yıldızları, pulsar) dönüş hızını değiştirmeksizin gelen madde ve dolayısıyla Dünya'ya ulaşan ışığın tesirini artırır. Bu tesir artışı durumu da, elimize yeni fotonları ulaştırdığından tayfsal ve zamansal analizler yapmak için birebirdir.

Bu tür dev püskürme olayları, 2S 1417-624 gibi yüksek kütleli X-ışını çiftleri için sık rastlanan bir durumdur ve kısa süreliğine gökyüzünü oldukça

parlak hale getirirler. Böyle durumlarda da uzay teleskopları, aniden gökyüzünde parlaklık yaşanmışsa, yaptıkları işi/gözlemi bırakıp hemen o parlaklığı izlemeye koyulurlar. Bu tür gözlemlere “Fırsat Hedefi Gözlemleri” (Target of Opportunity Observations, TOO) adı verilir ve bu sıra dışı durumun bir an önce anlaşılması için bu tür gözlemleri yapıldığı anda tüm araştırmacıların erişimine açık hale getirirler. Özellikle NASA bünyesinde çalışan teleskopların TOO gözlemlerini isteyen herkes, herhangi bir önkoşul gerektirmeden bilgisayarına indirip analiz edebilir. 2S 1417-624 kaynağında Nisan 2018’de gerçekleşen dev madde püskürmesi de işte böyle bir TOO gözlemi olarak NASA’ya ait NICER uzay teleskobu tarafından gözlenmiş ve METU HEAT olarak bizler de dahil olmak üzere dünyanın pek çok yerinden sayısız araştırmacı tarafından analiz edilmiştir. Bir başka deyişle “fırsatı” değerlendiren her araştırmacı için yarışma başlamıştır.

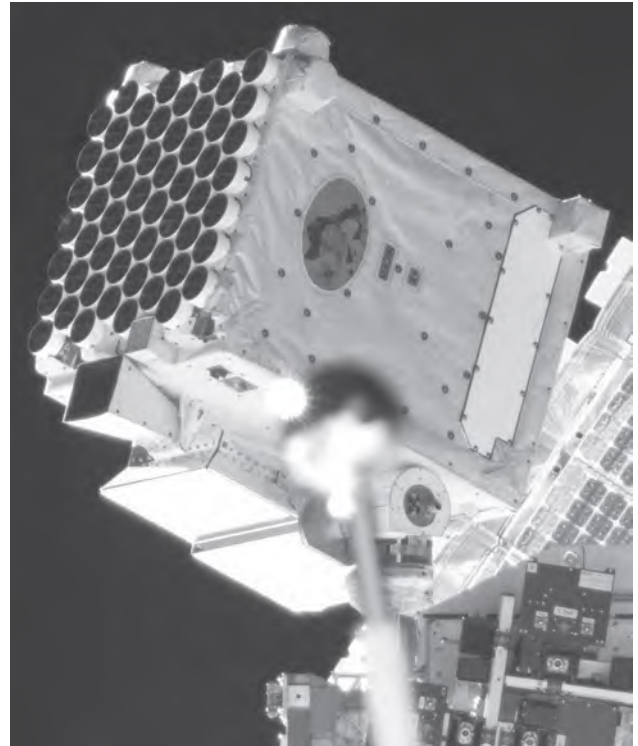
NICER (Neutron Star Inner Composition Explorer), Haziran 2017 yılında NASA tarafından fırlatılmış, X-ışını dalga boyu aralığında çalışan bir uzay teleskobudur. Uluslararası Uzay İstasyonuna (UUI) bağlı olan NICER, ölçüm cihazlarında bulunan silikon algılayıcılar sayesinde saniyede 100.000 foton yakalayabilir ve bu da NICER’i şu ana kadar yapılmış en hassas X-ışını algılayıcılara sahip teleskop yapmaktadır. Fakat UUI üzerinde olmasının bir götürüsü olarak sürekli hareket halinde ve kimi zaman cihazlardan, dış dünyadan kaynaklı gürültüyle dolu gözlemler yapabilmekte. Özellikle fırlatıldığı ilk yıllarda NICER’in kimi algılayıcıları tümüyle güvensiz görülmekteydi çünkü gürültüden veri ayırt edilemiyordu. Tez danışmanım Prof. Dr. Altan Baykal’ın ilk kez bu cisimle beni tanıştırdığı zaman ekibimizde NICER teleskobu analizi yapılmamıştı ve NASA’nın sitesine daha yeni konulan kullanım kılavuzlarıyla sıfırdan analizleri öğrenmem gerekmişti. Biz adım atana kadar Hindistan ve Almanya’dan çeşitli gruplar çoktan bu yaşanan olayla ilgili analiz sonuçlarını yayın haline getirmeye başlamıştı ve hız-

lı olmam gerekiyordu. Daha yolun çok başındaydım ve öğrenecek bolca yeni bilgi bulunduğundan ekip halinde çalışmak insana kendini daha özgür hissettiriyordu. Çok boyutlu çalışmanın kilit kısımlarından tayfsal (spectral) analiz bana verilmişti. O dönem ekibimizde bulunan doktora çalışmasını tamamlayan Miraç Serim ve Altan hocayla uzun süreler çalışmış, Beykent Üniversitesi’nden Dr. Öğr. Üyesi Şeyda Şahiner haftalık buluşmalarla bana yapmam gereken iş için gerekli yazılımsal arka planı sağladılar. Ben de kendilerinden aldığım eğitim sonrasında elimi kirletmeye, gibabyte’lar mertebesindeki 85 adet gökyüzü gözlemini önce kalibre edip temizlemeye, sonra da tayfsal analizleri yapmaya koyuldum. Tüm bu süreç bana bilimsel bir çalışmanın modern dünyada hem çoğul bir şekilde tecrübe aktarımıyla, hem de büyük bir işin çeşitli parçalara bölünerek hazırlandığını gösterdi. Bizim parçalara böldüğümüz bu işten çıkan ufak sonuç, gelecekte bu gibi yapılan yüzlerce çalışmanın bir araya gelmesiyle daha geniş bilimsel çıkarımların yapılmasına olanak sağlıyor. Bu da insanlığın evren hakkındaki bilgi birikimini artırıyor, yavaş yavaş... Bu nedenle çalışmanın sonunda oluşturduğumuz makaleye, yayımlanacak diğer makalelerle birlikte katalog içinde baktığımda düşündüğüm ilk olgu şu oldu: Evren kocaman ve daha yapacak tonca iş var.

2S 1417-624, ilk kez 1978 yılında Küçük Astronomi Uydusu-3 (Small Astronomy Satellite-3, SAS-3) tarafından keşfedildi (Apparao ve ark. 1980). SAS-3 analizleri, o bölgede 57 Hertz frekansında salınım yapan

bir atarcanın varlığını gösterdi (Kelley ve ark. 1981). Daha sonra o bölgeye görünür dalga boyunda yapılan gözlemler, bu atarcayla birlikte çiftli bir sistem oluşturan eşlikçisi olan yıldızı yakalamayı başardı (Grindlay ve ark. 1984). Erboğa (Centaurus) takımyıldızında bulunan bu nesneye 2S1417-624 adı verildi, yörünge devri 42 gün, eksen eğikliği ise 0.4460 olarak ölçüldü (Finger ve ark. 1996). 2S 1417-624, makalemize konu alan türdeki madde püskürmelerinin ilki, gözlemlendiği sırada yaşanmıştı. Akabinde 1994, 2004 ve 2009 yıllarında tekrar madde püskürme evresine girerek bu aktiviteyi kısmen de olsa bir düzenle yaptığını göstermiş oldu. Bu madde püskürme olaylarını 2018 yılında makalemize konu olan madde püskürmesi takip etti ve biz çalışmalarımızı bitirmişken kaynak 2021 yılında tekrardan madde püskürme sürecine girdi fakat ne yazık ki bu son madde püskürmesinden yeterince TOO teleskobu gözlemi elde edemedik. Bu tür nesnelerin madde püskürmelerini ne sıklıkla yaptığı halen gizemini korumakla birlikte, bu gibi çalışmalarını derleyerek ve gözlem miktarımızı geçen yıllarla birlikte arttırarak dev yıldızların içyapılarıyla ilgili de yeni fikirler edinmek mümkün olabilir.

NICER teleskobunun UUI’den çekilmiş fotoğrafı.



Benim en çok katkısı sağlamış olduğum tayfsal analizlerde kaynağın tayfını elde ettikten sonra, literatürde kaynağa uygulanmış çeşitli modelleri denemeye başladık.

Gökbilimde tayfsal analiz şu şekilde gerçekleşir:

- Öncelikle kalibre edilen gözlem dosyasından tayfı yaratan enerji ve dalgaboyu bilgileri elde edilip bunlardan tayf dosyası ortaya çıkarılır.

- Sonra bu elde edilen tayftan, cihaz veya Dünya kaynaklı gürültüler temizlenir.

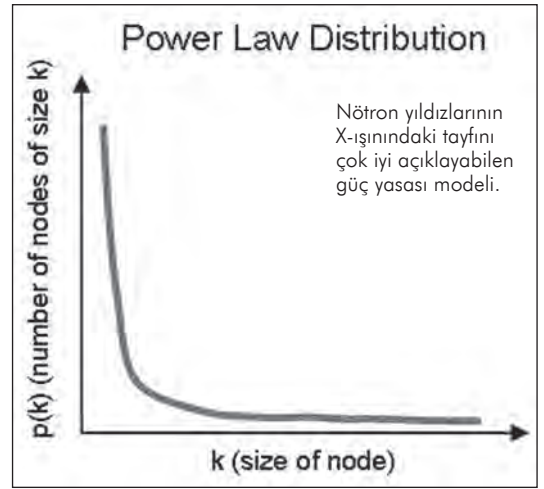
- Akabinde cismin bulunduğu bölgeye göre gözlemin yapıldığı aralığa ait arka plan kaynakları gözlemlerde ortadan kaldırılıp sadece ilgililenilen kaynağı gösteren arka plan dosyası, tayfa uygulanır.

- Temizlenip arka plandan da arındırılan tayfı açıklayabilecek potansiyel modeller bulunur ve bu modeller uygulanıp hangisinin istatistiksel olarak verileri daha tutarlı açıkladığı anlamaya çalışılır.

2S 1417-624 gibi atarcılardan oluşan kaynakların X-ışını tayflarına genellikle “Güç Yasası Dağılımı” (Power Law Distribution) adı verilen bir tür istatistiksel model uygulanır. Güç yasası modellerlerinin

temel dayanağı, modellenen “şey”in gücü ile miktarının ters orantılı olmasıdır, yani en “güçlü” olan birimlerden en az, dolayısıyla en “güçsüz” olanlardan da en çok bulunur. Güç yasası modellemelerine doğada pek çok yerde rastlayabiliriz. Verebileceğimiz en ünlü örnek depremlerdir. Dünyada yaşanan tüm depremler kuvvet ve miktara karşı bir grafiğe koyulduğunda, en yüksek kuvvetli depremlerin en az, en düşük kuvvetli depremlerinse en çok sıklıkla gerçekleştiği görülür. Bu adeta bir doğa kanunuymuşçasına düzenlidir ve güç yasası dağılımı istatistiksel modeline birebir uyar. Kapitalist sistemlerdeki gelir dağılımı da ne yazık ki mükemmel bir güç yasası dağılımıdır, en yüksek miktardaki geliri ayrıcalıklı bir azınlık kendi arasında paylaşıırken fakir halk kitleleri çok daha az miktarda kaynağı kendi arasında paylaşmak zorunda kalır.

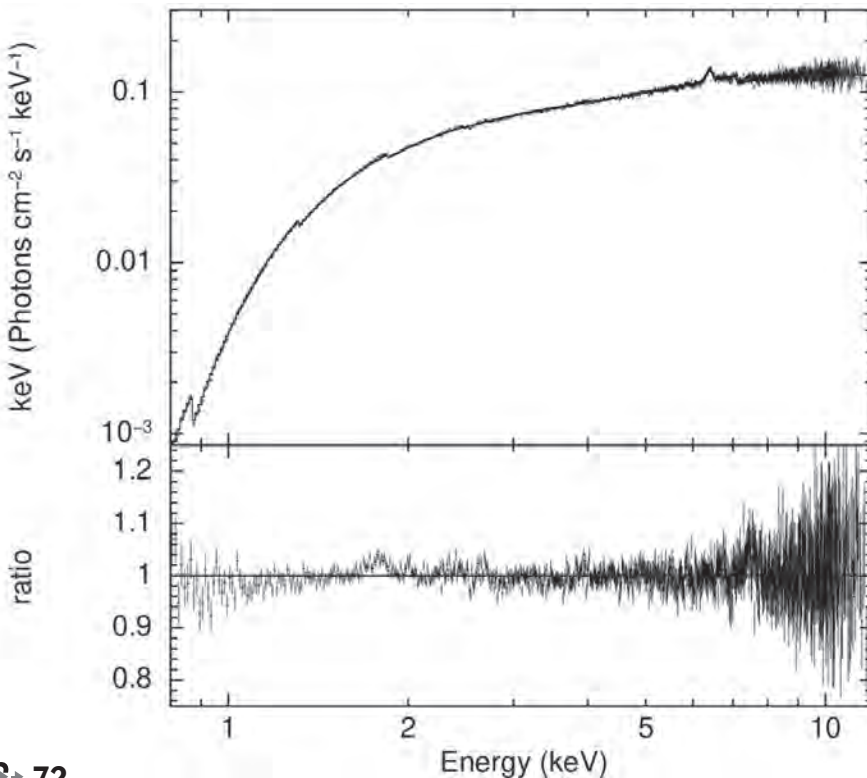
Tüm nötron yıldızlarının tayflarında da güç yasası dağılımına mükemmel bir şekilde uyan sonuçlar



elde ederiz fakat verdiğimiz örneklerin niçin bu modele uyum sağladığına dair mantıklı açıklamalar yapmak, bu açıklamalardan çeşitli çıkarımlar üretmek mümkünken; bugüne kadar niçin nötron yıldızlarının tayflarını en iyi açıklayan modelin güç yasası modeli olduğuna, bu durumdan ne gibi sonuçlar çıkarmamız gerektiğine dair herkesin hemfikir olduğu bir açıklama yapabilmemiş değiliz. Astrofizikçilerin yapabildiği en mantıklı açıklama, nötron yıldızlarının her bir yanında çok çeşitli yüksek enerji üreten tepkimeler yaşanıyor ve bu tepkimelerin toplamının güç yasası dağılımı üretebiliyor oluşu. 2S 1417-624 de kendisinden önce tayfsal analizi yapılmış her nötron yıldızı gibi mükemmel bir güç yasası grafiği sunmakta ve kendisinde muhtemelen çok çeşitli yüksek enerjili fotonlar üreten tepkimeler yaşanmakta.

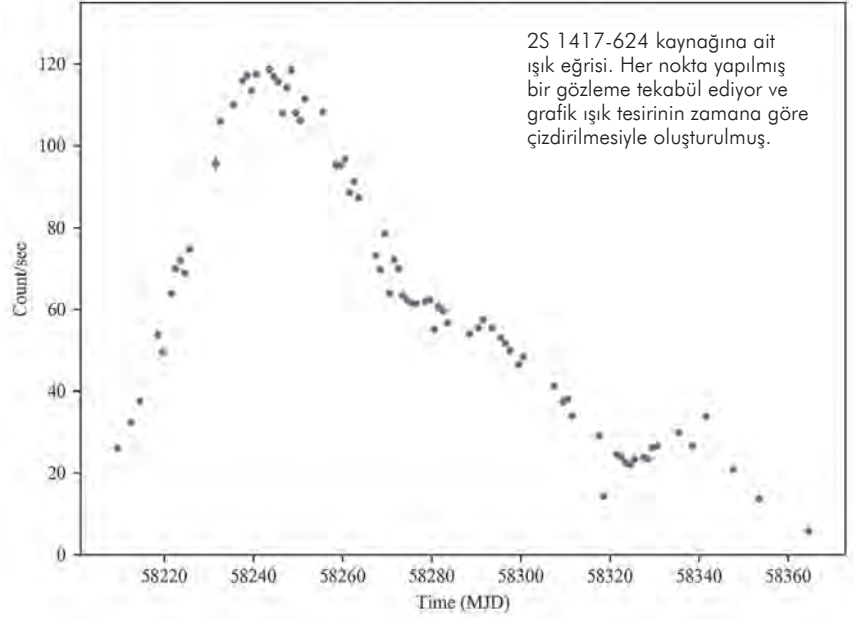
Tüm nötron yıldızlarının X-ışını dalgaboyu aralığındaki tayflarında neredeyse tamamen aynı ana iskeleti gördüğümüz için güç yasasına ek olarak çeşitli girinti çıkıntıları ararız, tıpkı görünür dalgaboyundaki tayflarda karacisim görüp, bu karacisim üzerinde girinti çıkıntılar aramamız gibi. Bu girinti çıkıntılar bize, gözlemlediğimiz cismi oluşturan veya bu cisimle bizim aramızda bulunan madde yoğunlukları hakkında fikir verir. 2S 1417-624’te, güç yasasına ek olarak en net şekilde gördüğümüz şey, demir atomunda bulunan elektronların ürettiği 6.4 keV enerjisinde bulunan bir ışımadır. Bu ışımanın kaynağı, üretilen yüksek enerjili fotonun, civarda bulunan de-

2S 1417-624 kaynağına ait X-ışını tayfına güç yasası uygulanmış hali. Üst panel tayfın kendisiyken, alttaki panelde tayfa uygulanan istatistiksel modelden yaşanan sapmalar görünüyor. Güç yasası, cismin tayfına güzel bir iskelet arz ederken, bu iskelet üzerinde gördüğümüz girinti çıkıntılar bize ışığın soğurulması ve ısıması hakkında bilgiler veriyor. Bu bilgiler de bize gelen ışığın bulunduğu ortamın madde yoğunluğu hakkında bilgi veriyor.



mir atomları tarafından emilip, bu atomların elektronlarını “heyecanlandırarak” bir üst enerji seviyesine çıkarmasıdır. Bu durumun akabinde “heyecanlı” elektronlar, tekrar kendi eski enerji seviyelerine geri döndüklerinde, enerjinin korunumu yasası gereği üst seviyeye çıkmak için kullandıkları enerjiyi geri salarlar. Bu salınım da teleskoplarımızdan elde edilen görüntünün tayfında tam olarak 6.4 keV değerinde bir tepecik görmemizi sağlar. Benzer şekilde periyodik cetveldeki çoğu atomun ayak izini ısıma çizgileri yardımıyla elde etmek mümkün. Esasen, gökbilim alanında gözlemlediğimiz cisimlerin kimyasal bileşenlerini tespit etmek için elimizdeki en güçlü araç budur.

2S 1417-624 kaynağından elde ettiğimiz tayfta güç yasası ve demir çizgisi eklessek dahi cismi istatistiksel olarak daha detaylı açıklamak için ek modellere ihtiyacımız olduğunu fark ettik. Ayrıca demir çizgisinin tek başına bir gözlemde istatistiksel olarak yeterince güçlü olmadığını, ancak çeşitli gözlemler birleştirilip oluşturulan tayflarda daha güçlü olduğunu fark ettik. Oluşturduğumuz kimi birleşik tayflarda güç yasasının yüksek enerjilerde eğiminin daha da sertleştiğini gördük. Bu tür, belli bir üst limitin ardından eğimi değişen güç yasalarını da “yüksek enerji kesimi” (high energy cutoff) modeli açıklar. Birleşik değil, tekil gözlemlere dönecek olursak, bu tür cisimlere genellikle hiç düşünmeden eklenen bir model de fotoelektrik etkinin yarattığı bozunumları açıklamak için kullanılan foton soğurulması (photon absorption) modelidir çünkü elimize ulaşan ışık, kat ettiği onca mesafe sırasında çeşitli gazlarla ilişki içine girerek kimi yerlerden sönümlenir, kimi yerlerden ısıma alır. Fakat literatürde zaten bulunan ve klasik olarak uygulanan bu modellerin hiçbirisi, tayfta bulunan ufak bir istatistiksel bozukluğu “düzeltmeye” yetmiyordu. Bu gökcisminde, açıklanan tüm bu fiziksel fenomenlere ek yaşanan bir durum daha olmalıydı. Bu nedenle hem bu kaynak hakkında yapılmış çalışmalara, hem de bu tür kaynaklar hakkında var olan teorilere geri döndük. Bizi bir ista-



tistiksel modele yönlendirecek bir ipucu arıyorduk. Bu ipucu, 2S 1417-624’ün atarcasının eksen eğikliğine sahip olduğunu tekrar hatırladığımızda geldi. Eksen eğikse, atarcanın yaptığı atımlar da belli bir açıyla gelmeliydi. Dolayısıyla kimi zamanlarda nötron yıldızının diskinden gelen ve bize demir bilgisini gönderen, tayftaki bilginin çoğunu aldığımız kısmın, atarcanın ışık saçan kısımları tarafından gölgelenmesi gerekirdi. Dolayısıyla, gelen ışığın belli bilgilerini bloke ettiğini açıklayan bir istatistiksel model denedik. “Kısmi kapatma soğurması” (partial covering absorption) olarak adlandırılan bu model, atarcadan gelen bir kısım ışığın, diskten gelen ışığı blokladığını düşünerek belli başlı bilgilerin saklanması olabileceğini tahmin ederek tayfı modelliyordu ve her gözleme çok rahat bir şekilde uyum sağladı. Bu modeli, uyguladığımız diğer tüm modellerle birleştiren cismi en iyi açıklayan tayfı elde etmiş olduk.

Elde ettiğimiz model kombinasyonunun çeşitli parametreleri var ve bu parametrelerin değerlerinin zaman içinde nasıl değiştiğini öğrenmek bize, madde püskürmesinin fiziksel özellikleri hakkında fikir vereceğinden 85 gözlemin tümüne, belirlediğimiz modeli teker teker uyguladık. Elde ettiğimiz sonuçlar bize cismin eksen eğik bir şekilde yaptığı hareket ve madde püskürmesinin zirve noktaları hakkında bilgi verdi. Ayrıca bu parametrele-

rin zaman içindeki evrimi dışında, ışığın akısına göre nasıl bir tavır aldıkları da bize nötron yıldızının hareketlenmesinin yavaşladığı veya hızlandığı kritik değerler hakkında bilgi veriyor. Kabaca akının arttığı noktalarda hareketlenmelerde de artış meydana geliyor.

Bilim ve Gelecek dergisiyle sahip olduğum manevi bağlardan dolayı, sizlere salt bir basın açıklamasından öte bir şekilde yaptığımız çalışmanın süreci ve o süreç sırasında yaşadığım bireysel tecrübeleri de içeren bir yazı hazırlamak istedim. Bilimsel süreç, oldukça yavaş ama bir o kadar da ayağı sağlam basan bir serüven. Sizlerin yaptığı ufak katkılar, sizinki gibi yapılan yüzlerce katkıyla birlikte anımlanıyor ve insanlık bilimsel gelişmeyi kolektif bir biçimde inşa ediyor. Uygarlığımızın en kıymetli aracı olan bilimsel yöntemle daha da sahipleneceğimiz bir gelecek dileğiyle.

NOT: Çalışma, bu yapılan tayf çalışmasına ek olarak, kaynak cismin zamana göre değişimini ele alan çeşitli analizler de içeriyor. Yayımlanan makaleyi ve tayfsal analize ek olarak yürütülen çalışmaları daha detaylı bir şekilde incelemek isterseniz:

“Timing and spectral analysis of 2S 1417–624 during its 2018 outburst”, M. Mirac Serim, Özgür Can Özudoğru, Çağatay Kerem Dönmez, Şeyda Şahiner, Altan Baykal and S. Çağdaş İnam, (2022) MNRAS 510, 1438-1449

Deprem için erken uyarı ve yapay zekâ uygulamaları

Deprem için erken uyarı yapma sürecinde amaçlanan gelişme, depremin ilk gelen sismik dalgasını en az hatayla tanıyıp, onun nerede ve ne büyüklükte bir depreme ait olduğuna hızla karar verip iletilmesidir. Deprebilimciler bunu her deprem için yapabilmekle birlikte, erken uyarı için bu konuda daha hızlı ve akıllı otonom düzeneklere gereksinme vardır. Yapay zekâ bu noktada devreye girer.

Prof. Dr. Haluk Eyidoğan

İTÜ Jeofizik Mühendisliği Bölümü E. Öğretim Üyesi

Dünya nüfusunun artması ve kentleşme sürecinin hızlanması, doğal ve endüstriyel tehlikelerin yarattığı kayıpların artmasına neden oluyor. Bu nedenle, doğal ve endüstriyel afet tehlikesi yüksek olayların ortaya çıkar çıkmaz durumun en hızlı ve kısa sürede topluma ve yöneticilere aktarılması, gittikçe daha fazla önem kazanan bir konudur. Deprem, tsunami, tayfun, sel vb. doğal tehlikeler ve nükleer santral kazası, patlama, zehirli madde ve gaz kaçağı vb. insan kaynaklı tehlikelerle ilgili erken uyarı düzeneklerine gereksinme giderek artıyor. Bu yazıda afete dönüşebilen deprem ile ilgili erken uyarı düzenekleri hakkında gelişmeler ele alınacak.

Deprebilimciler (sismolog) yazılım ve donanım teknolojisindeki tüm gelişmeleri kullanarak deprem olduğunda yayılan sarsıntı (sismik) dalgalarının yerleşim yerlerine ulaşmadan uyarı yapmayı sağlayacak akıllı ve karar verici düzenekler oluşturma araştırmaları yapıyorlar. Deprem Erken Uyarı (DEU) düzeneğinin amacı, oluşan güçlü bir depremin yarattığı sarsıntı dalgalarının (sismik dalgalar) yerleşme alanına gelmeden önce zarar görme tehlikesi olan alt yapıları devre dışı bırakma eylemini otomatik gerçekleştirmek. Bu amaçla daha akıllı düzenekler hakkında araştırmalar sürmekte, raporlar ve makaleler yayınlanmakta ve bilimsel toplantılar düzenlenmektedir.

Hangi afet türü olursa olsun erken uyarı düzeneğinin başarıya ulaşması için şu dört unsur çok önemlidir: a) Tehlikeli olayın sinyallerinin kaydı, akıllı uyarı için düzeneğin kurulumu ve 7/24 çalıştırılması. b) Olayı tanıma ve karar verme için akıllı algoritma. c) Uyarının iletimi için gelişmiş iletişim yetenekleri. d) Halkın, yöneticilerin ve altyapının en hızlı ve doğru şekilde korunmaya geçmesi. Sıraladığımız bu unsurların herhangi biri aksadığında veya devre dışı kalması durumunda deprem erken

uyarı eylemi başarısız olacaktır.

Depremin aygıtlarla (sismograf) kaydının yapılmaya başlanması 20. yüzyılın başında başlamıştır. Günümüzde yeryüzüne dağılmış binlerce deprem kayıtçıları çalıştırılmakta ve binlerce depremin analog ve sayısal kayıt arşivi yapılmaktadır. Bu bilgi altyapısı sayesinde “depremin sismik dalgalarını tanıma” konusunda deprembilimciler yüzyıllık deneyime sahipler. Deprem için erken uyarı yapma sürecinde amaçlanan gelişme, depremin ilk gelen sismik dalgasını en az hatayla tanıyıp, onun nerede ve ne büyüklükte bir depreme ait olduğuna hızla karar verip iletilmesidir. Deprebilimciler bunu her deprem için yapabilmekle birlikte, erken uyarı için bu konuda daha hızlı ve akıllı otonom düzeneklere gereksinme vardır.

Deprem için erken uyarı, depremi olmadan önce kestirme değildir

Depreme yönelik erken uyarı sözcüğü, yöneticilere ve topluma “deprem olacağını önceden bildirme (kestirme)” olarak anlaşılmamalıdır. Deprem için erken uyarının amacı, yerleşim alanlarına yakın depremlerde gaz ve elektrik kesme, ulaşımı durdurma, tehlike oluşturacak tesisleri ve altyapıyı devre dışı bırakma ve insanların bulundukları yerde en az zarar görecektir.

Ayrıntılı araştırmalar yapılmasına rağmen, henüz günümüzdeki bilgi ve teknoloji, depremi önceden kestirme gelişmişliğinde değil. 17 Ağustos 1999 depreminden sonra yoğun biçimde dillendirilen “erken uyarı” sözcüğü, ilgililerin ve medyanın sunma biçimi nedeniyle sanki deprem insanlara birkaç saat veya dakika önceden bildirilecek bir düzenleme olarak algılandı. Depremi önceden haber verme veya kestirim (prediction) için araştırma yöntem ve içeri-

gi erken uyarı tekniğinden çok farklıdır ve halen bilimsel olarak onay almış bir ölçüt ve teknoloji yoktur. Günümüzde olumsuz hava koşulları için uyarıları birkaç gün önceden yapma olanağı vardır. Çünkü uzayda ve yeryüzünde çok sayıda konumlanmış ve çok duyarlı ölçüm aygıtlarıyla gözlem yapılabilen ve hangi gün, hangi saatte ve hangi yerleşim alanında ne tür bir hava koşulu ile karşılaşacağımız hakkında önceden haber verilebilmektedir. Deprem için bu olanak şimdilik yok. Çünkü deprembilimde mevcut gözlem aygıtları ve yöntemler depremin hangi tarihte, hangi büyüklükte ve nerede olacağını kesin olarak bilme olanağına ve yöntemlerine “şimdilik” meteoroloji kadar vakıf değil. O nedenle yerleşim alanları için deprem tehlike değerleri bir olasılık değeri olarak verilir. Örneğin, bir yerleşim noktası için “bu alanda önümüzdeki 30 yılda 6 ve daha büyük bir depremin olma olasılığı yüzde 70’tir” şeklinde bir açıklama yapılabilir. Türkiye deprem tehlike haritası bu yaklaşım yoluyla hesaplanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu bilgiden hareketle o tehlike değerine göre bina inşaatının teknik özellikleri belirlenir.

Deprem erken uyarısı için kullanılan sismik dalgaları tanıyalım

Yer kabuğunda oluşan kırılma, fay, volkan, meteor düşmesi ve patlatma vb. olaylar çevrelerine sismik dalgalar yayar. Yer kabuğunun kırılmasına neden olan depremler oldukça güçlüdür ve dünyanın her yanına yayılırlar. Sismik dalgalar vardıkları yerlerde çeşitli türde salınım ve titreşimlere neden olurlar (Şekil 1) ve yayılırken enerjilerinin bir bölümünü titreşim özelliklerine bağlı olarak kaybederler. Bu nedenle sismik kaynağa yakın olan daha fazla sarsılırken, uzak olan daha az sarsılır. Düşük periyot (yüksek frekans) sismik dalgalar enerjilerini uzun periyot (düşük frekanslı) sismik dalga enerjilerine kıyasla daha hızlı kaybederler. Sismik enerjinin soğurulması uzaklıkla, dalganın periyodu ve yayıldığı ortamın fiziksel yapısı ile ilişkilidir.

Sismik dalgaların oluşturduğu sar-

sıntılar sesi işitilebilecek kadar yüksek frekanslı (birkaç yüz hertz) olabilir gibi birkaç saniye veya dakika uzunluklu olabilir. İki ana sismik dalga türü vardır. Bunlar cisim dalgaları ve yüzey dalgalarıdır. Cisim dalgaları yüzey dalgalarına kıyasla daha hızlıdır. Cisim dalgaları yerin her derinliğine inerken, yüzey dalgaları daha çok yeryüzüne yakın yayılmayı tercih ederler (Şekil 1). Cisim dalgaları iki türe ayrılır. Bunlar sırasıyla basınç dalgaları (P dalgaları) ve makaslama dalgalarıdır (S dalgaları). Basınç dalgaları karada, denizde ve atmosferde yayılabilirken, makaslama dalgaları yalnızca karalarda ve yerin katı bölümlerinde yayılabilir. Basınç dalgaları makaslama dalgalarından daha hızlıdır. P dalgaları, S dalgalarından ortalama 1,7 kez daha hızlı ilerler (Şekil 1). Bu nedenle P dalgalarına birinci, S dalgalarına ikinci dalgalar adı verilir. S dalgaları yeryüzünde yatay yönde yer hareketlerine neden olurlar ve bu hareketler yapılarda daha çok hasara neden olabilir. Deprem sırasında önce P dalgasını, uzaklığa bağlı olarak bir zaman sonra da S dalgası algılanır. P dalgası yer kabuğu içerisinde ortalama 6,0 km/s hızla ilerlerken S dalgaları 3,5 km/s hızla ilerler. Bu hızlar derinlikle artar. Kabaca, deprem merkezinden her 10 km uzaklık için P ve S dalgalarının varış zamanı arasında ortalama 1,2 saniyeye yakın bir gecikme olur. Örneğin, deprem merkezi sizden 30 km uzaktaysa, deprem olduktan 5 saniye sonra P dalgasını

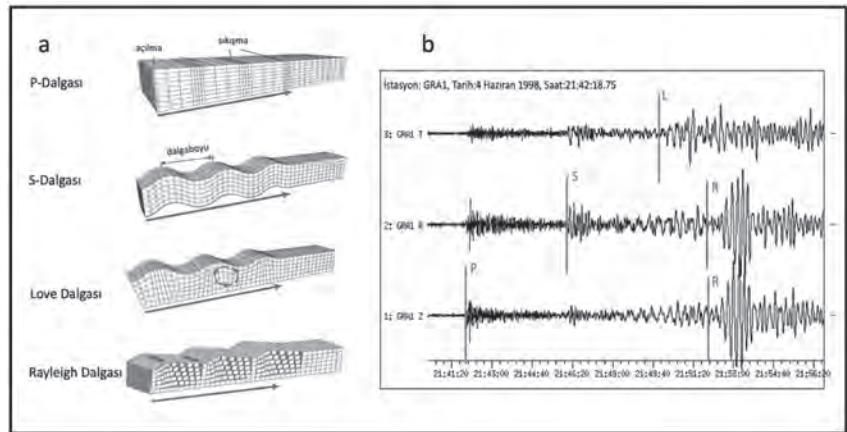
hissedersiniz ve ortalama 3,6 saniye sonra da S dalgası ile sallanırsınız. Bu özellik kullanılarak kuvvetli depremlerde gaz ve elektrik kesme, trenleri durdurma veya tehlikeli tesisleri devre dışı bırakma amaçlı “erken uyarı” teknikleri geliştirilmektedir.

Deprem erken uyarı (DEU) düzeneği nasıl çalışır?

Günümüzde birçok ülkenin kurduğu binlerce deprem kayıtçısının (sismograf) oluşturduğu deprem kayıt ağları, büyük çoğunluğu karasal ortamda olmak üzere yeryüzünde konumlanmıştır. Deprem gözlem merkezleri deprem kayıtçılardan gelen verileri uydu yolu ile alır, değerlendirir, arşivler ve web sayfalarından günlük duyurusunu yaparlar. İnsanların algılamadığı çok küçük depremler dahil her yıl binlerce deprem gözlem merkezlerinde arşivlenir ve araştırmacılara sunulur.

Deprem olur olmaz en erken uyarıyı yapmak için deprem merkezlerinde rutin değerlendirmeler dışında, özel donanım ve karar verici akıllı algoritmalar kullanmak gerekir. Bu amaçla deprem olma olasılığı yüksek bölgelere daha gelişmiş deprem kayıtçı ağı kurulmakta ve bu ağ 7/24 kayıt yapmaktadır. Kayıt ağına ilk gelen P dalgasının bir depreme ait olup olmadığını, depremin yerini (enlem, boylam ve derinliği), büyüklüğünü ve yer hareketi şiddetini (ivme) en hızlı hesaplayan bir donanım ve yazılım düzeneğinin gelişmişliği bu aşamada en önemli konudur. Bu tespitler

Şekil 1. a) Sismik dalga türleri ve b) üç bileşenli bir gerçek deprem kaydında (bir düşey, iki yatay kayıt) gösterimi. P dalgası yayılım yönünde (oklar) sıkışma ve açılma hareketleri yapar. S, L ve R dalgaları ise yatay ve düşey yönde sarsıntılara neden olur. Yıkıcı dalgalar genellikle S ve yüzey dalgalarıdır. Kuzey-güney yönlü kayıt bileşeninin (GRA1 R) S-dalgası genlik oranı düşeydeki genliğin (GRA1 Z) iki kez daha büyüktür. Şekilden de izleneceği gibi depremden hemen sonra önce P dalgası gelir. S dalgası ondan ortalama 1,7 kez geç gelir.

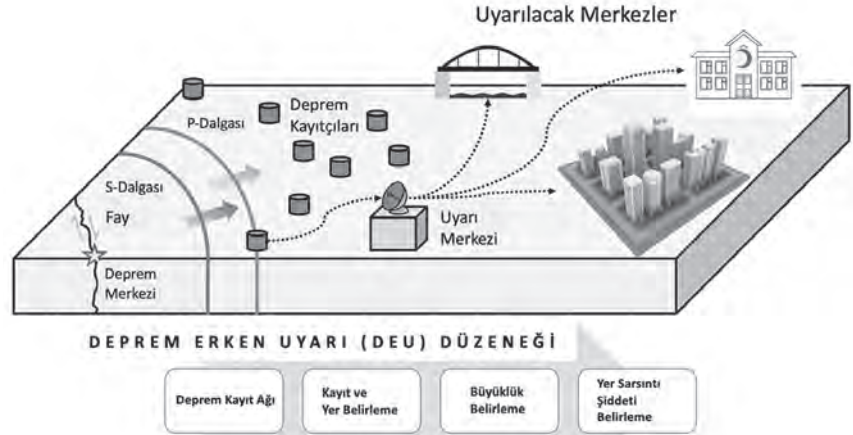


yapıldıktan sonra uyarı bilgisi uyarı yapacak düzeneğe iletilir (Şekil 2).

Araştırmacılar bu konudaki hesaplar ve analizler için P dalgasının ivme, partikül hızı veya yer değiştirme gibi farklı kayıt ortamlarından birini kullanmayı tercih etmektedirler. Yakın ve büyük depremlerde ivme kaydının genliğinin satüre olmaması ve hızla partikül hızı veya yer değiştirmeye dönüştürülebilme özelliği nedeniyle bunların kullanılması daha avantajlı olmaktadır.

Deprem erken uyarı uygulamalarında teknik zorluklar nelerdir?

Erken uyarı için yapılacak hesaplama ve karar işlemi hızlı davranmak için insan müdahalesi olmadan anlık olarak yapılmalıdır. Deprem olurken devreye giren DEU düzenekleri ne kadar gelişmiş olursa olsun, deprem merkezine yakın yerleşmelerde uyarı zamanı birkaç saniye olduğundan, doğrudan insana yönelik uyarı yapmak için pratik bir uygulama olmamaktadır. Yerleşim yerlerinde hasara neden olan depremler genellikle büyüklüğü Mw6.0'dan büyük ve yakın olan depremlerdir. Deprem büyüdükçe fay alanı daha büyük olur. Küçük depremler bir noktasal deprem kaynağı olarak kabul edilebilir ancak kuvvetli ve büyük depremler geniş çapta kırılma (fay) alanına sahiptir. Fayın kırılma hızı ortalama 3,0 km/saniye, kırılan fayın yarattı-



Şekil 2. Deprem Erken Uyarı (DEU) düzeneğinin şematik gösterimi. Deprem olur olmaz P dalgası daha hızlı olduğundan S dalgasından daha önce ulaşır. Kayıtçıların kayıtlarını toplayan uyarı merkezi veriyi işleyip depremin yerine, büyüklüğüne ve ulaşacağı yerlerdeki sarsıntı şiddetine (ivme) karar verir ve ilgili noktalara iletir.

ğı P dalgası hızı 6,0 km/saniye ve S dalgası hızı ise 3,5 km/saniyedir. Bu fiziksel gerçeklikte depremin büyüklüğü, fayın doğrultusu ve kırılma yönü ile DEU düzeneğinin ve yerleşme alanının konumlanma ilişkileri DEU kararı için birçok farklı özelliklerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Büyük depremlerin P dalgasının periyodu daha uzun olduğundan analiz süresi de uzamaktadır (Şekil 3 ve Şekil 4). Bu durumda depremin büyüklük ve yaratacağı yer hareketinin şiddetini kestirmek daha uzun süre almaktadır.

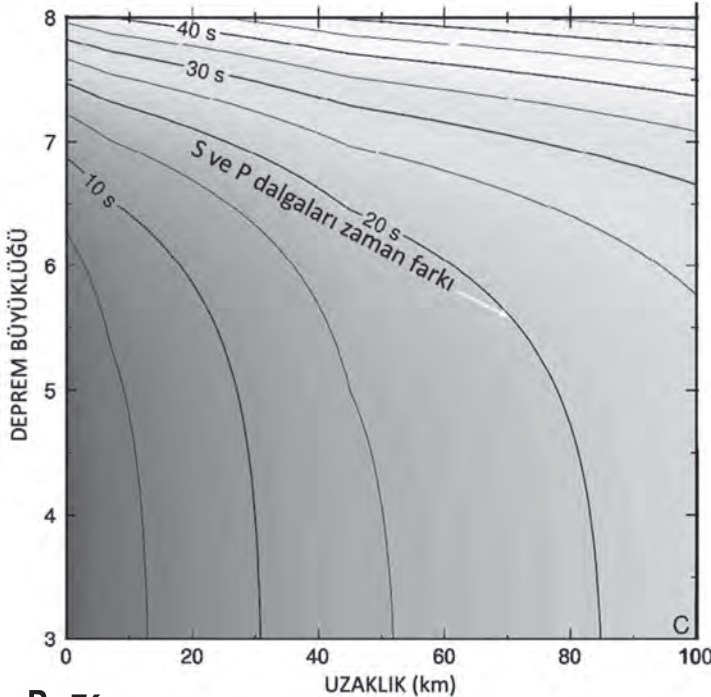
Şu anda deprembilimcilerin aşmaya çalıştığı en önemli sorun, büyük depremler için P dalgasından uyarı için bilgi almanın daha uzun süre gerektirmesidir. Hasar verme

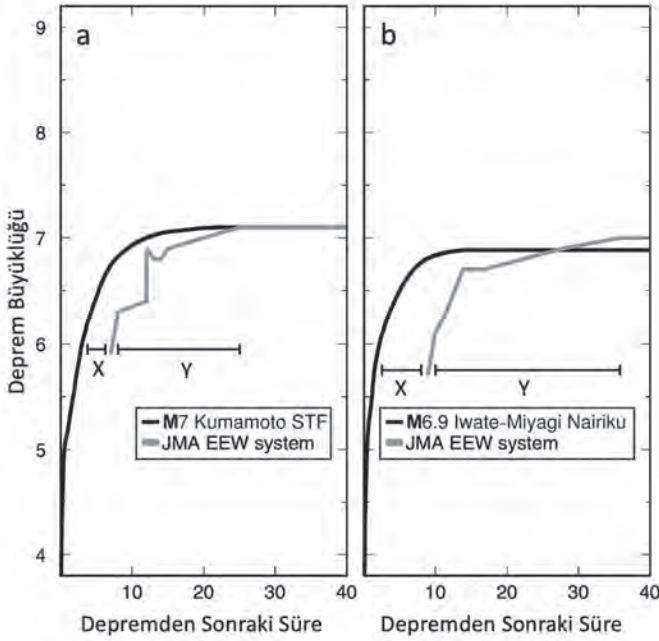
daha önce verilebilir. Bazı mobil telefon uygulamalarında çok kısa süreli uyarılarla “çök, kapan, tutun” mesajları gönderilmektedir. Deprem merkezine uzak yerleşmelerde insanların davranışlarını yönlendirecek süre daha uzun olduğundan erken uyarı daha yararlı sonuçlar verir. Eğer DEU düzeneği depremi çok hızlı saptar ve karar verirse yerleşmelere uyarı vermede o kadar daha fazla zaman kazanılabilir.

Yapay zekâ ve deprem erken uyarı uygulamaları

Günümüzde bilgisayarların hesap yapma hızı çok yüksek. Burada bir sorun yok. Amaç, uzmanların geliştirdiği yazılımın çok zeki olması ve karar verme yönteminin çok hızlı olmasını başarmak. Bu konuda uzun yıllardır araştırmalar sürmekte ve bazı pilot uygulamalar yapılmaktadır. Dünyada bölge ve büyük kentler ölçeğinde bu amaca yönelik bazı uygulamalar ve yürütülen projeler vardır. DEU ile ilgili çalışmalar farklı ölçeklerde ve farklı yöntemlerle Meksika, Japonya, Türkiye, İran, Romanya, Çin, İtalya, Çin, Kore ve Tayvan'da yapılmaktadır.

ABD'de TRI-NET, CUBE, RED Systems, Tayvan'da CWBSN gibi ulusal veya bölgesel çaplı sismik ağlar bu amaca yönelik olarak kurulmuş ve randımanlı olarak çalışmaktadır. Bu ağlar halkı, basını ve yöneticileri bilgilendirmek ve özellikle çok kuvvetli ve büyük depremler için acil durum yönetimini ve gerekirse yardımları başlatmak için önemli





Şekil 4. Japonya’da a) 2016 yılındaki Mw7.0 büyüklüğündeki Kumamoto depreminin ve b) 2008 yılındaki Mw6.9 büyüklüğündeki Iwate-Miyagi depreminin büyüklük değerlerinin tahmini süresi ile depremlerin oluş zamanından sonraki erken uyarı süresinin karşılaştırılması. X zaman aralıkları DEU düzeneğinin depremin büyüklüğünü deprem kaynak fonksiyonundan tespit edemediği süreyi, Y zaman aralıkları ise depremin büyüklüğünün doğru tespiti için geçen süreyi göstermektedir. Y süresi başında başlayan eğri Japon Meteoroloji Kurumu’nun (JMA) DEU için kaynak fonksiyonundan büyüklüğün doğru tahmin süresini, X süresinin başında başlayan eğri ise depremin gerçek kaynak fonksiyonundan büyüklüğün doğru değerinin tespit süresini gösterir.

dışı bırakmayı hedeflemektedir.

Deniz tabanındaki büyük depremlerin yarattığı tsunami olayı için erken uyarı düzenekleri okyanuslar ve bazı denizler çevresinde çalıştırılır. Bu düzenekler genellikle deprem istasyon ağlarıyla bütünleşik çalışır.

Geçmişte yaşanan tsunami olaylarından ders alınarak Akdeniz bölgesinde Türkiye dahil kıyısı olan ülkeler bir araya gelmiş ve Ege Denizi ve Akdeniz’de olası bir tsunami için uyarı düzenekleri kurmuşlardır ve geliştirme çalışmaları sürmektedir. Bölgede Tsunami Erken Uyarısı (TEU) düzeneğinin tsunami oluşuktan 2-3 dakika içerisinde yerel, 15 dakika içerisinde daha geniş bir alanda uyarı verecek yeteneğe kavuşması için çalışmalar yapılmaktadır.

Yukarıdaki bölümlerde açıklandığı gibi DEU uygulamalarında insandan daha hızlı hesap yapan, daha doğru sonuçlar elde edip karar veren ve uyarıyı en hızlı ileten bir DEU düzeneği kurmak gerekir. İşte bu noktada “yapay zekâ” başlığı altında öğrenen makineler (donanım+yazılım) devreye girer. İnsan zekâsı genel anlamda kavrama, öğrenme, sorun çözme, planlama gibi bilişsel özelliklerin kapasitesi olarak tanımlanabilir. İnsanın yaptıklarını, yeteneklerini ve deneyimlerini yazılımlarla makinelere (bilgisayar) öğrettiğimizde insan zekâsının işlevini makine yapacak duruma gelebilmektedir. Bu bağlamda yapay zekâ (artificial intelligence-AI), verilen görevleri yerine getirmek için makineye öğretilen tüm bilgileri ve becerileri kullanarak, yinelenmeli olarak kendilerini iyileştirebilen ve insan zekâsını taklit eden sistemleri veya makineleri yöneten

zekâ anlamına gelir. Cem Say yapay zekâyı şöyle tanımlıyor: “Doğal sistemlerin yapabildiği (zekice olsun veya olmasın) her bilişsel etkinliği (gerekirse bedenleri olan) yapay sistemlere, daha da yüksek başarımlar düzeylerinde nasıl yaptırabileceğimizi inceleyen bilim dalıdır.” Yapay zekâ süreci; bilgi kullanmayı, planlamayı, öğrenmeyi, akıl yürütmeyi, kendi kendini düzeltmeyi, doğal dil işlemeyi ve nesneleri hareket ettirme ve yönlendirme yeteneğini içerir. Yapay zekâ uygulamalarını artık bilgisayarlar ve cep telefonlarında sıkça kullanıyoruz. Örneğin, konuşma tanıma, sürücüsüz araçlar, matematiksel kuramların doğrulanması, tıbbi teşhis, sesli asistanlar, arama motorları, istenmeyen mesaj dışlama, tahmine dayalı modelleme ve çevrimiçi hedefli reklamlar vb. Yapay zekâ uygulamaları günlük hayatımıza girmiş durumda. Yapay zekâ algoritmaları süper güçlendirilmiş düşünce ve veri analizi yeteneğine sahip olabilmekte ve karar sürecine çok hızlı katkıda bulunmayı sağlamaktadırlar. Yapay zekânın amacı insanların yerini almak değil, insan yeteneklerini belirgin şekilde geliştirmek ve bunlara katkıda bulunmaktır. Yapay zekâ genellikle makine öğrenimi ve ayrınılı (derin) öğrenme gibi birbirinden farklı alt dalların olanaklarını kullanır. Makine öğreniminin tümü yapay zekâ olmasına rağmen yapay zekânın tümünün makine öğrenimi olmadığı belirtilir. Bu yazının konusunu oluşturan DEU düzenekleri, yapay zekâ uygulamalarının önemli bir konusu olmuştur.

Sismik dalgaların tüm özelliklerini, deprembilimcilerin tüm deneyimlerini ve değerlendirme yöntemlerini öğrenen bilgisayarlar (makine öğrenimi), toplanan deprem verilerini analiz etmek için yapay sinir ağları, istatistik, olasılık ve matematiksel optimizasyon araçlarını kullanarak karar mekanizması geliştirmekte-

dir. Örneğin, Kaliforniya Eyaleti’nde 600 sismik istasyondan oluşmuş bir erken uyarı ağı depremden hemen sonra 3 dakikada, Tayvan’da ise 1 dakikada nerede ve ne şiddette bir sarsıntı olduğunu sayısal haritasıyla birlikte topluma, ilgililere ve medyaya internet üzerinden sunmaktadır. Türkiye’de BÜ Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü (BÜ-KRDAE) ve İçişleri Bakanlığı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (A-FAD) benzer görevi yürütmektedir.

Deprem kayıplarını azaltma programı çerçevesinde, Japon Ulusal Demiryolları tarafından Acil Deprem Saptama ve Alarm Düzeneği (UrE-DAS) adıyla 1990 sonrasında bir DAD prototipi uygulanmaya başlandı. Örneğin, bu tür bir düzenekle Japonya’da hızlı trenlerin elektrikle-ri deprem olur olmaz kesilmekte, yıkılı deprem dalgaları tren mahalline ulaşmadan tren durdurulmaktadır. Japonya Meteoroloji Kurumu (JMA) DEU düzeneğini 2007’den sonra ülke çapında geliştirerek Japon Deprem Şiddet Ölçeği’ne göre şiddeti 4.0 ve daha fazla olan depremler için DEU bilgisini en yakın yerleşimlere iletmektedir. Meksika’daki DEU düzeneği SASMEX, 1991 yılından itibaren kullanılmaktadır. BÜ-KRDAE tarafından İstanbul için uygulanan DEU düzeneği 2003 yılında kullanılmaya başlanmış, ancak düzenek doğrudan insanları uyarma amaçlı değil, yangın ve benzeri tehlikeleri önlemek için elektrik ve doğal gaz tesislerini devre-

dir. Her yeni olay ve deneyim yapay zekânın biraz daha gelişmesini sağlamakta ve karar sürecini daha güvenilir yapar. Gelişmiş bir yapay zekâ algoritması insan hatası faktörünü azaltır. Bu nedenle, büyük ölçüde veriye dayalı olarak alınan ve birçok karmaşık hesaplama yapılmasını gerektiren kararlarda yapay zekânın yararı büyüktür. İşte bu gelişmelere koşut olarak deprem kayıt ağları yapay zekâ kullanan bilgisayarlar aracılığı ile deprem olur olmaz gelen sismik dalgaları en kısa sürede analiz etmekte ve otomatik olarak alınan karar çerçevesinde hedef bölge uyarılmaktadır. Bu süreçte deprem kaydı ile yapay zekâ çıkışı uyarı arasında insan müdahalesi olmamaktadır.

Yukarıdaki bölümlerde kısaca bahsettiğimiz gibi DEU çalışmalarının en önemli aşaması yerel veya bölgesel deprem kayıt ağında en önce kaydedilen sismik dalgasının zaman ve frekans ortamında depremin büyüklüğünü saptayan en mükemmel yapay zekâ algoritmasını oluşturmak. Bu amaçla deprembilimciler mevcut deprem kayıt ağlarından elde edilen on binlerce deprem kaydı ve değerlendirme yöntemleriyle makineleri eğitir. Bu eğitim en yüksek düzeyde başarılıdıktan sonra, düzeneğin bunu gelişmiş iletim yolları ile ilgili yerlere ve yönetimlere hızla aktarması kolaydır. Bu nedenle, P dalgasını kullanarak depremin başta büyüklüğü olmak üzere yerini ve derinliğini en az hatayla bulma yolunda tanıma yöntemlerini geliştirmek, bunu bilgisayarlara öğretmek ve yapay zekâ marifetiyle bu işlevi otonom duruma getirmek için deprembilimciler çok çaba harcamaktadırlar. Bazı araştırmacılar kaydedilen sismik dalga bilgileri yanı sıra uydulardan alınan GPS verilerini sismik verilerle eşlenik kullanma yolunu denemektedir.

DEU eyleminde yakın yerleşmeler uzak yerleşmelere kıyasla uyarı zamanı bakımından dezavantajlıdır. Bu nedenle, P dalgalarının çok hızlı tanınması ve iletilmesi önündeki engellerin aşılması durumunda, özellikle yakın yerlerde büyük depremlerin yıkıcı dalgaları ulaşmadan tüm tehlikeli altyapıyı devre dışı bırakmak ve insanların bulundukları yerde hızla

en güvenli konuma gelmelerini sağlamak olanaklı olabilecektir. Bu amaçla yapay zekâ çalışmaları çerçevesinde deprembilimciler on binlerce deprem kaydını veri madenciliği ve makine öğretimi çalışmaları ile incelemekte ve elde ettikleri başarı oranlarını uygulamalar ve yayınlarla karıştırmaktadırlar.

Son yıllarda DEU düzeneklerinde makine öğretimi ve derin öğrenme ile ilgili yeni yöntemler üzerinde yoğun araştırmalar yapıyor. Yapay zekâ yöntemleri içerisinde en çok kullanılan algoritmalarından biri yapay sinir ağları (YSA) yöntemi. YSA uygulamaları çerçevesinde geliştirilen birçok yeni yaklaşım ve yöntemler (CNN, DCNN-M, CRED, RNN, LSTM, DMSEEW, EEWNet, ConvNetQuake, tc, Pd, DeepShake, REIS) karşılaştırmalı olarak kullanılmakta ve sonuçlar deprembilimciler arasında tartışılmaktadır.

Örneğin, İtalya'da yapılan bir uygulamada 10-200 kilometre arasındaki uzaklıklarda büyüklükleri 3.8 ile 6.0 arasında değişen 128 deprem ait 2630 deprem kaydı kullanılarak yapılan incelemede deprem dalgasının yapay zekâ yöntemleri ile çalışan akıllı algoritmalar yoluyla tanınmasında başarı oranı % 80'e ulaşmıştır. O çalışmada otonom DEU için elde edilen uyarı süreleri 50 km uzaklıktaki yerleşimler için 8-10 saniye, 100 km uzaklık için 15-18 saniye olarak bulunmuştur.

Türkiye ve çevresindeki coğrafyadaki doğal ve endüstriyel tehlikelerin varlığı açısından deprem, tsunami, iklim değişimi, orman yangınları ve nükleer kazalar dahil her türlü tehlikeler için yapay zekâ yaklaşımlarıyla erken uyarı düzenekleri geliştirme ve uygulama konularında daha fazla araştırma ve yayın yapılması gerektiğini düşünmekteyim.

KAYNAKLAR

- 1) AFAD-DAD. 2022. <https://deprem.afad.gov.tr>
- 2) BÜ-KRDAE, 2022. Bölgesel Tsunami İzleme ve Erken Uyarı Merkezi Bilgilendirme Raporu, Boğaziçi Üniversitesi - Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü, <http://www.koeri.boun.edu.tr/sismo/2/tsunami/tsunami-bilgi-notu/>
- 3) Caruso, A., Colombelli, S., Elia, L., Piccozzi, M. & Zollo, A., 2017. An on-site alert level early warning system for Italy, J. Geophys. Res. Solid Earth, 122, 2106-2118.
- 4) Chiang, Y.-J.; Chin, T.-L. & Chen, D.-Y., 2022. Neural

network based strong motion prediction for on-site Earthquake Early Warning, Sensors 2022, 22, 704. <https://doi.org/10.3390/s22030704>

- 5) Colombelli, S. & Zollo, A., 2015. Fast determination of earthquake magnitude and fault extent from real-time P-wave recordings, Geophys. J. Int., 202, 1158-1163 doi: 10.1093/gji/ggv217
- 6) Erdik, M., Fahjan, Y., Ozel, O., Alcik, A., Mert, A. & Gul, M., 2003. Istanbul earthquake rapid response and the early warning system, Bull. Earthquake Eng., 1, 157-163.
- 7) Espinosa-Aranda, J., A. Jimenez, G. Ibarrola, F. Alcantar, A. Aguilar, M. Inostroza, and S. Maldonado, S., 1995. Mexico City seismic alert system, Seismol. Res. Lett., 66, 42-53.
- 8) Fauvel, K., Balouek-Thomert, D., Melgar, D., Silva, P., Simonet, A., Antoniu, G., Costan, A., Masson, V., Parashar, M., Rodero, I. & Termier, A., 2019. A distributed multi-sensor machine learning approach to Earthquake Early Warning, The Thirty-Fourth AAAI Conference on Artificial Intelligence (AAAI-20), 403-411.
- 9) http://www.koeri.boun.edu.tr/Arastirma/Erken%20Uyaril%20%20ve%20Adil%20Mudahale%20Sistemi_3_66.depmuh
- 10) <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/yapay-zeka-ve-yapay-ogrenme>
- 11) https://en.wikipedia.org/wiki/Earthquake_warning_system
- 12) <https://scienceexchange.caltech.edu/topics/earthquakes/earthquake-early-warning-systems>
- 13) https://tr.wikipedia.org/wiki/Yapay_zekâ
- 14) https://twitter.com/USGS_ShakeAlert
- 15) <https://www.iris.edu/hq/inclass/animation/722>
- 16) https://www.iris.edu/hq/inclass/animation/shakealert_earthquake_early_warning_system_for_the_west_coast
- 17) <https://www.oracle.com/tr/artificial-intelligence/what-is-ai/#ai-terms>
- 18) <https://www.scienceabc.com/wp-content/uploads/2015/10/seismic-waves-earthquake.jpg>
- 19) <https://www.sciencelearn.org.nz/resources/340-seismic-waves>
- 20) Minson, S.E., Meier, M.A., Baltay, A. S., Hanks, T. C. & Cochran, E. S., 2018. The limits of earthquake early warning: Timeliness of ground motion estimates, Sci. Adv., 4:eaaq0504, 1-10.
- 21) Mousavi, S.M., Zhu, W., Sheng, Y., & Beroza, G. C., 2019. CRED: A deep residual network of convolutional and recurrent units for earthquake signal detection, Sci Rep 9, 10267. <https://doi.org/10.1038/s41598-019-45748-1>
- 22) Nakamura, H., Horiuchi, S., Wu, C., Yamamoto, S. & Rydelek, P. A., 2009. Evaluation of the real-time earthquake information system in Japan, Geophys. Res. Lett., 36, L00B01, 1-4.
- 23) Perol, T., Gharbi, M., & Denolle, M., 2018. Convolutional neural network for earthquake detection and location. Science Advances, 4(2), e1700578. <https://doi.org/10.1126/sciadv.1700578>
- 24) Say, C., 2018. 50 Soruda Yapay Zekâ, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 81-83.
- 25) Zhu, W. & Beroza, G. C., 2018. PhaseNet: a deep-neural-network-based seismic arrival-time picking method. Geophysical Journal International, 216, 261-273.
- 26) Ziv, A., 2014. New frequency-based real-time magnitude proxy for earthquake early warning. Geophysical Research Letters, 41(20), 7035-7040. <https://doi.org/10.1002/2014GL061564>



John Dewey'in raporu köy enstitüleri oluşumu için esas kaynak mıydı?

John Dewey, cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim sorunlarını inceleyip öneriler getirmesi için ülkeye davet edilen yetkin uzmanlardan biri. Biri kısa diğeri ayrıntılı iki rapor hazırlar. Bu raporlar birçok genel doğruyu içerir ve Türk eğitiminin öncüleri tarafından yararlanılır. Fakat Dewey'in Türk eğitimini yönlendirdiğini söylemek, eğitimimize yön veren öncülere haksızlık olur.

Kurtuluş savaşı zaferle sonuçlanmış, bağımsızlık kazanılmış, cumhuriyet ilan edilmiştir. Sıra Cumhuriyet'i koruma ve kollamaya gelmiştir. Cumhuriyet'i koruma kollama görevi ilk elde devletin görevidir. Cumhuriyeti kuran önderlik, kısa vadede koruma ve kollama görevini yapacak güçtedir. Ama uzun süreli bakıldığında bu görev yöneten bir grubun değil, geniş halk yığınlarının yani "yurttaş"ların görevidir. Öyleyse geleneksel yapı kırılmalı, yeni toplum/yeni insan yaratılmalıdır. Geleneksel yapıyı kıranın yolu devrimlerdir. Yeni insanı yeni toplumu yaratmanın yolu ise öncelikli olarak eğitimidir. Ancak eğitim, okuryazarlık derekesine indirilemeyecek denli kapsamlı bir etkinliktir. Halkın % 80'i köylerde yokluk yoksunluk içinde, toprak sahiplerinin ve onlarla işbirliği içindeki tarikatların, cemaatlerin baskısı altında yaşamaktır. Bu nedenle halk özgür değildir. Bu nedenle eğitim, insanın ekonomik ve siyasi özgürlüğünü de içerecek kapsamda ele alınmalıdır.

Bu yapı değişmeden yani halk özgürleşmeden

Ahmet Doğan

cumhuriyet kalıcı hale gelemes. İşte bu nedenle eğitim, okul duvarları ile sınırlandırılmayacak bir etkinliktir. Bu etkinliğin asli unsurları okullar ve öğretmenlerdir. Tez elden eğitim ele alınmalı ve iyileştirilmelidir. Ancak bu iyileştirme, kuruluşunu tamamlamış bir Batı ülkesindeki gibi bazı önlemlerle yapılamaz. Batı ülkelerindeki iyi örneklerle öykünerek de iyileştirilemez.

Devrimci önderlik bunu çok iyi bilmektedir. 15 Temmuz 1921'de savaşın devam ettiği koşullarda ilk "maarif kongresi" toplanır. Cepheden gelerek kongreye katılan Mustafa Kemal, eğitimin niteliği ile ilgili olarak öğretmenlere; "... Şimdiye kadar takip olunan eğitimin, gerileme tarihinde en önemli bir etken olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli terbiye programından bahsederken, eski devrin batıl inançlarından ve doğuştan sahip olduğumuz özelliklerle hiç ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, milli ve tarihi özelliğimizle uyumlu bir kültür anlıyorum." diye seslenir.

Batı toplumları toplumsal değişim/yenileşme için eğitimin önemini 15. yüzyılda kavramış, önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Ülkemizde de eğitimin yenileşme için önemi 1800'lü yılların ikinci yarısından sonra kavranmış, önemli adımlar atılmıştır. Ancak sürekli gelenekçi çevrelerin engeliyle karşılaşmıştır. O günden bu yana yenilikçilerle gelenekçiler arasında çatışmalı bir süreç yaşanmış bu süreç bir birikim yaratmıştır. Öte yandan gelişen dünyanın yarattığı eğitim birikimi de vardır.

Cumhuriyet yönetimi kendi deneyimleri ile yetinmeyerek, dünyadaki deneyimlerden yararlanmayı gerekli görmektedir. Birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da dünyadaki en iyi uzmanların görüşlerine başvurulmalıdır. Eğitim alanında dünyadaki en iyi uzmanlardan biri Amerikalı filozof ve eğitimci John Dewey'dir.

Dewey ilk davet edilen uzman olarak, 1924 yılında Türkiye'ye gelir ve bir iki ay Türkiye'de kalır. Bu süreçte bazı görüşmeler ve araştırmalar yapar. Bunların sonucunda önerilerini içeren iki rapor hazırlar. Birincisi Türkiye'den ayrılmadan

Filozof ve eğitimci John Dewey.



önce verdiği oldukça kısa ve öz bir rapordur. İkinci rapor biraz daha ayrıntılıdır ve 30 sayfalıktır. (Elimizdeki kopya metin, "Türkiye Maarif Vekilliği Ana Program Hazırlıklar Seri B No: 1" çerçevesinde, 1939 yılında İstanbul Devlet Basımevi tarafından basılmıştır.)

Birinci rapor

John Dewey birinci raporda önerilerini şöyle sıralar:

- Okul binalarını düzenlemek, okul yapımı için özel mimarlar yetiştirmek, meslek kursları açmak, öğretmen okullarında alan ve meslek okulu öğretmenleri ile okullara idareci ve tedrisat müfettişleri yetiştirecek şubeler açmak.

- Eğitimle ilgili kitaplar çevirmek ve yazılmasını sağlamak, telif işlerini düzenlemek. Seyyar kütüphaneler kurmak ve bunun için kütüphaneciler memurları yetiştirmek.

- Gerek eğitim alanında gerekse kütüphane ve benzeri işler için yurtdışına eğitim almak üzere gençler göndermek.

- Tüm bunlar için de "bütçeye tahsisat koymak".

Kısaca özetlediğimiz öneriler bunlar. Bu bölümde özellikle vurgulanan yapılacak işler için tahsisat ayrılması önerisidir.

İkinci rapor

Dewey'in ikinci raporu, "iptidai rapor" ve "esas rapor" olmak üzere iki bölüm halinde düzenlemiştir. Amerika'ya döndükten sonra düzenlenen rapor, birçok yanı sıra birinci raporun ayrıntılandırılmış halidir. Hatta ikinci rapordaki "esas rapor" bölümü de, "iptidai rapor" bölümünün ayrıntılı hali gibidir. Yani her iki rapor ve ikinci rapordaki iki farklı bölüm aynı içeriktedir denilebilir.

Dewey ikinci raporun **iptidai rapor** bölümünü on madde olarak yazmış. Bu on maddede özet olarak:

1) Eğitimi güçlendireceğini düşündüğü yabancı eserlerin (bunlara toplum sağlığı ile ilgili eserler de dâhil) incelenmesini, bunların tamamının veya bazı bölümlerinin çevrilmesini ve yayınlanmasını, okul ders araçları, oyun malzemeleri gibi araçların üretilmesini;

2) Öğretmenlerin gelişimi için öğretmenler arası araştırma ve tartışma ortamlarının planlanması ve yapılmasını;

3) Bitki ve hayvan çeşitliliğini içeren ders levhalarının, seyyar gezici sergilerin hazırlanmasını;

4) Seyyar gezici kütüphaneler oluşturulmasını;

5) Halkı okumaya alıştırmak için okulların kıraat (okuma) merkezleri haline getirilmesini;

6) Okul binalarının kullanışlı olarak yapılmasını;

7) a) Yurtdışına hem teşvik hem de eğitim amaçlı öğretmenler ve eğitimciler gönderilmesini, gönderilenlerin yurt dışında inceleme ve araştırmalar yapmasını (inceleme ve araştırma sonuçlarına göre, iyi bir hazırlık ve planlama yapılmadan Türkiye'deki eğitim uygulamalarına dokunulmamasını); b) okullar düşünsel merkez oldukları kadar ekonominin de merkezleri olmasını, zirai gelişim, çiftçiler arasında dayanışma, halk mektepleri... gibi konularda inceleme ve araştırma için en uygun ülke olan Danimarka'ya bir komisyon gönderilmesini; c) öğretmenlerin halkın sosyal gelişmesi için de önder ve uyarıcı olarak yetiştirilmesini;

8) Mesleki orta seviyede okullar açılmasını ve bu okullara öğretmen yetiştirilmesini;

9) Mesleki ve sanat okullarının öğretmen okulları gibi veya öğretmen okullarında bir iki şube olarak açılmasını;

10) Yine öğretmen okullarında mesleki liseler için idareci ve tedrisat müfettişi yetiştiren şubeler açılmasını, öneriyor.

Esas rapor diye adlandırılan ikinci bölüm, "İlk ve pek mühim nokta, Türkiye mekteplerinin gaye ve hedeflerini tespit etmektir..." sözle-

riyle başlıyor. Okulların hedefi belirlenirken ise, cumhuriyet, bağımsızlık, laiklik, bilimsellik gibi temel kavramların önemini öne çıkarıyor. Bunun için liderler yetiştirmenin yetmeyeceğini, yurttaşları eğitmenin gerektiğini vurguluyor.

Yukarıda okullar ve öğretmenler için önerdiği halkı aydınlatma görevini, diğer kamu kuruluşlarına da yüklüyor Dewey. Maden, orman, demiryolları, telgraf-telefon idareleri ve devlet fabrikaları gibi kurumların da bu yükümlülüğü alması gerektiğini ekliyor.

Okullara yüklenmesi gereken görevleri ise köy okullarını öne çıkararak, "... Mektepler -bilhassa içtimai hayatın faal cereyanlarından uzak kalmış gibi görünen köy mıntıklarında- cemaat hayatının merkezini teşkil etmelidir. Mektepler, bulundukları yerlerin sıhhi merkezi olmalı, orada sıhhati umumiye-ye, sâri hastalıklarla, malarya ve bu hastalıklarla mücadele-ye ait bahisler yalnız talebeye öğretilmekle kalmamalı, bütün köy halkına tamim edilmelidir. Mektep, muallimlerle talebenin sıhhiye memurları ve tabiplerle teşriki mesai etmesi dolayısı ile hastalıkların sebepleri ile mücadele için bir merkez olmalıdır..." biçiminde belirliyor.

Ayrıca bunların dışında raporun değişik bölümlerinde okulların görevlerine ülkenin durumu hakkında bilgi toplama vb. gibi görevler de yüklüyor. Bir anlamda devlet ile halk arasında bağ kurmak görevi.

Raporun devamında farklı başlıklar altında öneriler var. "Program" başlığı altında, uygulanacak bir program yapılması, bunun için komisyonlar kurulması, yine yurtdışında (özellikle köy okulları için yine Danimarka) incelemelerde bulunulması öneriliyor.

İkinci başlık "Maarif Vekilliği Teşkilatı". Başlığın hemen altında da "Evvelki raporunda da münderiç bazı tavsiyelerin tekrarı" belirlemesi ile yayın, kütüphaneler, okul inşaatları, okullara bilgi/istihbarat görevi konularında görüş ve öneriler yinelenmiş.

"Muallimlerin Yetiştirilmesi ve Terfihi" biçimindeki üçüncü başlık aslında sadece "Muallimlerin

Terfihi" biçiminde olacakken hatalı yazılmış (Çünkü "Muallimleri yetiştirilmesi" dördüncü başlıkta ele alınmış).

Üçüncü başlık altında; "Nihayet muallimler nasıl olursa mektepler de öyle olur" diyerek konuyu yine daha önceki söylemlere benzer biçimde sıralıyor. Önce terfi işlerini ele alıp maddeler halinde sıralıyor. Bu sıralama, öğretmenlerin maaşları, sosyal statü ve hakları, okul müdürlerine harcama yetkisi tanıma vb. biçiminde.

Dördüncü başlık: "Muallimlerin Yetiştirilmesi". Bu bölümde Dewey, öğretmen okullarının iki temel ihtiyacı olduğunu söylüyor. Birincisi okulların sürekli gelişim ve değişim içinde bulunması, ikincisi yeterince yeni öğretmen okulu ve uygulama okulları açılması. Okulların değişimi ve gelişimi için bu okullarda görevlendirilecek öğretmenlerin yetkin olmasını, onların hizmet içinde eğitimine önem verilmesi gerektiğini, daha önce de söylediklerine benzer biçimde öğretmenlerin 5-6 yılda bir yurtdışına gönderilip bir yıl boyunca orada kalarak kendilerini geliştirmelerini öneriyor.

Devamında köy okulları için yetiştirilecek öğretmen okullarına değiniyor. Öğretmen okullarında öğretmenlerin, köylülerin ve köyün gereksinimlerine göre yetiştirilmelelerini vurguluyor.

Köy öğretmeni yetiştirme önerilerinin ardından da yine daha önce söylediklerini tekrarla (zirai, sinai, ticari, beden eğitimi... dersleri için öğretmen ve okul müdürü, tedrisat

müfettişi yetiştirecek okul veya bölümler açmak, ilkökul, ortaokul, lise öğretmeni yetiştirecek okulların öğretim yıllarının farklı olması gereği, öğretmenler için uzaktan eğitim gibi hizmet içi eğitimleri, öğretmenler için yaz okulları, yurtdışı ve içi araştırma görevleri...) önerilerini tamamlıyor.

Raporun diğer bölümlerinde; "Mektep Sistemi", "Sıhhat ve Hıfzıssıhha", "Mektep İnzibatı", "Muh-telif muavenet" başlıkları altında başlıklara uygun öneriler sıralanıyor. Mektep sistemi bölümünde, okul türleri (ilk, orta, yüksek) ve bu okulların hedef ve programları, süreleri, birbirleri ile olan ilgileri açıklanmış. Bazı noktalarda daha da ayrıntıya girilerek önerilerde bulunmuş. Örneğin köy okullarının açık olacağı sürenin köydeki üretimle uyumlu olmasını öneriyor. Yine köy çocuklarının tarım işlerinde işgücü olması nedeniyle ailelerin çocukları okula göndermek istemeyecekleri ve bununla ilgili alınabilecek tedbirleri öneriyor.

"Sıhhat ve Hıfzıssıhha" bölümünde, Dewey'in Anadolu'daki sağlık koşullarının olumsuzluğunu, salgın ve bulaşıcı hastalıkların yaygın olduğunu bildiği anlaşıyor. Bu konuda önerdiklerinin özü, önleyici sağlık koşullarına ve sağlık bilgisi koşullarına önem vermek olarak açıklanabilir. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığının işbirliği içinde olması ve köylerde yapılacak çalışmalar için okulların üs olarak kullanılması öneriliyor. Bu konu ile ilgili olarak öğretmenle-

Köy enstitüleri kurulurken öğrenciler binaların çoğunu kendileri inşa etti - İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsü.



re halkı bilinçlendirme yönünde önemli görevler verilebileceğini öneriyor.

“Mektep İnzibatı” başlıklı bölümde, okullarda geçmişten gelen sıkı disiplinin ve biat etmeye bağlı öğretimin devam ettiğini, bunun değişmesi gerektiğini söylüyor ve eleştiriyor. Tam tersine öğrencilerin yönetime katılması gerektiğini vurguluyor. Öğrencilerin yönetime katılmasının hem eğitim öğretim etkinliğini güçlendireceğini hem de öğrencilerin kişisel gelişimi için önemli katkı sağlayacağını söylüyor.

“Muhtelif Mevat” başlıklı bölümde; devlet matbaasının yenilenmesinin yararlı olacağını, Türk gençliğinin resim, çizgi, boya sanatlarında çok yetenekli olduğunu bu alanları içeren okulların açılmasını öneriyor. Ancak bu bölümde en çok özel okullar (özellikle yabancı devletlere bağlı olan) üzerinde duruyor. Özel okulların, devlet okullarının yetmediği koşullarda onların açıklarını kapatacağını ve bu okulların eğitim öğretimde serbest olduğu için daha yaratıcı olacaklarını savunuyor. Yabancı okulların kendi ülkelerinin eğitim yöntemlerini uygulayacaklarını, Türk öğretmenlerin bu okullarla irtibat kurup, yabancı ülkelere gitmeden uygulanan yöntemleri öğrenebileceğini saptıyor.

Raporu özetlememizin nedeni yazının başlığı olarak ortaya koyduğumuz soruya yanıt vermektir. Hatta

sadece bu raporun köy enstitülerinin oluşumuna değil, cumhuriyetimizin eğitim politikalarına yön veren kaynak sayılıp sayılmayacağıdır.

John Dewey’in raporu ile ilgili Cumhuriyet dönemi eğitim önderlerinin (Mustafa Necati, Saffet Arıkan, İsmail Hakkı Tonguç, Hasan Âli Yücel...) övücü sözleri ve göndermelerinin olduğu bilinir. Ancak bu övgülerin ve göndermelerin hiçbir raporu ana kaynak olarak ortaya koymamıştır. Daha çok “John Dewey’in raporunda da söylediği gibi” ve “söylenenlerden veya bilinenlerden biri” türündendir. Tüm bunları Dewey’in raporunu önemsiz kılmak için söylemiyorum elbette. Raporun ortaya koyduklarında katılmadığımız, gerçekçi bulmadığımız hatta yanlış bulduğumuz saptamalar olabilir. Ama bütüne bakıldığında önerilenlerin çoğu doğrudur. Ama bizim tartışacağımız konu, rapordan, “genç cumhuriyetin eğitim politikalarına yön verdi” ya da “Köy enstitüleri bu rapor doğrultusunda kuruldu” biçimindeki sonuçların çıkartılıp çıkarılmayacağıdır.

Eğitim hem dünyadaki gelişme ve değişimlere bağlı olarak hem de kendi iç dinamikleri ile gelişerek bugünlere gelmiştir ve bundan sonra da gelişecek ve değişecektir. Eğitim uzmanlarının öngörülleri genellikle bir birikimin sonucudur, daha çok gözleme ve senteze daya-

nır. Dewey’in raporunda önerdikleri de o güne kadarki araştırmalara, birikime ve gözlemlere dayanır. Önerileri Türkiye benzeri sosyo-ekonomik yapıya sahip her ülke için genel anlamda uygundur denilebilir. Ama Türkiye’nin genel eğitim politikaları ya da köy enstitüleri bu rapor doğrultusunda oluşturuldu demek Türk eğitimcilerine haksızlık olur. Bağdaşıklık ya da farklılıkları biraz daha yakından inceleyelim.

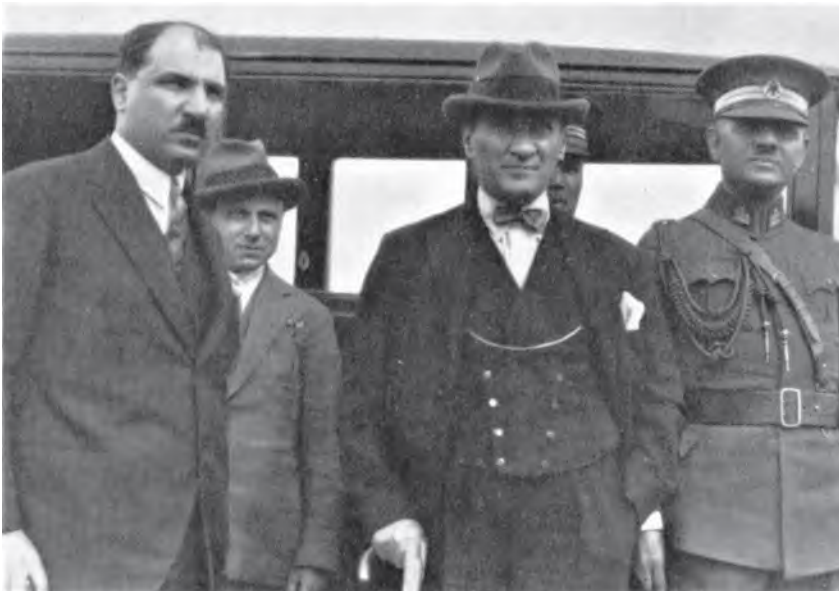
Köy öğretmeni yetiştirme

Köy enstitüleri sisteminde, raporda söz edilen; “köy öğretmeni yetiştirmeye önem verilmesi”, “köy okullarının sağlık tarım ve kültür merkezi olması”, “köy öğretmenlerine halkı aydınlatma görevi biçilmesi”, “öğretmen okullarına en yetkin öğretmenlerin atanması” gibi önerilerin tümünü bulabiliriz. Bu öneriler aynı zamanda değişik Batı ülkelerinde zaman zaman uygulanmış ve uygulanmaya devam eden önerilerdi.

Kaldı ki Türkiye’de de köy öğretmeni yetiştirmek bu rapordan çok önce ve çok daha kapsamlı biçimde tartışılmaktaydı. Bu tartışma, okulların öğrenci kaynağını, açılacağı bölgeleri, nasıl eğitim verileceği ve hedeflerin ne olması gerektiği önerilerini de kapsamaktaydı.

1914 yılında Şemsettin Günaltay şu genel değerlendirmeyi yapmaktadır. “Birkaç yerdeki köhne idadilerin ismini değiştirmek veya şehirlerde memur çocukları için her şeyi okutmak fakat hiçbir şeyi öğretmek şartıyla faydasız birkaç mektep açmakla Anadolu uyandırılmaz.” Yazara göre, köylünün durumunu iyileştirecek en acil tedbirlerden biri mıntika (bölge) okulları açılmasıdır. Bunlar birkaç köyün çocuklarına yatalı ilkokul eğitimi verecek, ziraat öğretecektir... ‘Her mıntika mektebinde bir Darülmualliminden, bir ziraat mektebinden mezun iki esaslı muallim bulunmalıdır. Öteki muallimler başka mektep mezunu olabilir... Maarif Nezareti ile beraber hepimiz âlim yetiştirmek nazariyesini bırakıp adam yetiştirmek esasını kabul etmeliyiz. Nazariyeciyi ‘alim yamaklarından memlekete hayır ve kurtuluş gelmez. Memleket sözcü

Genç cumhuriyetin Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati (solda), Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte.



değil işçi, tüketici değil üretici unsurlara muhtaçtır.” (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*)

Yine aynı yıllarda Kastamonu mebusu olan İsmail Mahir Efendi mecliste (Temmuz 1914) şunları önerir. “... Aşağı yukarı yetmiş tane sancağımız var. Bunların çiftlik olan bir yerinde yahut arazi emiriye (devlet toprağı)’den bir yere, bir erkeklere bir kızlara mahsus gayet geniş leyli iptidai mektepler yaparız. O sancakta kaç köy varsa hesaplırsınız. Nerelerde mektep yapacaksak oralardan bir kız çocuğu bir erkek çocuğu alıp mektebe koruz. Kız mektebinin birçok tertibatı olacak: Dokumacılık, aşçılık, dikişçilik, kadınların ziraattan yapabilecekleri tavukçuluk vs. Erkek mekteplerinde de tamamiyle ziraat işleri. Bunlara dört sene tahsil-i iptidaiye gösterelim. Türk çocukları gayet zeki olur. Üç sene de Darülmuallimin-i iptidaiyenin programını bunlara gösteririm. Bir sene de mükemmel tatbikat görürler. Sekiz sene oldu mu? Sekiz seneye kadar o köylüleri mecbur edersiniz, muallim evlerini ve mekteplerini yapsınlar. Sonra o erkek ve kızı evlendirirsiniz. İki lira maaşla köylerine sevinerek giderler. Çünkü köyün yanı başında yapılacak örnek tarlanın gelirini o muallim ve muallime alır. Bundan başka çaremiz yoktur. Bu suretle Osmanlı ülkesinde yapılmadık köy mektebi

kalmaz... Böyle yapılmazsa, Darülmuallimin ve Darülmuallimattan talebe çıksın dersiniz, ancak üç yüz senede bu muallim ve muallimeler meydana gelir...” (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*)

İsmail Hakkı Tonguç köy enstitüleri sistemini kurarken dünyadaki uygulamalardan, yukarıdaki düşüncelerden, 1800’lü yıllara dek uzanan tartışmalardan yararlanmıştı elbette. Tüm benzeri öneri ve saptamalar cumhuriyet dönemi köy öğretmenleri yetiştirme tartışmalarına da yansımıştır. Örneğin 1921 yılındaki ilk maarif kongresinin önemle üzerinde durulan maddelerinden biri köy öğretmenleri yetiştirmek üzerinedir. Yine 1923-1924 yıllarında ilk maarif vekili olan İsmail Sefa Bey’in yayınladığı ilk genelgelerden biri “mıntuka bölge öğretmen okulları” açılacağı kararıdır. Yine önemli deneyimlerden biri 1926 yılında bakan Mustafa Necati döneminde Denizli ve Eskişehir’de açılan köy öğretmenleri yetiştiren iki okuldur. Benzer örnekler artırılabilir. Köy enstitüleri gibi dünyanın en önemli eğitim etkinliklerinden birini oluşturan Tonguç’un saydığımız ve saymadığımız hiçbir uygulama ve öneriyi atladığı düşünülemez. Elbette John Dewey’in önerilerini de göz önünde bulundurmıştır. Ama köy enstitülerini yukarıdaki bir ya da birkaç örneğe dayandırmak zorlama bir davranış olur.

Öğretmenlik mesleği ve statü

Dewey öğretmenlerin terfii ve statü kazanmaları üzerinde duruyor. Mesleğin saygınlığı ve öğretmenliğin özendirici olması elbette önemli. Bu gerçek ülkemizde öğretmen okulunun ilk açıldığı yıllarda anlaşılmış bazı tedbirler alınmıştır.

“... İşte bu gerçeklerden hareketle ve yine Kemal Efendi’nin gayretleriyle, Türkiye’de ilk defa bir öğretmen okulu, Darülmuallimin adıyla 16 Mart 1848’de açıldı... 1850’de okul müdürlüğüne getirilen meşhur devlet adamı, hukukçu ve tarihçi Ahmet Cevdet Paşa, ‘mekâtib-i rüştiyenin ruhu’ olarak gördüğü Darülmuallimin-i Rüşdi’nin ilk nizamnamesini hazırlayarak bu okulun eğitim ve teşkilat bakımından kurumlaşmasında çok önemli bir rol oynamıştır... Cevdet Paşa’nın okulda yapmış olduğu en önemli reformlarda birisi de, Darülmuallimin öğrencilerinin, medrese talebeleri gibi, ‘cerre çıkmasını’ yasaklamış olmasıdır. Çünkü cerre çıkmak, öğretmenlik mesleğinin saygınlığını azaltmaktaydı.” (Cemil Öztürk, *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*, Türk Tarih Kurumu)

Ahmet Cevdet Paşa’nın yasakladığı cerre çıkmak, medrese öğrencilerinin yılın belli aylarında geçimlerini sağlamak için köylere gidip, yaptıkları sohbetler karşılığında para ve erzak toplamasıdır.

Alınan önlemlere karşın sorunlar uzun süre devam etmiş, öğretmen okulu mezunlarının öğretmen olarak atanması engellenmiştir. Birçoğu okuma yazma bile bilmeyen medrese mezunları önceden olduğu gibi öğretmen olarak atanmaya devam etmiştir. 1888 yılında öğretmenliğin meslek olması ile ilgili yasa çıkmasına karşın sorunlar devam etmekte, neredeyse herkes öğretmen olabilmektedir.

1909-1913 yılları arasında öğretmen okulu müdürü olan Mustafa Satı Bey öğretmenliğin meslek olması yönünde önemli kararlara öncülük eder. Medreselerin öğretmenlik mesleği üzerindeki denetimini kırmak mücadelesi verir. Pedagoji eğitimi almayanları meslekten çıkarır.

Öğretmenlik mesleğinin niteliği

Köy enstitülerinin mimarı İsmail Hakkı Tonguç köy enstitüsü öğretmeni ve öğrencileriyle.



ve sosyal statüsü konusundaki mücadele cumhuriyet yönetiminin de ilk adımlarından biridir. 1923 yılında Maarif Vekâlet'ince "pedagojik eğitimi zorunlu kılan ve pedagojik eğitim almayanların meslekten ihracı" kararı alınır. Bu kararla birlikte öğretmenliğin statüsü ve alacağı ücretle ilgili başka iyileştirmeler yapılır. Yani Dewey'in öğretmenlerin terfii ve sosyal statüleri ile ilgili önerileri de ilk kez gündeme gelen öneriler değildir.

İyi öğretmenler

Raporda önem verilen konulardan biri, öğretmen okulu öğretmenlerinin (sözli edilen öğretmen okulları, ilkokul öğretmeni yetiştiren okullardır) en iyi öğretmenlerden oluşması ve öğretmenlerin sürekli gelişim içinde olmalarıdır. Dewey için iyi öğretmen, akademik olarak yetkin, entelektüel birikime sahip öğretmendir. Ne denir ki? Doğru ve haklı... Ancak bu saptama da oldukça genel bir doğru. Ancak ülkemiz açısından bu da ilk kez gündeme gelen düşünce hatta uygulama değildir.

3 Kasım 1891'de Darülmuallemi-i Aliye'nin (yüksek öğretmen okulu) kuruluşunun temel gerekçesi tam da budur: "Öğretmen okullarına iyi öğretmenler yetiştirmek!" Daha sonra bu okullar lise dengi okullara öğretmen yetiştirmek üzere cumhuriyet döneminde de aynı ciddiyetle nitelikli öğretmen yetiştirmeye devam etmiştir. Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü, İstanbul Öğretmen Okulu bu anlamda tarihi öneme sahip o-

kullardır.

Köy enstitülerinin kuruluşu için "iyi" öğretmen daha da önemliydi. Çünkü bu okullar örneği olan okullardan değildi. Her şey yepyeni olacaktı ve bunun için "en iyi" olanlar seçilmeliydi. Tonguç da öyle yaptı. Kendi arkadaşları ve tanıdığı öğretmenler arasından "en iyi" olanları seçti. Ama onun en iyileri farklıydı... Tonguç'un en iyileri; mesleki olarak yetkin, entelektüel birikime sahip... ve de Türk devrimini en iyi özümsemiş, Cumhuriyet'e ve halka koşulsuz bağlı, kervanı yolda düzebilecek yaratıcılık ve yetenekte, hiçbir özveriden kaçınmayacak öğretmenlerdir. Hatta bir kısmı, öğretmenlik diploması olmayan iş ve tarım eğitimi görmüş meslek lisesi mezunları veya Âşık Veysel gibi diplomasına bakılmaya bile gerek duyulmayan usta öğreticilerdir. Yani Dewey'in kıstaslarının çok daha fazlası.

Entelektüel mi kahraman mı?

Türk devrimi için çözülmesi gereken sorun eğitim sorunu değil köy sorunudur. Bu nedenle köy sorununu çözmek anlayışı salt eğitime sıkıştırılmayacak denli önemli ve farklıdır. Tonguç için köy meselesi bir kültür meselesi de değildir. Büyük bir çoğunluğu köylü olan halkın özgürleşme sorunudur: "Köy meselesi bazılarının zannettikleri gibi mihaniki surette köy kalkınması değil, manalı ve şuurlu bir şekilde köyün içten canlandırılmasıdır. Köyü (köylüyü) öylesine canlandı-

rılmalı ve şuurlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet... kendi hesabına insafsızca istismar edemesin."

Böyle olunca Tonguç'un köy enstitülerine biçtiği görev de "öğretmen" yetiştirmekle sınırlı değildir. Köy enstitüleri kanununun birinci maddesinde bu görev, "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif vekilligince köy enstitüleri açılır" biçiminde belirtilmiştir.

Bu okullardan mezun olan öğretmenlere gelince yine Dewey'in önerdiği öğretmenler ile köy enstitüsü mezunu öğretmenler arasında farklar vardır. Çünkü Dewey'in idealize ettiği öğretmenle Türkiye'nin gereksinim duyduğu öğretmen farklıdır. Elbette eğitilmeleri de farklı olacaktır.

Dewey öğretmenlerin eğitimi için, hem öğrencilik döneminde hem de mezun olduktan sonra raporun birçok yerinde yurtdışına gönderilmelerini salık veriyor. Ayrıca öğretmenlerin kendi aralarında tartışma araştırma yapmalarını da öneriyor. Buna yanlış denilebilir mi? Elbette hayır! Öğretmenlerin akademik, mesleki ve entelektüel yönüyle yetkin olmasına kim itiraz edebilir? Tonguç da öğretmenlerin yetiştirilmeleriyle ilgili Dewey'in düşündüğüne benzer maddeler sıralıyor. Ancak Tonguç'un sıraladığı maddeler, "... Köylerin münevvere değil kahramana gereksinimi var" söyleminin arkasından geliyor.

Bu söylem bugün bile ne yazık ki bazı "zararlılar" tarafından "cahil öğretmenler yetiştirildiği" biçiminde eleştiriliyor. Bu okulların, marabadan bilim insanı, ırgattan sanatçı yetiştirdiği yani aydının sınıfsal yapısını değiştirdiği gerçeği görmezden gelinerek...

Bu okullar ülkenin gerçeğine uygun davrandı ve okul duvarları arasına sıkışmış öğretmenler yetiştirmede. Onlar öğretmendi, sağlıkçıydı, ziraatçıydı, en önemlisi de devrimci cumhuriyetin köylerdeki elçileriydi.

Eğitim ordusu

Raporda Dewey'in birkaç kez tekrar ettiği öneri: Yurtdışına öğ-

Köy enstitülerinin kurucularından Milli eğitim Bakanlığı da yapmış Hasan Âli Yücel bir öğrenciyle sohbet ederken.



retmen (özellikle Danimarka'ya) göndermek, Avrupa'daki örnekler incelendikten sonra bölge çeşitliliğine göre eğitim programları düzenlemek... ve bundan sonra uygulamaya geçmek! Yani 3-5 yıl ve belki daha fazla hiç dokunmadan eski yöntemlerle eğitime devam edeceksiniz. Bir planlama yaptıktan sonra değişikliklere gideceksiniz ve bölgesel farklılıkları da göz önünde bulunduracaksınız. Dewey bu önerileri eğitimde sorun yaşayan bir Batı ülkesi için önerse çok doğrudur. Sağlıklı bir inceleme araştırma ve ardından planlama yapar, topyekün değişikliğe gidersiniz. Sel önünden kütük kapar gibi acele etmeye gerek yok...

Oysa Türkiye'de Osmanlı döneminden devralınan çatışmalı bir eğitim politikasının yarattığı karmaşa vardır. Beklemek gerçeklere uymaz.

Öğretim Birliği Yasası ile birlikte hilafet kaldırılır, medreseler kapatılır, eğitim öğretimin Milli Eğitim Bakanlığı'na tek elden yürütüleceği kararı alınır. Bu devrimci bir karardır. Batı ülkeleri için eğitimin bölgesel koşullara ve varsa eyaletlere göre düzenlenmesi gerekli ve yararlı olabilir. Ancak Türkiye'nin o günkü koşullarında doğru olan eğitimin tek elden ve çizilen ana program çerçevesinde yürütülmesiydi. Bu ana çerçeve de o günün önderlerinin ısrarla ve açıkça vurguladıkları "laik bilimsel eğitim"di. Kısmi iyileştirmelerin Türkiye'de eğitimin sorununu çözmesi beklenemezdi.

Örneğin Dewey'in sık sık sözünü ettiği öğretmen maaşlarının iyileştirilmesi de öncelikli sorunlardan değildi Türk eğitimi için. Çünkü ülke o günün koşullarında henüz devlet mekanizmalarını işletebilme sorunlarını bile tam çözmemiştir. Ekonomik kaynaklar yok denecek denli azdır. Osmanlı'dan kalan borçlarla devralınan, savaşın ekonomik yıkımının altından kalkmaya çalışan bir ülkede öğretmen maaşları sorununu öncelikli olarak ele almak gerçekçi değildir.

Öğretmeni öğretmen yapan dinamiği iyi maaş almakta aramak, kapitalist bir ülkenin maddi teşvik anlayışı ile açıklanabilir ve doğrudur da. Oysa Türk öğretmenleri için, em-

peryalizme karşı zafer kazanan ülkenin öğretmeni olmak onuru en temel dinamiktir. Bu dinamik maddi getirinin çok üzerindedir. Kaldı ki bu öğretmenler, başöğretmen Mustafa Kemal Atatürk'ün, milletvekili maaşlarının ne kadar olması gerektiği sorusuna; "öğretmen maaşını geçmesin" biçiminde yanıt verdiğini de bilmektedir.

Köy enstitülerinin kuruluşunda canla başla çalışacak öğretmenlerin maaşı üzerinde neredeyse hiçbir tartışmaya rastlanmaz. Çünkü onlar için teşvik edici olan maaşın miktarı değildir. Ülkenin 40 bin köyü vardır ve neredeyse tümü okulsuzdur. Bu gerçek en temel sorundur ve ancak bir seferberlik ile üstesinden gelinebilir.

Birçok söyleminde iki ordudan söz eder Mustafa Kemal. Birincisi Kurtuluş Savaşı veren askerlerden oluşan ordu, ikincisi geleceğin kuruluşunu sağlayacak olan ve öğretmenlerden oluşan "eğitim ordusu". Yani sorunun çözümü için bir eğitim seferberliği gerekmektedir. Bu görüşü devrimci Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati aşağıdaki biçimde dile getirir.

"... Behemehâl bir muallim ordusuna ihtiyaç vardır ve bu muallim ordusunu vücuda getirmek lazımdır. Eğer Türkiye'de muallim ordusu teşekkül etmezse, orta tahsil, yüksek tahsil kalmaz. O vakit memleket, birinci sınıf adamlardan mahrum kalır. Türkiye'de maarif hayatının temeli ilk muallim mekteplerinden başlar... Binaenaleyh muallim mektepleri yapmak lazımdır. Bunu verdiği neticeden anlıyo-

ruz. Her sene iki yüz muallim çıkarıyor ve Türkiye'nin ihtiyacı olan üç bin muallimi çıkaramıyor..." (Cemil Öztürk, *Atatürk Dönemi Öğretmen Yetiştirme Politikası*)

Mustafa Necati'nin ortaya koyduğu gibi Türkiye'nin eğitimle ilgili sorunları, genel iyileştirmelerle veya genel söylemlerle çözülemez. Hele de devrim yapmış bir ülke gerçeğinden hareket edildiğinde. O nedenle Mustafa Necati çözümü "muallimler ordusu" olarak adlandırıyor. Ve Tonguç bu adlandırmayı "köye gönderilecek kahramanlar" olarak tamamlıyor. Sanıyorum Dewey'in anlayamadığı da bu. Türkiye devriminin niteliği ve dinamikleri...

Sonuç olarak rapor ne köy enstitüleri için ne de cumhuriyetimizin belirlediği genel eğitim politikaları için kılavuz niteliğinde sayılabilir. Sayılamayacağı gibi, farklılıklarının bağdaşıklıklardan fazla olduğu bile söylenebilir. Elbette her durumda söylenebilecek genel doğrular ayrı tutularak.

Dewey 20. yüzyılın kabul görmüş en yetkin eğitimcilerinden birisi. Dewey'in eğitim uzmanlığını tartışmaya kalkmıyoruz bunları ele alarak. Mustafa Necati, Hasan-Âli Yücel, İsmail Hakkı Tonguç ve diğer eğitim öncülerimiz bu raporu değerlendirmiş, gerektiğinde yararlanmışlardır.

Bizim itirazımız bu ve benzer raporların ana kaynak gibi değerlendirilmesine. Çünkü bu yanlış, değerlendirme ile sınırlı kalmıyor. Eğitimimize yön veren öncülere haksızlık noktasına varıyor. Kasıt olmasa da!



Bu da dahil, tüm genellemeler yanlışdır!(*)

Bilinen bir fıkradır: Bir matematikçi, bir fizikçi ve bir mühendis İskoçya'da trende seyahat etmektedirler. Trenin penceresinden siyah bir koyun görürler. "İşte!" der mühendis "İskoçya'daki koyunların siyah olduğunu görüyorum". "Hımm" der fizikçi, "Bazı İskoç koyunlarının siyah olduğunu söylüyorsun sanırım". "Hayır" der matematikçi ve gözlerini dua eder gibi gökyüzüne çevirerek mırıldanır: "Bizim bütün bildiğimiz, İskoçya'da en az bir koyun olduğu ve bu koyunun en az bir tarafının siyah olduğudur".

Matematikçilerin kılı kırk yaran titizliğine vurgu yapan bu fıkra aynı zamanda matematiğin, "yaklaşık doğruyu" değil "tam doğruyu" amaçladığını da anlatıyor. Bir matematikçi için kesinliğin olmaması gözleri kapalı yürümek kadar rahatsız edicidir. Oysa "gerçekler dünyasında" matematiksel kesinliğe ulaşmak çoğu zaman mümkün değildir.

Fıkroda mühendis ve fizikçi tarafından yapılan çıkarımları günlük dilde "genelleme" olarak adlandırıyoruz. Sınırlı deneyimlerle elde edilen sonuçlar birçok durumda doğru görünür ama kesinlikten uzaktır.

Varsayımlara dayalı olarak yapılan genelleme, bir akıl yürütme yöntemi olarak felsefe, mantık ve birçok bilimsel alanda tümevarımsal akıl yürütme adını alarak kullanılır. Tümevarımsal akıl yürütme-yi genel bir ilkeye ulaşmak için gözlemler bütünün sentezlenmesi olarak açıklayabiliriz.

Tümevarımsal akıl yürütmeyle matematiksel tümevarımı karıştırmamak gerekir, çünkü tıpkı fıkradaki gibi matematiksel tümevarım yöntemi matematikçinin elinde "saf matematiksel gerçeğe" ulaşmanın bir aracıyken tümevarımsal akıl yürütme böylesine bir kesinliğe sahip değildir.

Alman düşünür Carl Gustav Hempel, 1940'ta tümevarımsal akıl yürütmenin sınırlarını sorgulayan ve bu yöntemin sezgilerimizle olan çelişkisine dikkat çeken bir paradoks öne sürmüştür.

Kuzgun paradoksu

Bir kuzgun gördüğünüzü ve onun siyah renkte olduğunu fark ettiğinizi varsayalım. Bir süre sonra birkaç kuzgun daha görüyorsunuz, onlar da siyah. "Ne tesadüf" diye düşünürken siyah renkte birkaç kuzgun daha görüyor ve artık "Bu tesadüfün de ötesinde" diye düşünmeye başlıyorsunuz. Sonrasında da iyi bir gözlemci ve bilim insanının içgüdüleriyle bir hipotez öne sürüyorsunuz: *Bütün kuzgunlar siyahtır*.

Yukarıda özellikle basitleştirilmiş olan örnek tümevarımsal akıl yürütmenin ilk adımının ne olduğunu açıkça ortaya koyuyor: yapılan gözlem sonrasında tümevarımsal bir hipotez oluşturulur. Bir sonraki adım hipotezi doğrulamak veya çürütmek için deneysel çalışmalar yapmaktır. İşte bu aşamada sorun oluşabilir; çünkü mümkün olduğunca çok kuzgunu gözlemlemek ve tümünün siyah renkte olduğunu saptamak gerekir. Oysa yeryüzündeki her kuzgunu gözlemlemek olanaksızdır. Bu yüzden öne sürülen hipotez mutlak kesinliğe sahip değildir.

Hempel, tümevarımsal akıl yürütmenin naifliğine şu paradoksal sonuca ulaşarak dikkat çeker: "Bütün kuzgunlar siyahtır" hipotezi koşullu bir önermedir, yani " p ise o zaman q " biçimindedir. Şöyle ki: Bir varlık kuzgun ise o varlığın siyah renkte olduğunu söylüyoruz ama önermeler mantığında bir koşullu önerme onun karşıt tersine eşdeğerdir, yani " p ise o zaman q " önermesi " q değil ise o zaman p değil" önermesine eşdeğerdir. Örneğin, "İzmir'de yaşıyorsam Türkiye'de de yaşıyorum" önermesi mantıksal olarak "Türkiye'de yaşamıyorsam İzmir'de de yaşamıyorumdur" önermesine mantıksal olarak eşdeğerdir. Bu durum önermeler mantığında

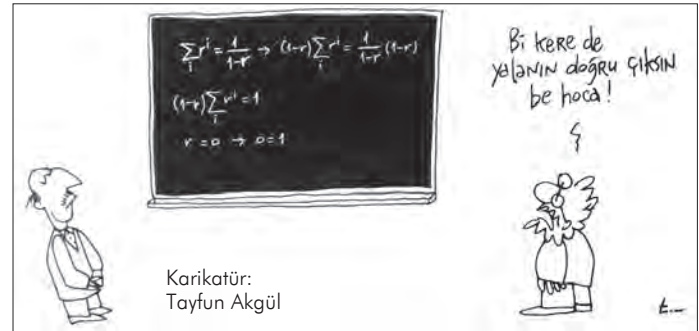
$$p \rightarrow q \equiv q' \rightarrow p'$$

olarak ifade edilir. Ki bu iki önermenin doğruluk değerleri daima aynı çıktığı için eşdeğerdirler.

Önermeler mantığındaki sembol ve uygulamaları gündelik dile uyarlamanın her zaman doğru olmadığını biliyoruz ama günlük dilde de mantıksal olarak "Bütün kuzgunlar siyahtır" ve "Siyah olmayan tüm varlıklar kuzgun değildir" önermelerinin eşdeğer olduklarını söyleyebiliriz. Sonuç olarak her siyah kuzgunun görülmesi hipotezimizi doğruluyor ve güçlendiriyorsa o zaman kuzgunlar dışındaki siyah olmayan her şeyin hipotezimizi doğrulayıp güçlendirmesi gerekir.

Çok saçma değil mi? Yediğim elmaya bakıyorum yeşil renkte ve o bir kuzgun değil, o halde bütün kuzgunların siyah olduğunu öne süren hipotezim güçlendi! Hipotezi onayla! Yüzümdeki maske beyaz, hipotez daha da güçlendi, onayla! Limon sarı, balon pembe, pantolonum lacivert, kalemim kırmızı; bu gözlemlerimin tümü "Bütün kuzgunlar siyahtır" hipotezini doğruluyor.

Bu sonuç, tümevarımsal hipotezleri ve deneyle



Karikatür:
Tayfun Akgül



Siyah renkte bir kuzgun ve siyah renkte olmayan şeyler!

doğrulamayı kabul ettiğimiz takdirde hipotezle hiç ilgisi olmayan her gözlemin o hipotezi güçlendireceğini gösteriyor.

Carl Hempel'in bu çıkarsamasına belki şu şekilde itiraz edilebilir: Siyah olmayan varlıklarla ilgili her gözlem "Bütün kuzgunlar siyahtır" hipotezini çok küçük de olsa güçlendirir. Eğer evrendeki siyah olmayan tüm varlıkları kontrol edebilseydik ve hiçbiri kuzgun olmasaydı tüm kuzgunların siyah olduğunu iddia eden hipotezi-miz kanıtlanacaktı.⁽³⁾

Bu yaklaşıma göre kırmızı bir kalem tüm kuzgunların siyah renkte olduğu hipotezini güçlendiriyor. Peki ama o zaman aynı derecede çelişkili olan bir önermeyi, yani tüm kuzgunların beyaz olduğunu iddia eden hipotezi de güçlendirmelidir, ne de olsa sözünü ettiğimiz kırmızı kalem beyaz değil!

Sezgilerimizle çelişen bu sonucu bir paradoks olarak kabul eden düşünürler olduğu gibi, kimi mantıkçılar ise bu sonucu mantıksal kavramlarla ontolojik kavramların

arasındaki farka dikkat çekerek reddetmişlerdir.⁽¹⁾

Bilimsel araştırma alanında tümevarımsal akıl yürütme yönteminin Antik çağlardan bu yana sorgulandığını; hatta ünlü bilim filozofu Karl Popper'in tümevarımı bir efsane olarak gördüğünü ve bilimde tümevarımın kullanılmadığını savunduğunu biliyoruz.⁽²⁾

Bu yazı bu tartışmaların dışında kalmasına karşın mantık alanındaki bir probleme değinerek gündelik hayatta birçok yanıltıcı sonuçlara yol açan, analitik düşünceden uzak genellemelere de dikkat çekmeyi amaçlamıştır.

Fıkradaki matematikçinin abartılı ifadesine karşın bizi yanıltıcı genellemelerden koruyacak analitik yaklaşımın gelişmesinde matematiksel düşüncenin tartışılmaz bir yeri olduğuna inanıyorum.

* Bu sözün kime ait olduğunu Google'da araştırırken çok ilginç sonuçlarla karşılaştım. Birçok kaynak Friedrich Nietzsche'yi işaret ederken bazılarıysa Mark Twain, Albert Einstein, Alexandre Dumas'ya ait olduğunu iddia ediyordu. Sonunda Kaynak 4'te yer alan Erkan Irmak'ın makalesinden bu sözün sahibinin bilinmediğini öğrenmiş bulunmaktayım.

KAYNAKLAR

- 1) https://en.wikipedia.org/wiki/Raven_paradox
- 2) https://en.wikipedia.org/wiki/Problem_of_induction
- 3) <https://platonicealms.com/encyclopedia/Hempels-Ravens-Paradox>
- 4) <https://t24.com.tr/yazi/klise-yanlis,1170>

INTERNETTEN
YA DA
POSTA YOLUYLA
DERGİMİZE ABONE
OLABİLİRSİNİZ

Yeni Ülke

AYLIK FİKİR DERGİSİ

Abone Olmak için
Kıtapçılarda, İnternette

87 →

Soldan sağa

- 1) Aykırı görüşleri yüzünden 1600 yılında Roma Katolik Kilise'sinin Engizisyon mahkemesinde yargılanıp diri diri yakılarak öldürülen, 1548 doğumlu İtalyan filozof, rahip, gökbilimci ve okülist.
- 2) Macaristan'ın başkenti Budapeşte'nin 60 km. kuzey batısında yer alan ve Osmanlı tarihinde büyük önem taşıyan kale. – Üstü örtülü ya da dükkânlarının önü saçaklı çarşı.
- 3) İstanbul'da bir üniversite. – Gümüş'ün simgesi. – "... Lauter" (1938-2013 yılları arasında yaşamış, 204 değişik film ve dizide görünmüş Amerikalı karakter oyuncusu). – İnşaatçılıkta "döşeme, levha, plaka" anlamında kullanılan bir sözcük.
- 4) "... olmak" (itaat etmek, boyun eğmek). – Omurilik sıvısının, beyin kanaması nedeniyle sarımsı bir renk alması.
- 5) Filmin sertlik ve yumuşaklık bakımından erişebileceği maksimum siyahlanma derecesine verilen bir ad. – Bir nota. – Zirkonyum'un simgesi.
- 6) Albüm olamayacak kadar kısa; ancak, bir "single" olması için de fazla şarkı barındıran albümlere verilen ad. – Hitit. – "Frank ..." (Amerikalı film yıldızı ve şarkıcı).
- 7) Etiyopya'nın para birimi. – Çinko'nun simgesi. – Taştan yapılan, kemerli büyük köprü.
- 8) "İşte orada" anlamında kullanılan bir sözcük. – Çare, ilaç. – Kömür işletmeleriyle ilgili kurumumuz. – Bir spor takımının gözde oyuncusu.
- 9) Hitler'de "dağ tanrısı"na verilen ad. – Niyobyum'un simgesi.
- 10) "Kol ve bacak" anlamına gelen eski bir sözcük. – Sıcak iklimlerde yaşayan, sesten hoşlanan, iri gözlü gecelik bir kertenkele türü. – Aşı boyası.
- 11) Kayak. – En iri kanguru türlerinden biri. – Afyonkarahisar'ın bir ilçesi.
- 12) "Eduardo ..." (1924-2005) yılları arasında yaşamış, pop-art akımının İngiltere'de ilk kuşak temsilcilerinden olan ressam ve heykeltıraş). – Karagöz oynatan sanatçı.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1															
2															
3															
4															
5															
6															
7															
8															
9															
10															
11															
12															

Yukarıdan aşağıya

- 1) Sualtı arkeolojisinin babası olarak bilinen, Bodrum ilçemizin fahri hemşerisi, 1932-2021 yılları arasında yaşamış, Amerikalı arkeolog, bilim insanı.
- 2) Genellikle kadınların giydiği, ökçeli ve konçsuz ayakkabı. – Değnek, baston.
- 3) Sağaltma, tedavi etme. – Zarara uğrama olasılığı.
- 4) Evcil bir geyik cinsi. – Her şeyi hoş gören, çok sabırlı.
- 5) Bir akademik ünvanın kısa yazılışı. – Makam, mevki. – Karışık renkli.
- 6) "Buzulların Araştırılması", "ABD Doğal Tarihine Katkıları", "Sınıflama üzerine Makale", "Brezilya'ya Bir Gezi" gibi yapıtları da olan, 1807-1873 yılları arasında yaşamış, İsviçre kökenli Louis önadlı USA'lı bilim insanı. – Sıska, cılız.
- 7) Kuzey Kafkasya'da yaşayan bir Türk boyunun adı. – Üflemleri bir çalgı. – Becerikli, usta.
- 8) Bir sayı. – "Numaralar, rakamlar" sözcüğünün kısaltması. – Yılanbalığıgil-

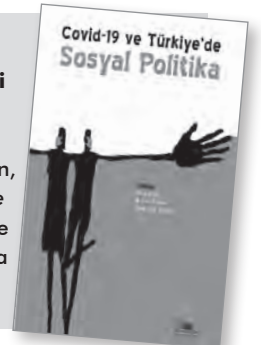
lerden bir deniz balığı.

- 9) Budunsal. – "Yeni" anlamında kullanılan yabancı bir önek.
- 10) Eşref önadlı, "Eşref Saat", "Tatlı Dil", "Amerikan Masalı" gibi yapıtları da olan, 1913-1988 yılları arasında yaşamış gazeteci, yazar. – Düzgün ve güzel konuşan.
- 11) Tümör. – İçten yanmalı motorda doğrusal devinimi dairesel devinime çeviren dingil. – Bir göçebe toplumunun konak yeri.
- 12) Fıkralarıyla ünlü hocamız. – "... Büyürken Uyuyamam" (Necati Cumalı'nın) bir yapıtı.
- 13) Avrupa'da bir başkent. – Eski Mısır'da güneş tanrısı. – Yağlısı, kurusu, sulusu vardır.
- 14) Doğu Anadolu'da toplu olarak oynanan bir halk oyunu. – Söz, laf anlamında eski bir sözcük.
- 15) Anlatım, deyiş, terim. – Birbirini tutar renk ve yapıda olan; birbirine uygun.

GEÇEN SAYININ YANITI

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	M	U	A	M	M	E	R	S	U	N	E	L	A	M	
2	O	R	G	A	N	Y	E	T	M	E	Z	L	I	G	I
3	N	A	A	T	E	S	I	K	E	M	R	A	H		
4	O	N	A	M	N	L	R	Y	A	L	A				
5	F	E	T	H	I	Y	E	N	E	T	K	I	N		
6	O	D	A	K	A	K	O	L	I	T	I	K			
7	B	A	B	A	I	L	I	K	I	N	A	K	A		
8	I	U	R	F	A	T	A	K	D	E	L	E	N		
9	A	R	K	A	U	C	A	A	L	O	N	J			
10	A	L	I	R	A	N	L	O	G	P	L	I			
11	C	E	N	N	E	T	A	S	T	I	M	E	N		
12	A	K	A	Y	M	A	L	T	A	R	I	M			

Şubat sayımızdaki bulmacayı doğru yanıtlayan okurlarımızdan **Doğa Bulut (İstanbul)**, **Ecem Karataş (İzmir)** ve **Ayşe Mine Tiftikçi (İstanbul)** Bernhard Kegell'in Say Yayınları'ndan çıkan *Epigenetik* adlı kitabını kazandı. Mart bulmacamızı doğru yanıtlayacak okurlarımız arasından belirleyeceğimiz üç kişi ise, Orkun Saip Durmaz, Betül Urhan, M. Onat Öztürk'ün Sarmal Yayınları'ndan çıkan *Covid-19 ve Türkiye'de Sosyal Politika* adlı kitabını kazanacak. Çözümlerinizin değerlendirmeye girebilmesi için, en geç 20 Mart tarihine kadar posta, faks veya e-posta yoluyla elimize ulaşması gerekiyor. Kolay gelsin...



KİTAPÇIL



KİTAPÇI
RAFI



Osmanlı'da bilim, kültürel yaratı ve bilgi alışverişi

Kemal Yılmaz

- *Osmanlı'da Bilim: Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi* / Miri Shefer-Mossensohn



Tavan Arası / Elif Bolu

Selimiye'ye çıkarken bir uğrak:
Rüzgâr Kitabevi - Edirne



Üçüncü Tekir Şahıs / Anıl Ceren Altunkanat

Sulu gözlü çevirmenleri de seviniz

- *Dünyayı Bisikletle Dolaşan Çocuk-3* / Alastair Humphreys

- *Fil Kadar Küçük* / Jennifer Richard Jacobson

- *Güney Denizinin Kızı* / Michelle Kadarusman

- *Reddediyorum* / Per Petterson

Osmanlı'da bilim, kültürel yaratı ve bilgi alışverişi

Kemal Yılmaz

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bilim Tarihi YL.
a.kemal.yilmaz@gmail.com.

Osmanlı'da Bilim, Osmanlı bilim tarihini toplumsal ağlar ve kurumlar üzerinden ele alan ilk eser olmasa da bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm yüzyıllarını ve coğrafyalarını kapsayacak şekilde sunmaya çalışan -bildiğim kadarıyla- tek eserdir.

Türkçe çevirisinin yayımlanmasının üzerinden üç yıl geçtikten sonra bu kritiğin kaleme alınmasının ilk sebebi *Osmanlı'da Bilim*'in, oldukça geniş açısı sebebiyle ortaya koyduğu perspektifindeki ciddi bozukluklarına ve "cezbedici" olsalar da savlarının altı doldurulmamış olmasına rağmen sahadaki pek çok uzman tarafından Osmanlı bilim ediminin anlaşılması için öneriliyor olmasıdır.

İkinci sebep ise birinciyle ilişkili olarak İngilizce eleştiri yazılarında aşağıda ortaya konulacak hususların bazılarının dile getirilmemiş olması, Türkçe inceleme yazılarının ise genellikle tanıtım/özet formunda olmalarıdır.

Burada, eserin olumlu yönlerine değinildikten sonra ileri sürülen savların ve iddiaların metinde temellendirilemediği hatta kimi yerde metin ile çeliştiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Tel Aviv Üniversitesi, Ortadoğu ve Afrika Tarihi Departmanı'nda öğretim üyesi olan Shefer-Mossensohn; Osmanlı bilim tarihini, oldukça sarıh bir dille güncel ekoller ve yaklaşımlar üzerinden ele almaya çalışıyor. Türkçe kaynakları biraz zayıf olsa da zengin İngilizce bibliyografyası yol gösterici nitelikte.

Osmanlı'da Bilim, bütüncül kavrama teşebbüsü, Osmanlı bilim tarihine başkent merkezli olmayan tematik yaklaşımı ile yeni bir bakış açısı ortaya koyuyor. Yazar, her ne kadar savlarını ikna edici bir şekilde doğrulayamıyorsa da bu iddialar yeni tartışma alanları olabilir.

Kitap; giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmakta. Shefer-Mossensohn, sonuç bölümündekiler ve metin içerisindekiler hariç temel savlarını önsözde sıralıyor.

1. sav: "Kendine özgü özellikleriyle dönemin diğer bilimsel sistemlerinden ayrılan "Osmanlı bilimi (Ottoman sci-

ence)" diye bir olgu gerçekten vardı." (s. viii)

2. sav: "Osmanlı toplumu ve kültürü türlü bilimsel faaliyetler için verimli bir zemin sunmuştur." (s. viii)

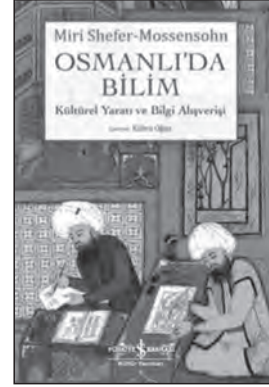
3. sav: "Osmanlı bilim faaliyeti, dönemin mükemmellik ve yenilik algısının, bugün ileri düzey yaratıcı adımlar olarak gördüğümüz buluş anlayışına upatıp benzemeyebileceğini gösterir. Jenerik terimi -patentli markalarla karşılaştırılabilir performans gösteren ürünler- Osmanlı'nın bilimle kurduğu ilişkiyi betimlemek için kullanılabilir." (s. viii-ix)

Yazar giriş bölümünde, klasik pozitivist bakış açısını eleştirerek 60'lı yıllardan sonraki tartışmaları Çin bilim tarihi yazımı üzerinden özetliyor. Ancak İslam bilim tarihi ve özelde Osmanlı bilim tarihi çalışmalarının ise hala klasik, pozitivist evrede kaldığını, akademisyenlerinin Batı'daki çalışmalardan bihaber olduğunu, kapalı bir tartışma grubu içinde devindiğini, yabancı dilde yayın yapmadığını üstelik şarkiyatçı söylemi içselleştirdiklerini ve Osmanlı bilim tarihini sadece Osmanlı biliminin batılılaşması süreci üzerinden ele aldıklarını ileri sürüyor. Neredeyse tüm camiayı tek bir potaya sokması biraz ölçsüz olmuş.

Yazarın, girişte, metin temelli ve ünlü kişiler (kahramanlar) odaklı bilim tarihi yazımının aşılması gerektiğine dair itirazı yerinde ve önemlidir. Ancak eser boyunca birçok yerde savlarını yine ünlü kişiler üzerinden serimlemeye çalışması, itirazı ile çelişiyor.

"Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Bilgi'yi Kavramsallaştırmak" başlıklı birinci bölümde Shefer-Mossensohn, Osmanlı bilim deneyimlerini; İslam, Türk-Moğol, Bizans ve Akdeniz dünyası ile Batı Avrupa'dan oluşan Avrasya bilim merkezinin ortasına oturttuğunu ve amacının Osmanlıların çeşitli jeokültürel kaynaklardan nasıl beslendiğini göstermek olduğunu belirtiyor. Fakat bölüm sonunda Osmanlı bilim deneyimi kaynakları ile elimizde Orta Asya şamanlığı ve bahçecilik/tarım dışında pek bir kaynak kalmıyor.

"Osmanlı Bilgi Kavramı ve Epistemolojisi: İlim Terimi" ve "Müslüman Toplumlarında Bilginin Sınıflandırılması" alt başlıklarında ise ilim terimi ve zihinler-



**Osmanlı'da Bilim:
Kültürel Yaratı ve Bilgi
Alışverişi**
Miri Shefer-
Mossensohn,
Çev. Kübra Oğuz,
Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları,
İstanbul 2018, 300s.

deki karşılığı anlatılırken Osmanlı'da ilmin en büyük üreticisi ve muhafaza edicisi olan medreselerden, orada ilimlerin nasıl sınıflandırıldığından, hangi disiplinlerin hangi başlıklar altında toplandığından vb. bahsedilmemiş. Bu, mühim bir eksiklikler.

Bu bölümün son alt başlığı "Müslüman Toplumlarında Müktesebatların Birleşmesi"nde; Mısırlı âlim Ahmed ed-Demenhürî (ö. 1778) üzerinden Osmanlı'da bilgi kaynaklarının muazzam çeşitlilikte olduğu ve pratik bilimler ile dinî ilimlerin (müktesebatların) birleşikliğinin bir vakıa olduğu belirtiliyor. Demenhürî'nin dinî ilimlerle meşguliyetini dengeleyecek kadar pratik bilimlerle alakadar olduğu iddiası tartışmaya açıktır ve başka bir konudur. Buradaki asıl sıkıntı ed-Demenhürî'nin olağanüstü olduğu belirtilen özellikleri üzerinden genellemeye gidilmesidir. Pekâlâ, benzer yaklaşımla, karşı savı ispatlayacak onlarca örnek de sayılabilir. Üstelik Demenhürî'den daha etkili isimler örnek verilerek.

"Öğrenim Nasıl ve Nerede Gerçekleşir?" başlıklı ikinci bölümde özetle; medreselerde özellikle dinî eğitim verildiği, medrese dışı özel eğitimler ile ilgili bilginin neredeyse hiç olmadığı, meslek eğitim kurumlarından pek de bahsedilemeyeceği, münhasıran tıp eğitimi veren medreselerin varlığına dair kanıtların şüpheli olduğu ve müspet ilimlerin medreselerde öğretilmediğine dair sağlam kanıtların eksik olduğu belirtiliyor.

Medrese eğitimi, Osmanlı'da ulema ya dâhil olmanın elzem bir unsuru iken (s. 80) yukarıdaki özet, bir önceki bölümdeki müktesebatların birleşmesi mevzusunun, Osmanlı klasik döneminin en kurumsal yükseköğrenim mü-

esseseleri olan medreseler için pek de geçerli olmadığını gösteriyor. Buna binâen, yazarın da belirttiği üzere medrese dışı öğrenim ile ilgili bilgimiz de kısıtlı ise sınırlarının belirlenmediği “Osmanlı bilimi (Ottoman science)” diye bir kavramın ileri sürülmesi (önsöz, 1. sav) ne kadar isabetli olur? Dahası, bu kısıtlı bilgidan ve yukarıda resmedilen tablodan Osmanlı toplum ve kültürünün türlü bilimsel faaliyetler için verimli bir zemin sunduğu (önsöz, 2. sav), dini ilimler ile dini olmayanların kaynaştığı savlarını öne sürmek ne kadar mümkündür?

Yine mesela kadınlarla ilgili verilerin çok az olduğu belirtilip kadınların hayatlarının her aşamasında eğitim gördükleri (s. 74) ileri sürülüyor. Kitap boyunca savlar ile o savların üzerine oturduğu malzeme pek uyuşmamakta.

“Osmanlı İmparatorluğu İçine, İçinden ve İçinde Bilgi Aktarımı” başlıklı üçüncü bölümün yarısı Osmanlı’da okuryazarlığa ayrılmış. Yaklaşık yirmi sayfa boyunca Osmanlı’nın karmaşıklığı, zorluğu, imparatorluk genelinde yeterince yaygın olmaması; Arap harflerinin ve gramerinin matbaaya uygun olmaması, (dolayısıyla da) okuryazarlığın seçkinler arasında dahi gelişmesi üzerine kara bir tablo sunuluyor. “Osmanlı’da kayıt altına alınmış dönemlerin çoğunda okuma yazma kabiliyeti az sayıda seçkinle sınırlıydı” (s. 115). Durum şu ki söz konusu tablo ve alıntılanan ifade, önsözdeki savları temellendirmek bir tarafa onlarla çelişiyor.

“Bilim İçinde Devlet: İmparatorluk, İktidar, Altyapılar ve Finansman Üzerine” başlıklı son bölümde Shefer-Mossensohn, devletin planlama ve idareye dair, bilim ve teknolojiyi kapsayan yaklaşımını; himaye sistemi, bilim/teknoloji ile altyapı projelerinin ilişkisi, 19. yüzyıldaki büyük altyapı ve iletişim projeleri ile Avrupa’nın sömürgeci yaklaşımı üzerinden inceliyor. Ancak “Osmanlı’da ulaşım ve iletişim altyapıları, devletin bilimsel deneyime katılımının bir başka yönünü oluşturur” (s. 156) iddiasının altını dolduramıyor. İlgili alt başlıkta önce Mimar Sinan’dan yola çıkılarak klasik mimari algıdan ve 19. yüzyılda mimarideki değişimden bahsediliyor. Akabinde telgraf sistemi, meydan saatleri ve Hicaz Demiryolu projelerinin, devletin merkezileşme ve padişahın statü ve otorite sağlama araçları olduğuna değiniliyor.

Ele alınan konuların devletin bilimsel deneyime katılımı ile ilişkisi orta-yakulamıyor.

“Hami ve Âlim: İntisâb ve Vakf/Vakıf” alt başlığında ise himaye edilen bilim/sanat insanların (hâmilelerin siyasi pozisyonları gereği) sürekli maruz kaldıkları politik gerilim ve bunun sebep olduğu sonuçlara değinilmesi ayrıca Osmanlı’daki bu geleneğin -en azından Batı’daki örneklerle- karşılaştırılması yerinde olurdu.

Bunlarla birlikte yazarın, hâmilelerin ancak hâlihazırda kabul gören mirasla özdeşleşmeleri sayesinde meşruiyet kazanabildikleri, çıkarımı (s. 159); önsözdeki ikinci tezi ile çelişiyor.

Yazar sonuç bölümünde, birçok gelenek üzere şekillendiğini ileri sürdüğü bilgi sistemini, Osmanlı zihnine has bir şeye dönüştüren özellikler ortaya çıkarmayı amaçladığını belirtiyor. Bunu da Kahire’den âlim Murtazâ ez-Zebîdî’nin (ö. 1791) ve öğrencisi Abdurrahman el-Cebertî’nin (ö. 1822) kariyerleri üzerinden dört noktada topluyor. Ancak söz konusu kariyerlerin bu çıkarımlar ile örtüştürülemediğini görüyoruz.

1. “Osmanlı’da bilimsel faaliyet çok katmanlı, eklektik ve pratik bir şekilde gerçekleştirilirdi.” (s. 201)

Shefer-Mossensohn, Murtazâ ez-Zebîdî’nin bilgeliğinin sıra dışı olduğunu ve döneminde ulema arasında eşsiz bir yer işgal ettiğini belirtiyor. (Yine “eşsiz özellikler” olan bir “model” karşımıza çıkıyor.) Ayrıca ez-Zebîdî’nin büyüklüğünün Arapça sözlüğü ve Gazalî’nin *İhya’sına* yazdığı tefsirden ileri geldiğini öne sürüyor ki bu yukarıda zikredilen “çok katmanlılık” ile pek uyumlu gözüküyor.

Miri Shefer-Mossensohn



Öğrencisi El-Cebertî’nin ise matematik, astronomi, astroloji, tıp ve kehanet teknikleri alanlarına meraklı olduğunu belirtse de dönemin Arapça kaynaklarında, söz konusu tekniklerin “olağandışı bilimler” olarak sınıflandırıldığını hatırlatması, el-Cebertî’nin durumunun aslında bir istisna olduğunun ifadesidir.

“Ez-Zebîdî ve el-Cebertî birçok açıdan kendi dönemlerinin alışılmamış figürleriydi” (s. 200). Yazarın, zamanlarının alışılmamış yani nadir figürlerinin kariyerleri üzerinden -ki bunlar dahi savları ile pek uyuşmuyor- tüm Osmanlı çağlarının bilim edimi üzerine çıkarımlarda bulunması hem yöntem olarak doğru değil hem de girişte kahraman odaklı bilim tarihi yazımı eleştirisi ile çelişiyor.

2. “Osmanlı Türkçesi, Osmanlı seçkinleri tarafından bilimsel amaçla kullanılacak bir araç haline getirildi.” (s. 202)

Söz konusu iki âlimden bu argümana nasıl ulaşıldığı tamamen meçhul. Çünkü hemen devamında bu iki ismin eserlerini Arapça yazdığı belirtiliyor. (Esasen kitapta ele alınan bilgilerden eserlerini Türkçe yazan da pek yok) Bununla birlikte ilerleyen satırlarda, Osmanlı Türkçesinin seçkinler için “kültür dili” olduğu belirtiliyor. Hâlbuki yukarıdaki çıkarımda, bilim dili olduğuna gönderme yapılıyor.

3. “Sosyal ağlar ve himaye bilimsel faaliyetin düzenlenmesinde önemli bir faktör oluşturdu.” (s. 202)

Bu durum Osmanlı için ayırt edici bir özellik miydi? Yoksa modern devlet, modern müfredat ve eğitim öğretim sistemleri öncesi birçok toplumda, bilimsel faaliyetler genellikle zaten böyle mi düzenleniyordu? Buna değinilmemiş.



4. “Osmanlı Devleti erken modern dönemden bu yana bilimsel faaliyeti belli ölçüde bürokratikleştirdi.” (s. 203)

Bürokratikleşmenin en önemli sacayaklarından biri medreseler idi. Ancak medreselere kitapta pek değinilmiyor.

Bu çıkarımlarından sonra sonuç bölümündeki “Osmanlı’da Yenilik” alt başlığı, önsözdeki üçüncü savda ileri sürülen “jenerik” teriminin karşılığı ile ilgili açıklama verileceği izlenimi uyandırır da ne yazık ki bu gerçekleşmiyor. Bu başlık altında, Avrupa kimyevi tıbbının özümsemiği iddia edilip birkaç satır sonra bu ifadeye tezat şekilde etkisinin kısıtlı olduğu belirtiliyor. Daha sonra birkaç sayfa metrik sistemin meşakkatli kabulünden ve Singer dikiş makine-

lerinin Ortadoğu genelinde kabul gören bir ev eşyası olmasının ardındaki pazarlama stratejisinden bahsediliyor.

Tipik Osmanlı âlimi olarak işaret edilen isimlerin, “Osmanlı’nın bilimle kurduğu ilişkiyi betimlemek için” önerilen “jenerik” kav-

ramının altını doldurabilecek hangi faaliyetlerde, çalışmalarda bulunduklarına değinilmiyor. Yazarın en orijinal yaklaşımı olarak “jenerik” kavramı, açıklanmadan kitap sona eriyor.

Yine yazarın “(...) birçok Osmanlı (...), araştırma için ayıracakları vakti ertelemek ve araştırmalarını kısıtlı boş vakitlerine sıkıştırmak zorunda kalıyorlardı. Kimileri imparatorluk genelindeki görevlere geldikleri kariyerlerinin virajlı yollarından faydalanarak yeni öğretmenlerle çalışmalarını ilerletebildi” (s. 201) ifadesi, Osmanlı toplumu ve kültürünün türlü bilimsel faaliyetler için verimli zemin sunduğunu ileri sürdüğü önsözdeki ikinci teziyle çelişiyor.

Bitirmeden önce önsözdeki ilk savla

ilgili bir açmazı daha belirtmek gerekir. Yazar, bu savında “Osmanlı bilimi”nin dönemin diğer bilimsel sistemlerinden ayrıştığını ileri sürüyor. Metinde, Osmanlı medreselerinin Ortaçağ medreselerinden hangi yönde ayrıştığının belirtilmesi dışında bu konuda pek bilgi yok. Savdaki “dönemin” kelimesi esasen argümanı zamansal olarak oldukça belirsiz hale getiriyor. Buna ilaveten “diğer bilimsel sistemler” olarak en azından Avrupa, İran ve hatta belki Rusya ile olan esas farklardan bahsedilebilirdi. Ancak bunların hiçbirini kitapta göremiyoruz.

Shefer-Mossensohn, sahadaki pek çok çalışmadan farklı olarak odağına sadece imparatorluğun başkentini almaya- rak ufuk açıcı bir yaklaşım sergiliyor fakat tüm Osmanlı coğrafyasını, tebaasını ve yaklaşık yedi asrı içinde eritmeye çalıştığı potada “Osmanlı bilimi” olarak elimizde sadece yazarın “karışım” (amalgamation) dediği şey kalıyor. Böylesi bir karışımın “diğer”lerinden nerede ayrıştığı belirsiz. Üstelik ilmin, bizim bilimi- mizle (science) hiçbir ilgisi olmadığını belirten (s. 35) yazar, neden “Osmanlı bilimi (Ottoman science)” terimini seçtiğini ve onu bu karışımından nasıl süze- bildiğini bize sunamıyor.

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ender Helvacıoğlu

UYGARLIKTAN KURTULMAK

Uygarlık, Modernite, Marksizm tartışmaları

ÇIKTI!
Kitapçılarda



Tarihin gelişimi hangi yöndedir? Uygarlaşma yönünde mi, uygarlıktan kurtuluş yönünde mi? Uygarlaşmaya çalışarak mı uygarlaşıyoruz, yoksa uygarlıktan kurtulmaya çalışarak mı? Uygarlık kurucularının temel iddiaları (can ve geçim güvenliği) uygarlaşarak mı sağlanabilir, yoksa uygarlıktan kurtularak mı? Daha soyutlayarak ve kavramsallaştırarak soralım: “ilerlemecilik” mi yoksa “kurtuluşçuluk” mudur tarihi sürükleyen asıl dinamik? İlerleyerek mi kurtuluyoruz, kurtularak mı ilerliyoruz?

Uygarlık kurucusu ve geliştiricisi egemen sınıflar (yani ilerlemeciler) tarihin öznesi gibi görülebilirler, oysa ilerlemeciliğin öznesi, ezilenlerin uygarlıktan kurtuluş mücadelesidir.

Şimdiye kadar hep yıkıcılar/kurtuluşçular, kurucuların/ilerlemecilerin aracı oldu. İnsanlık tam tersini becerdiğinde yeni bir dönem, post-uygarlık (komünizm) dönemi başlayacak. Böylece yıkıcı-kurucu, ilerlemeci-kurtuluşçu çelişkisi de son bulacak. Buna “tarihin sonu” da diyebiliriz. Bu bir hayal mi? Yoksa -bırakın hayal mi değil mi tartışmasını- türümüzün devamı için bir zorunluluk mu?

Okuyacağınız kitapta bu çelişmeli ve çatışmalı süreç ele alınıyor, Modernite’nin bu süreçteki en önemli dönemeç olduğu vurgulanıyor ve bilimsel sosyalizmin (Marksist kuram ve pratiğin) insanlığı geleceğe taşıma potansiyeli tartışılıyor.

KİTAPÇI RAFI



Transandans: Ateş Dil Güzellik ve Zaman Üstünden İnsanın Evrimi

Gaia Vince, Çev. Şiirsel Taş,
Domingo, 2022, 347 s.

Gaia Vince

Transandans'ta modern insanın genler, çevre ve kültürün birlikte geçirdiği incelikli bir evrimin ürünü olduğunu öne sürüyor. Ona göre insanı benzersiz kılan şey bireysel zekadan çok kolektif kültür. Vince popülasyon genetiği, arkeoloji, paleontoloji ve nörobilimdeki öncü gelişmelerden yola çıkarak evrimin dört lokomotifi olan Ateş, Dil, Güzellik ve Zaman'ın, türümüzü Homo omnis adını verdiği aşkın bir süperorganizmaya nasıl dönüştürdüğünü göstermeyi amaçlıyor. Transandans okura kimliğinin üstüne yeniden düşünmeye çağıran ve alınan bu uzun yolun sonunda bugün çok daha büyük ama daha yıkıcı olabilecek bir şeyin eşiğinde durulduğunu göstermeyi hedefleyen bir kitap. Yazar kitapta şu soruların yanıtlarını arıyor: Basit taş aletlerden akıllı telefonlara nasıl geldik? Avcı-toplayıcı gruplar nasıl oldu da çokuluslu imparatorluklara evrildi?

Ortadoğu'nun Şahları Vezirleri Piyonları

Nur Batur, Kırmızı Kedi, 2022, 336 s.

Gazeteci Nur Batur, *Ortadoğu'nun şahları Vezirleri, Piyonları* kitabında Ortadoğu üzerinde yıllardır süregelen kanlı siyaseti satranç oyununa benzeterek bu oyunun oyuncularını yazmaya ve okura anlatmaya çalışmış. Yazar şu soruların yanıtlarını vermeyi amaçlıyor: Ortadoğu satrancında hangi liderler şah, hangileri vezir, hangileri piyondur? Erdoğan'ın Ortadoğu satrancındaki rolü neydi? Beyaz Saray'daki çok önemli Erdoğan raporu... Siyasi İslam, Türkiye'den önce ilk kez hangi ülkede denendi? Nur Batur'un Saddam Hüseyin'den Yaser Arafat'a, Benazir Butto'dan Beşar Esad'a, Şimon Peres'den Muhammed Mursi'ye, Tarık Aziz'den Mahmud Abbas'a kadar Ortadoğu'nun kaderini çizen liderlerle yaptığı görüşmelerin perde arkası ve

ilk kez yayımlanan bölümleri... Gladio lideri Cossiga ünlü söyleşisinde Türk ordusu ve Erdoğan için ne dedi? Nur Batur'un 30 yıl sonra ilk kez açıkladığı Genelkurmay görüşmeleri... Özal-Dışişleri-TSK arasındaki Kürt satranç: Petrol karşılığı Kürt federe devletini tanıma stratejisinde kim neyi savundu, kim neye karşı çıktı? 30 yıldır açıklanmayan o tartışmalar, konuşmalar, MGK görüşmeleri... Hem Dışişleri hem TSK Kürt sorusunda nasıl bölündü? Sağ kol, Erdoğan'ın Davos'ta Şimon Peres'i bilerek hedef aldığını söyledi. Peki neden? Erdoğan'ın planı neydi? Erdoğan Mısır'da Müslüman Kardeşler'in içişlerine neden ve nasıl karıştı?

Küçük Buzul Çağı - İklim Değişimleri Tarihin Akışını Nasıl Etkiledi?

Brian Fagan, Çev. Zerin Dirihan, Say Yayınları, 2022, 373 s.

İklimbilimciler bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yardımıyla son on yıl içinde, iklim koşullarının yaklaşık son bin yılda geçirdiği değişime dair net bir görüntü elde etmeyi başardılar. Bu keşif, uzun süredir duyulan birtakım kuşkuları doğrular nitelikteydi: Son Buzul Çağı yaklaşık 13.000 yıl önce sona ermesine karşın, MS 1300-1850 yılları arasında dünya bir soğuma döneminden geçmişti. Uzmanlar bu döneme "Küçük Buzul Çağı" adını verdi. Fakat bu tespit bu kez daha büyük başka kuşkular doğurdu: Bu dönemin sonu neden Sanayi Devrimiyle, yani küresel ısınmaya giden yolun başlangıcıyla çakışıyordu? Arkeolog Brian Fagan bu eserinde Vikinglerin İzlanda, Grönland ve Kuzey Amerika'da kurdukları ilk kolonilerin kalıntıları üzerinde yapılan incelemelerden yola çıkıp özellikle Avrupa tarihindeki büyük olaylara mercek tutarak iklim değişiminin tarihin akışı üzerindeki etkisini inceliyor.

Batıdaki Doğu

Jack Goody, Çev. Burhan Mert Angılı, İsmail Mert Bezin, Alfa, 2022, 412 s.

Batıdaki Doğu, Batının Avrupadışı uygarlıklara dair önyargılı görüşlerini irdeliyor. Jack Goody Batı rasyonalitesi kavramı ve ticari faaliyetlerdeki farklılıklar da dâhil olmak üzere Avrupa te-

melli varsayımlara meydan okumaya kalkmış. Goody eserinde Doğudaki aile kavramı gibi bölgenin gelişimini engellediği düşünülen unsurların ne denli abartıldığını ve hem Doğu hem de Batı tarih ve toplumlarının yanlış değerlendirilmesine nasıl katkıda bulunduğunu gözler önüne sermeyi hedefliyor. Bu geniş kapsamlı kitap, Batı ile Doğu arasındaki dengeyi yeniden inşa etme iddiasını taşıyor.

İnsan Ekolojisi - İnsanın Gezegelimizdeki Kısa Yaşam Öyküsü

Nurdan Özer, Bilim ve Sanat Yayınları, 2022, 280 s.

Bu kitap, belki de insanın dünyadaki varlığı ve geleceği ile ilgili, yeni ve kaçınılmaz bir düşünsel devrimin öncesinde; mavi gezegelimizin diğer gezegenlerden farklı özellikleri, insan ile ne zaman buluştuğu, insanın biyolojik ve sosyal değişimleri, kendisi değişirken çevresini de değiştirdiği, insanın yeryüzündeki hızlı yaşam öyküsü, beslenmesi, dünyanın çeşitli yerlerindeki popülasyon dinamikleri, dünyanın ne kadar insanı taşıyabileceği, ekolojik ayak izi, sürdürülebilir yaşam olasılıkları ile ilgili konulardan oluşmuştur.

Modernleşme Sürecinde Türkiye'de Gençlik Hareketleri (1865-1960)

Asil Kaya, Libra Kitap, 2021, 632 s.

Türk Modernleşmesi'nin en önemli unsurlarından birisi olan gençlik hareketlerinin ortaya çıkış nedenleri, nasıl geliştikleri, bu sırada gençleri harekete geçiren düşünsel ve konjonktürel et-kiler, gençlerin kullandıkları mücadele yöntemleri ve gençlik hareketlerinin yaratmış olduğu siyasî, idarî ve hukukî sonuçlar; sorgulanması elzem konulardır. Bu çalışma, 1865-1960 yılları arasındaki gençlik hareketlerinin anatomisini oluşturan söz konusu sorgulamanın bir ürünü olduğu iddiasını taşıyor. Hiç kuşku yok ki bahsi geçen gençlik hareketlerinin birbirleriyle olan benzerlikleri, farklılıkları, süreklilikleri ve kopuşları, bu kitabın doğuşunda önemli bir yer teşkil ettiği belirtilmiştir.



Selimiye'ye çıkarken bir uğrak: Rüzgâr Kitabevi - Edirne

“süreç, kitabevlerini önce birer antikacıya dönüştürecek sonra da tarihin derinliklerine gömecek”

Geçtiğimiz hafta ülkenin genelinde bağımsız birçok kitapçının ortaklaşa hazırladığı “Bağımsız Kitapçı- nızdan Mesajınız Var” başlıklı bir metin yayımlandı. Önce sosyal medyada ardından yazılı ve dijital basında yer alan bu metin ile özellikle “taşrada”, küçük şehirlerde, ilçelerde varlıklarını duyurmak isteyen kitabevleri yaşadıkları sıkıntıları, ayakta kalmak için nelerle mücadele ettiklerini, ülke yönetiminden ve yerel yönetimlerden taleplerini sıraladılar.

Biz de bu sayıda yine bağımsız bir kitabevi ile devam ediyoruz. Edirne'deyiz tekrar... Bu kez durağımız Edirne'nin merkezinde bulunan Rüzgâr Kitabevi. Şehrin göz bebeği Selimiye Camisi'nin yakınındaki bir pasajın içinde. Yıllar önce bu pasaj kitapçılarla doluydu. Lakin şimdi sadece Rüzgâr Kitabevi ile üç kitapçı varlığını sürdürmeye devam ediyor. Pasajın koridorunda başlayan kitap kokusu dükkanın içine çağırıyor insanı ve içeriye girince duvarlar dolusu kitapların ve yerde üst üste dizili olanların arasından kitabevinin sahibi Nazmi Erkan “hoş geldin” diyerek karşılıyor. “Sen hâlâ kapatmadın mı dükkanını” diye soruyor taburenin üzerinden kitapları kaldırıp bana oturmak için yer açarken. Neyse ki so-

rukları ben soracağım diyerek geçiştiriyorum onu.

Nazmi Bey on altı yıldır eski ve yeni kitap alıp satıyor. Rüzgâr Kitabevi'nin asıl faaliyet alanı ikinci el kitaplar olsa da yeni baskı kitapları da bulabiliyorsunuz burada. Kitap satışında kitap sitelerini, sosyal medyayı aktif kullanan Nazmi Bey, okuma alışkanlığının gelişmesi ve internetin yaygın kullanımı arasındaki ilişki için farklı bir tespit yapıyor. Tespitinde “kitaba yönelik ilgi ile kitabevine yönelik ilgiyi birbirinden ayırmak gerekir. Bana göre sosyal medya ve teknolojideki tüm değişimlere rağmen insanlar eskisinden daha çok kitap okuyorlar ancak tüketicilerin alışveriş alışkanlıklarının değişmesi nedeniyle kitabevleri belirli ve dar bir öğrenci, akademisyen kitlesi ve müdavimleri üzerinden kendilerini döndürür hale geldi. Yani insanımız kitap okuyor ama bu kitabı artık nadiren kitapçıdan alıyor. Bu düşüncemin etkisiyle de çıkması planlanan sabit fiyat yasasından çok umudum yok. Aslında sabit fiyat yasası hakkında adından başka bir bilgiye de sahip değilim. Yerel kitapçıların lehine mi yoksa aleyhine mi olacağına dair şüphelerim var. Kanaatimce yayınevleri ile pazarı domine eden online perakendeciler arasındaki bir itişmenin somutlaşmasıdır bu yasa. Doğrusunu isterseniz, geldiğimiz noktada ne yayınevi, ne dağıtımçı ne de okur ki-



tapçıya ihtiyaç duymaz hale geldi. Bu yasanın da yerel kitapçılar göz önünde bulundurulurken düzenlendiğini düşünmüyorum.”

“Kitabevlerinin ayakta kalması böyle- sine zorlaşmışken bir de üstüne pandemi süreci gelince durum daha da kötü oldu diyebilir miyiz” diye sorduğumda Nazmi Bey, pandemi döneminde dükkan faaliyetinin neredeyse tamamen durduğunu ve online satışların tek kaynak haline geldiğini ama bu süreçte işiyle ilgili bir değişikliği gerek görmediğini belirtiyor. Özellikle kitabevinin müdavimleri düzenli uğramışlar açık olduğu süre boyunca. Pazar günleri sohbet etmek için daha çok gelen giden olur derken de ekliyor: Kitaba, insana, hayata dair...

Bu süreçten özellikle küçük işletmeler epeyce etkilendiler. Buna sadece kitap alım satımı yapmayan, yiyecek içecek seçeneği sunan kitap kafeler de dâhil. Rüzgâr Kitabevi sadece kitap işi yapıyor olsa da onun kitap kafeler hakkında ne düşündüğünü merak ediyorum. “Lütfen bir küçümseme olarak değerlendirmeyin ama kitap-kafeler benim zihnimde kitabevi olarak değil de kafe, kahvehane olarak canlanıyor. Dolayısıyla ‘çay satan bir işletme ile kitap satan bir işletme aynı kategoride midir?’ diye ben size bir soru sormuş olayım” diyerek gülümseyince bu soruyu da şimdilik cevapsız bırakmayı tercih ediyorum.

O halde tekrar kitaplara dönelim. Acaba klasik kitaplar mı yoksa popüler kültürün etkisiyle piyasaya sürülen kitaplar mı daha çok alıcı buluyor burada? “Türk ve dünya klasikleri her zaman okuyucu buluyor. Genel bir gözlem olarak özellikle genç ve genç-erişkin nüfusun daha çok okuduğunu söyleyebilirim. Rüzgâr Kitabevi 7'den 70'e her



kuşaktan ilgi gören bir kitabevidir.” cevabı şehirde belirli bir okur kitlesinin olduğunu ve klasiklere ilginin her zaman güncelliğini koruduğunu gösteriyor. Rüzgâr Kitabevi okurlardan gelen ikinci el kitapları da satın alarak koleksiyonunu genişletiyor. Acaba gelen ikinci el kitaplardan satmaya elinin gitmediği gönlünün el vermediği oluyor mudur Nazmi Bey’in? “Prensip olarak gelen her kitabı satışa çıkartıyorum ama satılmasını istemediğim kitabın da fiyatını biraz daha yüksek tutarım ve başka yerlerde daha ucuza bulabilirsiniz diye de belirtirim. Kitabın dolaşımında olması önemlidir benim için. Tabii ki sevdiğim kitaplar var ama kitabı nesne olarak fetişleştirmem.”



Son olarak internet satışlarından, sabit fiyat yasasına, okuyucu alışkanlıklarından kitap kafelere uzanan gri bir tablo var. Peki umut var mı? “ İnsan soyunun toplumsal evrim süreci boyunca bilgi önce sözel sonra da yazılı olarak değişik şekiller ve nesnelerle bugüne aktarıldı. Kitabın bizim için önemi ‘bilgiyi taşıma aracı’ olmasındaydı, Kitapçı ve kitabevi de bu noktada önem ve işlev kazanıyordu. Ancak artık bu değişmeye,

bilginin aktarım araçları dijitalleşmeye ve ticari süreçler de değişmeye başladı. Artık bilgiyi aktarmak için kâğıda basmaya, onu kitap haline getirmeye ihtiyaç duymaz hale geldik. Pedagojik öğrenme süreçleri bile değişmeye görsel öğrenme ve video ile öğrenme süreçleri öne çıkmaya başladı. Eğer yayınlanırsa sizin bu röportajınız bile kâğıt üzerinden değil internet üzerinden okunacak! Dolayısıyla bu evrimsel süreç kitabevle-

rini önce birer antikacıya dönüştürecek sonra da tarihin derinliklerine gömcek. Bazılarımız önce bazılarımızsa daha sonra olsa da bir noktada hepimiz faaliyetlerimizi sonlandıracacağız. Tabii eğer distopik bir gelecek interneti ve dijital materyali çökertmezse!”

Umalım ki ne internet ne dijital dünya çöksün ne de kitabevlerinin ömürleri kısa olsun. Kitap dostlarının dayanışması yaşatsın onları.

kitaplik.bilimvegelecek.com.tr

Bilim ve Gelecek Kitaplığı

Ana Sayfa

Kitaplar

50 Soruda Dizisi

Dergi Sayıları

Dergi Abonelikleri

İletişim



Yeni Çıkanlar



Kutsal Mekanın Yeniden Üretimi
GENEL İNCELEME
₺ 20,00 ₺ 49,99



Hemheme
GENEL EDEBİYAT
₺ 12,50 ₺ 25,00



50 Soruda Dil Felsefesi
50 SORUDA DİZİSİ
₺ 10,00



Bilimin Öncüleri
GENEL, POPÜLER BİLİM



MARIE CURIE - Bir Bilimkari
GENEL, POPÜLER BİLİM

Bilim ve Gelecek kitaplarına indirimli ulaşmak için...



50 TL ve üzeri alışverişlerinizde **ücretsiz kargo!**



Sulu gözlü çevirmenleri de seviniz

Ocak ayında, canım çevirim, *Dünyayı Bisikletle Dolaşan Çocuk-3*, Beyaz Balina etiketiyle okur karşısına çıktı. Çevirirken çok şey öğrendiğim ve aynı zamanda çok eğlendiğim için bendeki yeri özel bu kitabın. Bir de beni hüngür hüngür ağlattığı için...

“Tom yolculuğunda çok şey görmüştü. Şimdi kendi evindeki yaşamı konusunda ne kadar şanslı olduğunu anlıyordu. Onun yaşamı dünyadaki birçok çocuğun hayal dahi edemeyeceği kadar kolay, güvenli, mutlu ve konforluydu. Ayrıca dünyanın iyi bir yer olduğunu da öğrenmişti. Neredeyse herkes az çok iyi, nazikti. Dünyayı kendi gözleriyle gördükten sonra Tom haberlerde gördüğü kötü, acıklı, korkunç hikâyelere karşın, 60 farklı ülkenin köylerinde, kasabalarında ve kentlerinde ona göz kulak olan çok sayıda insan olduğunu biliyordu.”

Bu satırları çevirirken birden hassas bir şey çıt etti içimde. Her yandan sürekli kötü, acıklı ve korkunç haberler geliyordu; ormanlar yanıyor, denizler ölüyor, hayvanlar katlediliyordu; kadınlar ve çocuklar sistematik bir tehdit altında yaşıyordu. Dünyanın iyi bir yer olduğuna inancım yoktu ama inanmayı o kadar çok istiyordum ki... İnsanların çoğunluğunun iyi, güvenilir ve yardımsever olduğunu duymaya o kadar ihtiyacım vardı ki... Kendimi kandırmaya razıydım, hayal kırıklığına uğramaya razıydım; yeter ki bir an için inanabileyim buna.

Benim sulu gözlülüğüm bir yana bırakılırsa, Tom'un Asya'dan evine bisikletle yaptığı uzun yolculuk son derece renkli. Bir maceraperest olan Alastair Humphreys'in dili muzip ve sürükleyici. Farklı kültürler, farklı yaşamlar ve bunca farklılığın içindeki ortaklıklar Tom'un yolculuğunu eşsiz bir hikâyeye çeviriyor. Tabii her eve dönüş yolculuğu gibi, Tom'un seyahatinin de içsel bir değişim boyutu var. Yolculuk Tom'un içindeki cevheri açığa çıkarıyor ve okura ışık saçıyor.

“Hepimiz Afrika'ya giden yolda yaşıyoruz. Hemen şimdi pencereden dışarı bakın. Yolu görebiliyor musunuz? İşte o yol, tam da o yol Afrika'ya uzanan yol.”

Sözü kendi çevirdiğim kitapla açtığıma göre utanmadan bu yolda devam e-



- *Dünyayı Bisikletle Dolaşan Çocuk-3*, Alastair Humphreys, çeviren Anıl Ceren Altunkanat, Beyaz Balina Yayınları, s. 150

- *Fil Kadar Küçük*, Jennifer Richard Jacobson, çeviren Anıl Ceren Altunkanat, İthaki Çocuk, s. 219

- *Güney Denizinin Kızı*, Michelle Kadarusman, çeviren Özde Çakmak, Yeni İnsan Yayınevi, s. 140

- *Reddediyorum*, Per Petterson, çeviren Banu Gürsaler Syvertsen, Metis, s. 241

debilirim. *Fil Kadar Küçük* yıllar sonra yeni baskısıyla tekrar okur karşısına çıktı. Jennifer Richard Jacobson çok hassas, çok zorlu bir öyküyü zarif bir dille, büyük incelikle anlatıyor. On bir yaşındaki Jack annesiyle gittikleri kampta annesinin sırta kadem basmasıyla ne yapacağını şaşırır. Annesinin “sorunları” olduğunu bilir ve polise giderek bir sorun daha yaratmak istemez. Kendi başının çaresine bakmaya karar verir. Fil kadar büyük yüreğiyle yollara koyulur.

“Çok utanıyordu. Her şeyden, yaptığı her şeyden utanıyordu. Ama en çok utandığı şey... Annesi onu terk etmişti. Oracıkta bırakmıştı. Hıçkırıklar içinde bunu düşündü. ‘Annem... Annem beni terk etti. O beni terk etti.’”

*

Güney Denizinin Kızı uzak bir diyarın, çoğumuzun hakkında fikir sahibi olmadığı uzak, bambaşka yaşamını anlatıyor. Fakirliğin, yokluğun bilmediğimiz yüzleri; insanların ne yazık ki tanıdık zalimlikleri ve kadına biçilen rollerden sıyrılıp kendi olmaya çalışan bir kız çocuğunun hikâyesi... Bir yazar olmak isteyen Jakartalı Nia eve, kardeşine bakmak, babasına göz kulak olmak ve babası onları terk edince evi geçindirmek zorunda kalır. Bütün dünyaya karşı hayaller kurar; bütün dünyaya karşı mücadele verir. Büyük bir yoksulluğun, çaresizlikten gözü dönmüş büyüklerin arasında ayakta kalmaya, hayallerinin karartmamaya çalışır.

Michelle Kadarusman kitabı “Hak ettikleri bir gelecek için dünyanın dört bir yanındaki kız çocuklarına” ithaf ediyor. Özde Çakmak akıcı, yumuşak bir dille Türkçeleştirmiş. İtiraf edeyim, kitabı almaya çevirmenini görünce, çevirmene duyduğum güvenle karar vermiştim, iyi de yapmışım.

* * *

Görmüşsünüzdür, Per Petterson'un yeni kitabı çıktı. Ben de bu bahaneyle elimdeki Petterson'ları yeniden okumaya başladım (malum, evdekileri değerlendirme devrindeyiz). *Reddediyorum* ilk okuduğumda da beni çok etkileyen, kendi hakkında bir şeyler yazmaya zorlayan bir kitaptı.

Tommy ve Jim'in çocukluktan başlayan kırık hikâyesi, Petterson'un acımasız yalınlıktaki anlatımıyla insanı dayak yemiştin beteri ediyor ama bunu damakta buruk bir lezzet bırakarak yapıyor. Banu Gürsaler Syvertsen'in çevirisi kusursuz.

“Birden içimi bir korku kapladı. Ne yapmışım ben? Her şey değişecek, diye düşündüm. Bunu yapamam, yapmam olanaksız. Bununla birlikte beklemekte olduğum fırsata kavuştuğumu da biliyordum. Kaçırırsan, dedim kendi kendime, işin bitik. Her şey eskisi gibi olmaya devam edecek. Ama her şey eskisi gibi olamazdı. Olması mümkün değildi. Her şey değişmeliydi. Aksi takdirde bitmiştim ben...”

Her sayfası esin dolu bir ay dilerim.